

Kölcsey Ferenc

DOBOZI

Rabló jön! és Dobozi már
Hölgyét nyeregbe vette,
Gyors méneken sereg tatár
Üldözve zúg megette,
S messzünnen, mint kőszáli hó,
Fejérik a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

De hátra néz s előre fut
A hű magyar nejével,
Nincs gát lovának s vészes út,
A bérc egy lesz völgyével.
Omló tajtékbán füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Nem retteg a bajnok lován
Sebet s halált szívében,
Folyt vére hányszor a csatán,
S hörgött halál keblében!
S annak ki elhull mint vitéz
Rabláncot nem fűz semmi kéz:
De nézván szép hölgyére,
Habzik minden csepp vére.

A gyöngye nő borongva ül
Hősét körülölelve,
Küzd és lankad, fagy és hevíül,
Száll s újra kél félelme.
Röpülő barna fürténél
Süvöltve zúg a déli szél,
És egy bokor ha zördül,
Fülébe lánchang csordúl.

„Bajnok, bajnok, van-e erő
Százak fölett kebledben?
Kívívsz-e majd, bal sors ha jó,
Lángszablyáddal kezdedben?
Túl völgyeken, túl hegyeken
Engem hajt e rút idegen
Szolgálni bús igába,
Vad nője vad lakába?”

Felborzad a búsult vitéz,
Szemét vérkönny áztatja,
Mélyen sohajt, az égre néz,
S reményt keres bánatja:
„Röpülj, röptülj hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen bel!”

S mint sebhedt őz zöld fák alatt,
Hordván kínját magával,
Fut a magyar mint gondolat,
Mint szél sebes lovával.
Omló tajtékbán füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S villámásként gyors lába
Szikrákat hány futtába.

Székely Bertalan: *Dobozi Mihály és hitvese*, olaj, vásznon, 133 x 155 cm, 1861 (Magyar Nemzeti Galéria)

”

De hol van szél küzdő habon,
Hogy ne lankadjon végre?
Hol gondolat, mely szárnyaljon
Végetlen messzeségre?
Száll fáradás inaiba,
S pihegve jár a paripa,
Lassan lobog serénye;
Hal a lovag reménye.

Vész támad a hölgy kebelén,
Egy hab lesz minden vére;
A sík mező területén
Vad lárma zúg előre.
S magasan, mint kőszáli hó,
Közéget a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A lárma zajkörében.

„Bajnok, bajnok, nincs védelem,
Csak szablyád hű vasában;
Olvadjon fel rabkőtelem
Hulló vérem habjában!
Én lássam e rablók közül,
Élted ha hőshalálra dűl?
S árván magát, hajh, messze,
Hölgyed lánc közt epossze?”

Kétség partján a bajnok áll,
Mely örvényt nyit reája,
Lassan gyúl sohajtásinál
Reménye végszíkrajja.
„Csak még egyszer hű paripám,
Jó sors talán jót hoz reám,
Bár készít gyötrelembe,
Kedvébe még veszen bel!”

És még egyszer megérezi
Sarkantyú hév döfését,
Sérült vadként forrván teszi
Utolsó szökellését.
Omló tajtékbán füredvén
Nyargal, szaguld a büszke mén,
S ah – villámásként gyors lába
Öszveroskad futtába!

S már mint felhő, mely hord jeget,
S már mint villám fáklájája:
Úgy zúg s villog hátok megett
A vad tatár láncsája.
S magasan, mint kőszáli hó,
Ott leng már a bús lobogó,
Kelő por fellegében,
A ferde nép körében.

„Bajnok, bajnok nyújtsd csókokodat,
Az utolsót ajkamnak,
S terjeszd ki védő karodat
Örvényén fájdalomnak.
Angyal szerelmem egeből
Ragadj fel a rablók közül!”
Nem szól a hős s elfordul,
Szemből egy könny csordul.

„Bajnok, nincs bízni több remény,
Nincs várni perc eltemben,
Hamvad minden más érzemény,
Egy lángol még szívemben.
Szabadság nyújt, ah, hű kezét,
Hozzá csak omló vér vezet!”
Nem szól a hős, s megrendül,
Egész léte felzendül.

„Írigylem férfi létedet,
Írigy vagyok sorsodra;
Fenn hordozván fegyveredet
Boszúlva dőlsz sirodra.
Én térdem, nem tehetve mást,
Koldúlok tőled egy csapást,
Adam szívét, szerelmet,
Adj meg csak egy kérelmet!”

„Vagy, ó, vad győző karjain
Utált csók légyem bérem,
S megfúljon erőszakjain
Az öszvedült szemérem?
Férfj, hajh, képzeld el irtóztván,
Midőn nőd a bűn ostromán,
– Ez-e hűsége díjja? –
Utolsó harcát víjja!”

S megajdúlván kétségbe hull,
S nem bír a hős kínjával,
S kardjához, ah, borzadva nyúl,
A végső perc folytával,
Midőn, mint vívó oroszán,
Szomjan vér és szákmány után,
Krimnek dühös tatára
Kezet nyújt már párjára.

És elfordul, s felőleli
Nyögő nejét karjába,
És hű vasát megszenteli
Merítvén oldalába;
És rontván a vad nép közé
Ád s vesz halált mindenfelé,
S omolván drága vére
Hölgyének rogy testére.

■ Cseke, 1821. november 4.

ság s a transzcendenciához forduló arc. Ezek köré olyan – a szókincs szintjén a konkrét analógiákra is gyakran mutató – motívumelemek rakódnak, amelyek a *Hymnus* szövegvilágát is szervezik, alkotják.

Mindjárt az indító versszakban az olvasó elé áll a *Hymnus* (később) bünnösgéstudatot kifejező sora utáni keserű történelmi sors űzött magyarjának képe: a „gyors méneken sereg tatár / Üldözve zúg megette” sorokban a *Hymnus* „Most rabló mongol nyilat / Zúgattad felettünk” történelmi képét előlegezve. A *Dobozi* ugyan következetesen tatár („ferde nép”) ellenséget, üldözőket jelez, a ballada történelmi háttéréből ugyanakkor köztudott, hogy Dobozit a tatár csapat itt a török támadás segély(rész-)csapatként üldözi. A ballada ennél fogva a maga módján „egységesíti” is a tatár és török pusztítások egymásra halmozódó emlékeit. A férfit és feleségét menekítő ló – mint a nemzeti távlatok kronológiájában a magyarságot gyengítő, apasztó, elpusztító történelmi idő szimbolikus figurája – útjának időbeli történéseiben szintén magához vonz egyes, később a *Hymnusban* újraeledő képtörödékeket. Ami a *Doboziban* (egyelőre) a térbeli út (az egykori nyugalom után az útzetés, a gyengülés, majd a bukás, és vele együtt a transzcendens-erkölcsi kiütéskeresés íve), az a *Hymnusban* a magyarság időbeli, a történelemben megtett útjává változik át. Ahogyan Dobozit vágató lóva veszíti el fokról-fokra az erejét, és roskad le végül, úgy gyengül el és zuhan a veszteségeibe, válik egyre erőtlenebbé a magyarság is az öt (egykor) a „hátára” emelő történelmi időben. A mikroszerkezeti rokonságokat ezek az erősebb fizikai, lélektani s a tér és az idő megjelenítésének módja révén egymással korrelációba lépő kisépikai paralelizmusok szabályozzák. A második versszakban például, amikor a még ereje teljében vágató paripa (mint a talán még helyreállítható nyugalmi helyzet egyetlen esélye) alakját körberajzoló sorokban: „Nincs gát lovának s vészes út / a bérc egy lesz völgyével” a *Hymnus* „Bércre hág, és völgybe száll, / Bú s kétség mellette” sorainak előképe bujkál. S ugyanezt a képi kohéziót erősíti meg az 5. versszakban megszólaló asszony is, aki „Túl völgyeken, túl hegyeken / Engem hajt e rút idegen / Szolgálni bús igába” szavaival nemcsak a menekülésben köréjük vázoló tájelemek mindkét műben rokon szemléletű kontrasztokkal beszélő sziluettrajzát vázolja fel, hanem a *Hymnus* török-kori szenvedésünket

lefestő alaphelyzetét is („Majd töröktől rabigát / Vállainkra vettünk”). A himnuszbeli fő ellenség „Ozman vad népe” minőségjelzője szintén többszörösen bukkan föl a *Dobozi* szövegében: „vad győző”, „vad nép”, „vad nő”, „vad lak”.

Az a pszichés állapot, amely (a végki-fejlet felé mutatóan) a két szereplőt (és a lovat) körbeszorítja, szintén a fölemelt téma sorshordozó tipikussága miatt építi poétikai rendszerébe – a szókincs rétegéig hatóan – a *Hymnus* proto-fogalmait. A jó sorsból a balsors irányába elmozduló létképlet a megszólaló asszony ajkán eleve a *Hymnus* első versszakába is bekerülő fogalmat (balsors) izzítja fel: „Bajnok-bajnok, van-e erő / szalak fölött kebledben? / Kivív-s-e majd balsors ha jó, / Lángszablyáddal kezdedben?” Férfje pedig – a veszedelmek között, a vég felé sodródva már a történetben, ahogyan a vergődő magyarság is Kölcsey optikájából a *Hymnus* megírásának korszakában, a reményért az égre pillantó emberi arcot, a segítséget onnan váró – a *Hymnusban* teljes verssel imádságként nyomatékosított – fizikai és lelki mozzanatot és situációt előlegezi, s testesíti is meg a halálos lovaglás végki-fejletében: „Felborzad a bústól vitéz, / Szemét vérkönyű áztatja, / Mélyen sohajt az égre néz, / S reményt keres bánatja.” S ugyanez a gesztus hatja át az üldözőktől már-már elért asszony szavait is a ballada tizenegyedik versszakában: „Angyal, szerelmem egéből / ragadj fel e rablók közül.” A konkrét földi reménytelenség viszont ugyanúgy a kétségek felé sodorja a hőst, mint a *Hymnus* sötételő arcú magyarságát („Bú s kétség mellette”): „Kétség partján a bajnok áll / Mely örvényt nyit reája”; s csakis a transzcendenshez közel álló erkölcsi felmagasodás, felülkerekedés hozhat már – noha a legmélyebben drámai – perspektívát helyzetében, ahogyan a *Hymnus* koncepciójában a magyarságnak is. A „halálhörgés, siralom” állapotából (*Hymnus*) vagy a folytonos halálközelségben élés helyzetéből („Folyt vére hányszor a csatán, / S hörgött halál kebledben!”) csak ez az erő emelheti fel a *Dobozi* magyarság-modellként is látott szereplőit. A „Vész támad a hölgy kebelén” *Hymnusra* mutató („vészek hánynának”) mondata, a közelgő ellenség képsora: „S már mint felhő, mely hord jeget, / S már mint villám fáklyája, / Úgy zúg s villog hátok megett / A vad tatár láncsája” – amely a *Hymnus* „S elsújtád villámídat / Dörgő fellegedben” képével rokon –, majd az asszonynak a férj karjaihoz fordulása védelemért a végső kétség-

beesésében („S terjeszd ki védő karodat / Örvényin fájdalammak”) s a *Hymnus* – „Nyújts feléje védő kart” – Isten felé forduló kérelmet előkészítő sora szintén a közös nyelvi jelhaló elemeit pontosítják és hordozzák. Ahogyan a „mint sebhedt őz zöld fák alatt, / Hordván kínját magával / Fut a magyar” sorok és a *Hymnus* „tengerén kínjának” szókapcsolata közötti párhuzam is, továbbá a „Szabadság nyújt ah hű kezét, / Hozzá csak omló vér vezet!”, valamint az „S ah, szabadság nem virúl / A holtak véréből” analóg gondolati programok is a *Hymnus* proto-allúzióinak, szemiotikai hálóinak kötéseit mutatják meg, erősítik fel.

*

Mindezek alapján egyértelműen kimondható, hogy a *Dobozi* című Kölcseyballada és a *Hymnus* között nagyon erős genetikai kapcsolat működik. A *Hymnus* makrostrukturális, bölcséleti, szemiotikai és motívikai kódjainak jelentős része ott készülődött már jó két évvel a *Hymnus* megírása előtt e mű szövegében. Így a *Dobozi*-balladát más Kölcsey-versek sorában a *Hymnus* egyik leghatározottabb előformájaként is számon kell tartanunk. A törökkel szembezálló magyar hős története is itt, ebben az analógiában érte el szépirodalmi feldolgozásainak csúcspontját. A maróti síkról, a személyes és nemzeti dráma helyszínéről – húséges lóva hátán – a *Hymnus* szerkezeti és motívikai koncepciójába, majd nemzeti himnuszunkba érkezett.

1 A *Hymnus* születésében részt vevő, számba vehető és feltételezhető széles körű inspiráló forrásanyagról lásd többek között: Mészöly Gedeon: *Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*; TAKÁCS Péter: *A Himnusz keletkezéstörténetéhez című tanulmányait = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete, 9.

2 DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétozsi szerephagyománya = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete Fehérgyarmat, 1997, 124-140.

3 CSÓÓRI Sándor: *Egykor elindula tizenkét kőműves = Uő: Tenger és diólevél, Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek 1961-1994*, II, Püski, Bp., 1994, 655.

4 BITSKEY István: *Virtus és religio*, Felsőmagyarország, 1999, 132.

5 DÁVIDHÁZI: i. m.

6 TAXNER-TÓTH Ernő, *Hymnus: könyörgés és büntudat = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, szerk. CSORBA Sándor, A Kölcsey Társaság Társasági Füzete, Fehérgyarmat, 1997, 145.

7 IMRE László: *Arany János balladái*, Tankönyvkiadó, Bp., 1988, 20.

8 Uo., 19.

9 HORVÁTH Károly: *Kölcsey Ferenc = A magyar irodalom története*, III, szerk. PÁNDI Pál, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965, 420.

Kölcsey Ferenc

HYMNUS, ””

a magyar nép zivataros századaiból

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggühödté már e nép
A múltat s jövőndőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengtél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének?
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre?

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját a hazában.
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

Vár állott, most kőhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtak véreből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg Isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Meggühödté már e nép
A múltat s jövőndőt!

■ Cseke, 1823. január 22.

Hymnus, a Magyar nép
 zivataros századaiból.
 Cséke Január. 22.
 1823

Isten áld meg a Magyarant
 Jó kedvvel; bővőggel,
 Kinyitja feljé vedő kant
 Ha kiad ellenvaggal,
 Bal sors a hit négen tég
 Hossz rá ny evatendőt,
 Megbirkódte már a nép
 A múltat & jövendőt!

Böcsintez felhozád
 Karpat szent bérre
 Elhalad nyent sáep kárát
 Bendegeánál vére.
 S marne diognak haljai
 Tiszánál, Dunánál
 Stróvad hős magratjai
 Felvirágozánál.

Értünk Hunyvá megjeini
 Ért kalábat lengettel,

21/4

Tokaj szőlővesztéséin
 Nektárt cepegtetlél.
 La'salónk gyalban plántalad
 Vád Török sáncára
 S nyigta Magyar hős hadat
 Bécvenk büszke vára.

Hajh, de bücsink miatt
 Gyűls harag febledben,
 S alvópók villámidat
 Dörgő fellegedben,
 Mose rabló Mongol nyilat
 Lügattad felettünk,
 Mads Töröktől rabigát
 Villainkra vettünk.

Kámpora kengett ajkain
 Amari vad nérehat
 Verhadunk csontkalmain
 Gyökéslmi eset?
 Kámpora támadt tenfiad
 Csak harám febledre,
 S lettel magratod miatt,
 Magratod hamvoda?

Kölcsey Ferenc: Hymnus, a Magyar nép zivataros századaiból, autográf kézirat, Szatmárcseke, 1823. január 22. (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 2832)

... az üldözött is felé
 ... barlangjában,
 ... és nem lel
 ... a kőzében.
 ... hág és völgybe száll,
 ... kőszikla mellett,
 ... lábainál,
 ... langyosán felette.

Vár állott, most köhalom,
 Hedv & öröm nyögések,
 Halálhörög, sínalom
 ... már helyettük.
 ... nem virul
 ... véséből,
 ... rabig konyva hull
 ... szénából!

Isten áld meg a Magyarant
 Jó kedvvel bővőggel,
 Kinyitja feljé vedő kant
 Ha kiad ellenvaggal,
 Bal sors a hit négen tég
 Hossz rá ny evatendőt,
 Megbirkódte már a nép
 A múltat & jövendőt!

Hymnus.

Andante religioso.

Erkel Ferenc

Mus. 46

Erkel Ferenc: Hymnus, Partitúra-kézirat (Pest, 1844). - A Nemzeti Színház igazgatója, Bartay András (1799-1854) által 1844-ben kiírt himnusz pályázat díjnyertes alkotásának eredeti, pályázati példánya (Országos Széchényi Könyvtár, Zeneműtár, Ms. Mus. 1.)

„S ah, szabadság nem virul”

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A *Hymnus*ban, mint ismeretes, azelőtt, hogy a haragvó Isten bűnei miatt elkezdené villámaival sújtani a bűnös magyar nemzetet, olyan képeket vonultat fel Kölcsey Isten áldásainak jellemzésére, amelyeket egyenként azonosítani lehet a magyar történeti hagyomány toposzaival: az ígéret földjének elfoglalása, annak paradicsomi bősége, a magyaroknak adott győzelem a későbbi két nagy halálos ellenesség, a török és az osztrák fölött.¹ A lényeg az, hogy mindezen áldások a nemzetet virulásra, virágzásra ösztönözték: „Árpád hős magzatjai / Felvirágoznak.” A bűnhődés egyes szakaszait azonban a költő korántsem azzal a módszerrel szerkesztette meg, mint az áldás korszakait. Érthető, hiszen itt a költő szándéka szerint, amelyet az alcím is tanúsít,² egy kortárs beszél, azaz valaki, egy prédikátor, egy vátesz, mondjuk 1541, Buda elfoglalása és a 16–17. század fordulója közötti korszakban.³ Ezért nem nevez meg senkit, tehát igen sok emberre, csoportra, pártra, felekezetre gondolhatunk, amikor például üldözöttekről, bujdosókról, levert hadakról, az áldozatok csonthalmairól beszél. A költemény ezen részének utolsó versszaka, amely a variánssal megoldott és így az első szakaszt felidéz, illetve továbbmozdító utolsó versszak előtt foglal helyet, annyiban kompaktabb az előzőknél, hogy az általánosnak vehető sirámot köti ugyan konkrét eseményhez, de úgy írja körül, hogy ha akarjuk, rá is lehet ismerni. Mint tudjuk, kritikusan közül rá is ismert a Fenyéry Gyula álneven publikáló kiváló irodalmár, Vörösmarty barátja, Stettner (Zádor) György. Ő ugyanis Petthó Gergely *Rövid magyar krónikájában* találta meg az 1582. évnél azt az adatot, amelyből Kölcsey meríthette és merítette is a verse háttéréül szolgáló történetet, egy véres életképet a hivatalosan nem háborús, hanem békekötés által szabályozott mindennapokból a török hódoltság és a Magyar Királyság dunántúli határvidékéről.

„ANNO 1582.

A' Törökök a' Balatoni jégen által jövének és a' Keménes allyát Vasvár megyében rablátk, kiket Keszelnél, vissza tértekben, Majtini László a' Pápai Kapitány, és Petthó Kristóf a' Keszelyi Kapitány igen megverének.

A' Sziget Vári kis Haszanbég Csákánál a' Rábán által méne hadával, es Vasvármegyében sokat rabolván békével téré vissza hadával. Sók Nemes ember gyermekét, és Nemes Asszonyokat vivén rabságra magával, mivel hogy jövetelének, sohot semmi híre nem vala. Honnan mindenestül 340. rabot hozott-el magával.

Ugyan azon esztendőben, Serédi Mihály, az Egriekkel, a' Füleki Sásvárbéget Onodnál ismét igen meg-veré, itt 1500. Török eset halva, és elevenen, 18. Zászlót nyertek tőllek.”⁴

Mint közismert, Kölcsey közvetlenül a *Hymnus* után, amelyet 1823. január 22-én fejezett be, *A' Csákányi vérményegző* című románcán dolgozott, amelyet április 18. és 21. között véglegesített.⁵ Azonban hozzá kell tenni még egy forrást, hiszen Petthó Gergely nem említi, hogy milyen alkalomból is gyűlt össze annyi nemes úr és nemes asszony a Vas megyei Csákányba. Ezt Istvánffy Miklósból tudhatjuk meg, akit mint egyik forrását, Petthó Gergely maga is megemlíti.⁶ Istvánffy pedig így ír az 1582. esztendőről, nagy művének 25. könyvében:

„[Szigeti Haszon bég az mieinket pusztítja.]

Megcsendesítettén akkor [ti. az országgyűlés lezárása után – Sz. L.] némineműképpen az honvaló háborúságok, az csehországi gyűlésre, Bécsben hagyván maga képében dolgainak igazgatására Ernestus öccsét, Prágába méne [ti. I. Rudolf király, aki megsértődött a magyar rendekre – Sz. L.], s valamennyi ideig minden dolgok csendességben lőnek, míg az békességet nem szenvedhető ellenség az innétső Magyarországnak részeire, melyek az elmúlt esztendőkbén épen maradtak volt, újonnan ki nem ütött volna. Mivel szigeti Haszon bég igen kised ember lévén, s arraképest vezetőkévé is az dolgoknak valóságától magának találván, nagy erős török haddal a Rába folyóvizén Csakanyánál [Csákánynál] Körmöndhöz nem messze általköltözék, és ott néminemű nem szintén alávaló rendű emberekre, kik történet szerint akkor menyegzőben lakoztanak, reménten [itt: váratlanul – Sz. L.] ráütvén, a menyegző s az öröm is hirtelenséggel siralomra, zokogásra fordulván, rész szerint levágta, rész szerint rabságra vitte, s ugyanazon egy rohanással az falut felprédálta s gyűjtotta. Egyedül Potondi Farkas, régi katona, amely házban a menyegzőből szaladott vala, a törököktől erősen ostromoltatván, azt vitézül megoltalmazá, s mind magát, s mind az ott bent lévőket, puskákkal forgolódván, épen megtartá.”⁷

Még egy dolgot kell – kiegészítés gyanánt – megemlíteni a verssel kapcsolatos, és Szabó G. Zoltán által hiánytalanul feltárt szakirodalommal kapcsolatban. Ez nem egyéb, mint Kölcsey azon levelének egy passzusa, illetve e passzus értelmezése, amelyben mintegy bemutatja a levél mellékleteként küldött költeményt, a *Vérményegzőt* legjobb barátjának, Szemere Pálnak. Idézzünk tehát a levélből: „A csákányi menyegző nem egyszerű régi tónban van írva. Ez a Kisfaludy módjához hasonlít. A stílus komolyságára értem a hasonlítást, ámbár a végén játékokat készakarva szövtem bele, hogy a románc tónjához közeledjen. *Egyéberánt itt is, mint más dolgozásaimban, szüntelen jelenvalót éneklek. Kisfaludy pedig mindég múltat.*”⁸ (Kiemelés tőlem, Sz. L.) Szabó G. Zoltán magyarázatot keres arra az ellentétre,

Orlai Petrich Soma: Perényiné a mohácsi csata után összeszedi a halottakat, olaj, vásznon, 48 x 81 cm, 1860-as évek (Magyar Nemzeti Galéria)

amelyet Kölcsey állít fel Kisfaludy románcai és a sajátja között. A különbség a jelenvalóság és a múlt. A szövegkiadó nem csupán saját elemzését adja, hanem a régebbi szakirodalomból Horváth Jánosnál és Borbély Szilárdnál talál még az ő felfogására hasonlító megállapításokat.⁹ Én viszont szeretném arra felhívni a figyelmet, hogy az én értelmezésem szerint a tón különbsége itt nem jelent más, mint azt, hogy *A' csákányi vérményező* mindig jelen időt használ, tehát drámai erővel állítja elének az eseményeket, és nem pedig a Kisfaludy-féle múltat, amely természetesen az epikai elbeszélés szokásos eszköze. Kölcsey tehát a grammatikai választás stilisztikai értékét emeli ki Szemerének írott levelében, és ebben találja meg a saját eredetiségét.

Lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy ez a jelenvalóság összefügg a *Hymnus* szóban forgó utolsó előtti szakaszának azzal a szándékával, illetve azzal a sugallatával, hogy itt van most az örök jelen, a jelenvalóság, az az idő- és tér-koordináta, amelybe a verset éneklő papot, prédikátort, váteszt a költő belehelyezte. Vagyis a 16. század utolsó évtizedének kezdetéig – ugyanis 1591-ben, hivatalosan csak 1593-ban, elkezdődött a tizenöt éves vagy más elnevezéssel hosszú háború –, amikor egymással örök békeben él az a két ellenség, a Habsburg és a török, akiket korábban olyan dicsőséggel nyögöttünk Bécsben, illetve plántáltunk sáncára zászlót Egyiptomban.¹⁰ Közben a magyarság pedig zavartalanul pusztul. És mivel a nőket is elvitték vagy helyben megerősszakolták és levágták, és a gyerekeket is elvitték rabszolgának, a népszaporulat láthatólag nem virul, azaz a magyar történelem első, Zrínyi által később ószövegséginek nevezett részében, amelyet Bonfini tárgyalt, Árpád hős magzatjai még felvirágozhatnak, a második, Zrínyi által újszövegségi korszaknak nevezett történése, Istvánffy már csak arra tud példát hozni, ahol nemcsak a csaták után, vert hadunk csonthalmain zengett a győzelmek ének, hanem a „békés” mindennapok legbensőbb, mondhatni privát világába (ennek eléggé ősi szimbóluma a menyegző) is behatol az ellenséges halál. Tehát „S ah

szabadság nem *virul* / A holtak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből.” Természetesen az „árva” szó használata itt archaikus, nem csupán a beszélő, illetve a hozzá rendelhető férfi és női felnőtt olvasóréteg gyermekeit jelenti, mint ha már a beszélő és nemzedéktársai mindenestől el is hullottak volna, tehát mintha egy kihalt nemzet nevében beszélne, ahol a maradék már nem nevezhető szabad embernek, vagyis egy nemzet tagjának, csak rabszolgának, akinek mégcsak reménye sincs a szabadulásra. Hanem jelenti természetesen a megerősszakolt, levágott vagy elhurcolt asszonyokat is, és akik özvegyen maradtak lemészárolt vagy elhurcolt férjüktől vagy jegyesüktől.

Nyilvánvaló, hogy mindez a siralom megváltás után kiált. A megváltás reményét azonban majd csak a befejező, az elsőt variáló versszakban fogja felvillantani a költő, abban a könyörgésben, amely a kódát jelzi, az első strófa variációjaképpen, hiszen így ír: „Szánd meg, Isten a magyart, / Kit *vészek* hányának, / Nyújts feléje védő kart / *Tengerén* kínjának.” Kölcsey természetesen a Máté evangéliumában szereplő viharra célzott, ahol Jézus hirtelen felébresztve megmenti és megvizsgálja a már-már elsüllyedéstől rettegő apostolokat (Mt 8,23–27). Természetesen a 19. századi olvasók nagyobbik része még valószínűleg ismer- te azt, hogy az archaikusan szinonimaként használt „vész” és „vihar” ugyanazt jelenti, és hogy az evangéliumokban szereplő tenger nem más, mint a modern földrajz szerint csak tónak nevezett vízfelület, a Galilei-tenger (avagy -tó).

Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az alcímben szereplő „zivataros századai” sokkal erőteljesebb, mint a mai, kissé elkoptatott nyelvhasználat alapján gondolhatnók, ugyanis a „zivatar” szó Kölcsey korában még sokkal erőteljesebb léggöri jelenségre vonatkozott, mint ma, amikor inkább a „zápor” jelentéstartományával érintkezik. Tehát tulajdonképpen a „vész”, amely a vers vége felé tengeri viharral akarja elsüllyeszteni a nemzet hajóját, már ott van a címben is! Lássuk csak, mit ír a Czuczor–Fogarasi-szótár:

„ZIV, pusztá gyök *zivar*, *zivatar* szókban; I. ZIVATAR ZIVATAR, (ziv-at-ar) fn. tt. *zivatar-t* tb. ~ok, harm. szr. ~a. Zsibongó, zajongó, dörgő, fürgeteges idő, égi háború, szélvész, különösen kavargó széllel járó hófuva-tag, hózivatar. *Zivatar készül* (km.), mikor a zsémbes házi asszony haragosnak látszik. Gyöke ziv természeti hangutánzó; s rokona *zih*, *zeg*; 1. ZIH; ZEGERNYE. ZIVATAROS, (ziv-at-ar-os) mn. tt. *zivataros-t*, v. ~at, tb. ~ak. Zivatarral járó, fürgeteges, szélvész, égháborús. *Zivataros eső, zápor, hó.*”¹¹

„VÉSZ [...] 1) Állapotváltozás, midőn valaminek mivolta romlik, meg-, elromlik, s romlás következtében megszűnik, milyen különösen az élőállatra nézve a halál, a növényeket illetőleg a tenyészés szünete. Máskép: *veszedelem*. *Vész ellen védeni életét*. *Vésznek indulni*. *Vészszel fenyegető betegség*. *Marhavész*. 2) Maga azon romboló erő, mely romlást illetőleg halált okoz. *Szélvész, tengervész v. tenger vésze* (Vajdánál) »Az tengeren nagy vész támad« (Pesti Gábor. CXXXIX. mese). *Dögvész, vízvész* (Káldinál), *tűzvész* (Szabó Dávidnál). »És halni mégyen, s győzve jár A vér szent mezején, Vészek körítik homlokát, Erő forr kebelén.« Kölcsey (Hazafiúság).”¹²

A reménytelenség és pusztulás toposzának felépítésében jelentős szerepet játszik egy olyan allúzió-pár, amelynek egyik oldala a politikai szabadságküzdelmekre vonatkozik, a másik pedig bibliai. Az első Jefferson nevéhez köthető, és van egy francia forradalommal kapcsolatos továbbfejlesztése. Jefferson ugyanis egy levelében 1787-ben azt írta William Smithnek, hogy „the tree of liberty must be refreshed from time to time with the blood of patriots & tyrants. It is its natural manure.”¹³ Azaz: „a szabadság fáját időről időre meg kell öntözni a honfiak és a zsarnokok vérével. Ez ugyanis annak a természetes kezelésmódja.” A francia forradalom vérszomjas jogásza, Bertrand Barère (1755–1841) viszont – leszűkítve a vércsapolást – 1792-ben azt mondta, mint XVI. Lajos király perének előadója a Konventben, hogy: „L'arbre de la liberté ne croit qu'arrosé par le sang des tyrans.”¹⁴ Azaz magyarul: „a szabadság fája csak akkor nő, ha zsarnokok vérével öntözik.” (Most nem érdemes utánamenni, hogy milyen ókori latin-görög, illetve arab kertészeti források átpolitikálásáról van szó ezekben a híres, szállóigévé vált kijelentésekben; arra pedig elég csak utalnunk, hogy a szabadság fája mint kézzelfogható jelkép hogyan vált a jakobinizmus megtestesítőjévé.) A *Hymnus* kontextusában a lényeg annyi tehát, hogy a külső ellenséggel folytatott harcokból, illetve belső viszályokból származó véráldozat a magyarok büntetés alatti, tehát „zivataros” évszázadaiban nem érte el célját, vagyis a szabadság visszanyerését. Vagyis megint ott vagyunk a prófétai beszédhelyzet azon pontján, amikor is Jesaja vagy Ézsaiás vagy Izajás (a 19. század elejétől a bibliatudományban már megkülönböztetett, a prófétai könyv egészéről leválasztott 40–55. fejezet ismeretlen szerzője, az ún. Deutero-Ézsaiás) nem csupán a régi bűneik miatt ostromozza a büntetésben lévő és Babilonba hurcolt választott népet, hanem azért is, amiket Babilonban, a fogság idején követett és követ el. Természetesen azért, hogy így nyerje el tökéletes és megdöbbentő hatását a legelején fölgharszó ígért: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, és hirdessétek neki, hogy vége van nyomorúságának, hogy bűne megbocsáttatott; hiszen kétszeresen sujtotta őt az Úr keze min-

den bűneieért.” (Ézs 40,2) Hiszen ez a mintája a mi himnuszunk ígértének, annak, hogy „megbűnhődte már e nép...”¹⁵

Ennyit érdemes figyelembe vennünk az allúzió-pár politikai oldaláról. A másik oldala szintisztán teológiai eredetű, nem egyéb, mint Tertullianus *Apologeticus*ának egy híres helye, amely így hangzik: „Plures effcimur, quotiens metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.” (Többen leszünk, valahányszor kaszálnak bennünket: a vér a keresztények vetőmagva.)¹⁶ Ez két bibliai hely deformációja Pál leveleiből, az egyik az epheszoszi levélből, a másik a zsidókhoz írottból: „Akiben van a mi váltságunk az Ő vére által, a bűnöknek bocsánata az Ő kegyelmének gazdagsága szerint.” (Ep 1,7); „És csaknem minden vérrel tisztítatik meg a törvény szerint, és vérontás nélkül nincsen bűnbocsánat.” (Zsid 9,22) Amikor a liturgiába kerültek, a két szakszó, a *redemptio* és a *remissio* össze is keveredett.¹⁷ Kölcsey versének kontextusában ez nem jelent kevesebbet, minthogy a büntetés alatt álló magyar nemzet sok-sok nemzedékének mártír tagjai hiába ontották véréket, mert annak nem volt megváltó ereje. Nagyon erőteljes kifejezés, akár a biblikus, akár a patrisztikus háttérét nézzük, de a prófétai beszédmódban nélkülözhetetlen azért, hogy hatásosan kiemelhesse azt, hogy nincs más megváltás, csak a Krisztus véres és vértelen áldozata; ezzel a sokkoló, a hiányra drasztikusan figyelmeztető aforisztikus fogalmazású sorral készíti elő az utolsó versszak változtatását, ahol meg nem nevezve ugyan, de megjelenik az egész himnusz, azaz ima megcélzott hallgatója, aki valódi megváltóként tud majd segíteni: Jézus.

Hasonló módon jár el Kölcsey akkor is, amikor el akarja kerülni, hogy valamelyik magyar történelmi szereplőt, uralkodót, fejedelmet vagy politikust lehessen társítani a testvérharcban magukat is rongáló, bűneik miatt pusztuló magyar nemzedékek sorában. Ehhez a legjobb forráshoz nyúl: a zsolnárokhoz. Ezekben belül szinte külön alcsoportot képeznek a barlangi zsolnárok, ahol a felirat szerint a Saul elől bujdosó menekülő Dávid barlangokban húzza meg magát. A történelmi háttérrel Sámuel első könyvében találjuk meg, mégpedig a 13. és 22. fejezetben, továbbá a Krónikák első könyvében (11–15, 24,4). A Kölcsey által leírt helyzetre talán legjobban a bibliai előzmények közül az 1Sám 24. fejezete emlékeztet, ahol az üldözöttet karddal,

azaz fegyverekkel akarja Saul kizavarni a barlangjából, de közben rájön a szükség, leguggol és könnyít magán, mire a menekülő Dávid előjön, de megsajnálja – noha még nem olvashatta József Attilát, de tisztelte a szükségét végző vadállatot, még akkor is, ha az a legrondább vadállat, azaz király (gondolhatta volna jakobinusként) –, és kardjával csak egy szeletet vágott le a guggoló király kaftánjából. Ami pedig a Dávid bujdosására vonatkozó zsolnárhelyeket illeti, legszebb talán az 57. zsolnárt, amelynek már alcíméből kiderül, hogy ebben Dávid a szabaddulásért könyörög: „Az éneklőmesternek az altashétre; Dávid miktámja; mikor Saul elől a barlangba menekült. / Könyörülj rajtam, oh Isten könyörülj rajtam, mert benned bízik az én lelkem; és szárnyaid árnyékába menekülök, amíg elvonulnak a veszedelmek. A magasságos Istenhez kiáltok; Istenhez, aki jót végez felőlem. Elküld a mennyből és megtart engem: meggyalázza az engem elnyelőt. Szela. Elküldi Isten az ő kegyelmét és hűségét. Az én lelkem oroszlánok között van, tűzokádók között fekszem; emberek között, akiknek foguk dárda és nyílak, nyelvök pedig éles szablya.” A másik fontos párhuzam pedig a *Hymnushoz* a 142. zsolnárt: „Dávid tanítása; imádság a barlangban létekor. / Fenszóval hívom az Urat, fenszóval könyörgök az Úrhoz. Kiöntöm előtte panaszomat, kitérom előtte nyomorúságomat, Mikor elcsügged bennem a lelkem. Te pedig tudod az én ösvényemet, hogy az úton, amelyen járok, tört hánytak elém. Tekints jobbra és lásd meg, hogy senki sincsen, aki ismerne; nincsen számomra menedék; senki sem tudakozódik felőlem. Hívlak téged, oh Uram; s ezt mondom: Te vagy oltalmam és örökségem az élőknek földén; Figyelmezz esedezésemsre, mert igen nyomorultt vagyok! Szabadíts meg engem üldözőimtől, mert hatalmasabbak nálamnál! Vezesd ki lelkemet a börtönből, hogy magasztaljam a te nevedet! Az igazak vegyenek engem körül, mikor jól teszel majd velem.”

Persze azért Kölcseynek megvolt a véleménye azon magyar királyokról, fejedelmekről, főurakról stb., akik miatt Isten egyre halogatta a megbocsátást. Ez egyértelműen kiderül a forrásként használt Petthő Gergely példából. Lássunk egy idézetsokrot.

1490: II. Ulászló [Petthő természetesen Lászlónak hívja]: „Ennek idejében hajla meg Magyar Országunk Coronája, az Ország is fölötte igen meg romlott vala. Mert a' mit az en-

nek előtte való Királyok kerestek vala, ez lassan lassan mind el-kezdé veszteti”.¹⁸

1526-ról így ír: „Ezen a' mi szerelmes hazánknak, és Nemzetiségünknek siralmas nagy és szörnyű veszedelmén, noha nem csak a' Magyar Nemzetnek maradéka, de az egész Keresztysége-is méltán kesereghetett volna: mind azon átal, találkoztanak sokan, kik a' jámbor iffiú Királynak halálán, nem igen bántodtak, főképpen Zápolya János Vajda a' Királyságnak reménségéért, kit ő régtől fogva fölötte szomjúhozva kívánt vele a' Tisztitül megfosztatott Verbóczy Istvánnal és az ő pártján valókkal edgyütt. Mert ezek értvén Lajos Királynak veszedelmét, az Urakat, és Nemeseket, kik akkor János Vajda mellett valának a' Táborban, szüntelen futtyák, és kerülik vala, sok szép mézes szókkal és magok ajánlásával, hogy idegen Nemzetet ne hoznának bé a' Királyságba, hanem tekentenének a' magok vérekre és Nemzetiségére János Vajdára, ki sok és nagy dolgokban, kiváltképpen pedig a' Keresztes hadnak megverésében szolgált az Országunk, és emelnék őtet a' Királyságra. Ki tudgya, ki légyen oka ennek a' veszedelemnek? én senki fellől semmi bizonyos ítéletet nem tészek, de sokan sokat írnak felölle, mintha szánt-szándékkal, a' Királyságnak kívánságáért nem sietet volna Zápolya János a' Király segítségére jönni az útközetre. Ki ha bizonyos volna, örökké-való átokra, és szidalomra volna méltó érette Zápolya János. Jól lehet vadnak sokan, a' kik mentik erről a' gyanúságról. Azért tsak az igaz Isten szüveknak által látója és tudója.”¹⁹

A harmadik részt, 1527-től pedig a kettős királyválasztással kezd, amelynek következménye és folytatása az egész rémség, amely a magyar történelmet azóta jellemzi. Hogy ezt milyen fontosnak tartja, azt mutatja az is, hogy az egész könyvben egvedül itt idéz Izajás prófétából:

„Evel, a' két Király választással veszték-el a' Magyarok Országokat, mert a' két Király között-való nagy háborúság, vissza-vonyás, meg-hasomlás, és pártolás miatt, az Országunk teljességgel-való romlása, és veszedelme történék a' Törököktül.

Utínam attendisses mandata mea, facta fuisset sicut flumen pax tua & justitia tua sicut gurgites maris, & fuisses quasi arena semen tuum, & stirps uteri tui út lapilli ejus, non interiisset, & non fuisset attritum nomen ejus a' faciam mea. Isa. 48. cap. v. 18. 19.”²⁰ (Magyarul: „Bárcsak ügyeltél volna törvényemre, akkor boldogságod hasonlítana a folyóhoz, és igazságosságod a tenger hullámához. Nemzetséged annyi volna, mint a főveny, és ivadékok, mint a homokszem. Neved sohasem tűnne el, és nem halványodnék el szemem előtt.”)²¹

Az 1529. évnél elmondja, hogyan ejtette Zápolya a török kezébe Magyarországot. Ez természetesen megmagyarázza, hogy a mohácsi vész önmagában még kevés lett volna mint vereség, ha nem lett volna olyan egyéniség, aki önként és dalolva vette vállaira azt a bizonyos igát a néhány strófiával előtti szövegnek megfelelően...²² A Zápolyáról mint hazaárulóról és örök átokra méltóról szóló szekvencia eltart egészen 1541-ig, ahol a tehetetlen asszony és csecsemő, valamint a számító Fráter György és Petrovits Péter tettét, amellyel Budát is átadták, bízván a török ígéretében, hogy a fővárost majd visszaadják, amikor János Zsigmond húszéves lesz, egyértelműen úgy magyarázza a szerző, mint Zápolya hajdani bűneinek következményét és mintegy megkoronázását.²³ Majd következik Ferdinánd és Miksa tehetetlensége, amellyel Közép-Magyarország maradék részét is lassan a török kezébe juttatják, Zrínyit Szigetben pedig veszni hagyják.²⁴ Itt talán abba is hagyhatnók a felsorolást, mert a csákányi vérmenyegző dátuma után azonosítható eseményt nem találunk, viszont Kölcsey természetesen az egész könyvet olvas-

ta, ahol például 1606-nál, Bocskai halálánál a szerző megjegyzi, hogy méltán halt meg, Isten büntette őt és büntársait korai halállal, mert összejátszottak a törökkel, majd könyve vége felé Bethlen Gábor harmadik támadásáról beszélve istentelen gonosztevőnek jellemzi őt is, aki újra megbontotta a békességet Ferdinánddal, és újabb török pusztítást bocsátott az országra. Persze már azt hitte vén fejfel, hogy abba hagyhatja a történetírást, de aztán ezt a disznóságot még muszáj megírnia.²⁵

Kölcsey úgy vette át a romlás összes bizonyítékát, hogy nem azonosult egyik párttal se, tehát nagyjából hasonlóképpen ítélt, mint a *Töredékek a vallásról* című sokszor újrakezdett, 1815-től hosszú ideig írott értekezésében, amelyben teljesen felülemelkedik a hagyományos protestáns-katolikus ellentétet és a vele járó egyoldalúságot.²⁶

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy legalább olyan keserűség fojtogatta, mint annak idején az öreg Petthót, hiszen az emberekről általában, a magyarokról meg különösen nem volt túl jó véleménye. Két és fél évvel a *Hymnus* előtt, 1820. november 25-én például így írt Szemere Pálnak: „Mennél tovább élek, Édes Palim, annál inkább útálok az Embert, ezt a nyomorúlt, neveléses, álnok kígyó nemzetséget.”²⁷ (Harminc éves múlt...) Igaz, hogy aztán ezt a kígyóságot, utolsó fennmaradt költeményének tanúbizonyossága szerint természetesen átvitte a magyarokra (ld. *Zrínyi második éneke*), de közben azért a *Hymnusban* felcsillantott prófétai ígéret szellemében – legalábbis egy ideig – megadatott neki, hogy higgyen abban, hogy talán igaza lesz a prófétának, a magyarok vonatkozásában is. Ugyanis Ézsaiás (azaz Deutero-Jesaja) ezt is írta: „Ne emlékeztek a régiékről, és az előbbiekről ne gondolkodjatok! Ímé, újat cselekszem; most készül, avagy nem tudjátok még? Igen, a pusztaban utat szerzek, és a kietlenben folyóvizeket.” (Ézs 43,18-19)²⁸ Hiszen az egész reformkor lényegét ma sem tudja jobban összefoglalni senki, mint azok, akik hittek vagy még mindig hisznek a *Huszt* parancsában, amelyet Kölcsey a különben ossziáni-preromantikus rom- és sír- és kísértetköltészet közismert szereplőjeként feltűnő „rémalak” szájába ad:

„Messze jöendővel komolyan vess össze jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts; s a' haza fényre derül!”

1 Részletesebben írok erről a *Zászlónk gyakran plántálád...* című tanulmányomban. Művészet és mesterség, tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, szerk. HORNY Ildikó et alii, I-II. kötet, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2016, II, 479–484.

2 Szabó G. Zoltán végleg elosztotta azt a korábban, Gyulai Pál nyomán igen sokszor hangzottatott állítást, hogy „a Magyar nép zivataros századaiból” csupán a cenzúra megtevésztésére szolgáló alcím lenne; az alcím is, ebben a formában, magától Kölcseytől származik. Vö. KÖLCSEY Ferenc: *Versek és versfordítások* (Kölcsey Ferenc Műveinek Munkái, kritikai kiadás), s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 717, ill. részletesebben: SZABÓ G. Zoltán: *Kölcsey Hymnusáról*, ltk, 1998, 114–144.

3 Azt a hibás közvélekedést pedig, amely főleg Mészöly Gedeon nyomán terjedt el, hogy ti. a polgárháborúra vagy hasonló belső meghasonlásra vonatkozó sorok történeti érvénye kiterjeszhető Bocskaitól kezdve egészen a Rákóczi-korig, a teljes 17. és részben még a 18. századra, sőt egyesek szerint még a 18. század végi nemesi ellenállásra is, szintén Szabó G. Zoltán cáfolta, vö. KÖLCSEY: id. kiad., 731–732, illetve SZABÓ: i. m., 114–120.

4 PETTHÓ Gergely: *Rövid magyar Krónika* [...], Kassán, 1753, 127–128. Hasonmás kiadása: Dharma Kiadó, Bp., 1993. Ez a kiadás az eredeti Petthó Gergely-féle művön kívül, amelyet kéziratból Zrínyi Miklós adott ki, tartalmazza a mű Spangár András jezsuita által írott folytatását is: *A Magyar Krónikának [...] negyedik, ötödik és hatodik része* [...], 1627. esztendőitől fogva 1632. esztendőig, amelynek kiadója Kálnoky Sámuel erdélyi kancelláriai tanácsos volt.

5 Részletesen ld. KÖLCSEY: id. kiad., 105–111, jegyzet: 766–778. A Fenéry Gyula-kritika szövegét is közli: i. m., 775–778.

6 Az 1572. év után Petthó (id. kiad., 124.) a következő megjegyzést teszi: „NB Edig-való irásomat szedegtettem nagy szorgalmatossággal egybe, sok rend-béli fő Historicusokból, tudni-illik Bonfinius Antalból, Jóviusból, Súrúsi Lőrinczből, Thuróczi Jánosból. (Ronsoni Péterből, Heltai Gáspárból, és Tinódi Sebestyénből; ezek Erdélyi Magyar Historicusok.) Továbbá, Vrámezc Antalból ki a' Horvát Országi dologról jól írt, és Istvánffy Miklósól ki a' mi időnkben írta a' Magyar Országi Historiát. Azért, ha valami fogyatkozás avagy vétek eset írásomban, azt senki ne tulajdonítsa énné-

tem. Ezután immár bizonyos dolgok következnek, úgy mint mellyek mi időnkben történtek, a' kikben magam-is forgattam, kiket pedig sok fő rend-béli bizonyos és hitlere méltó személyektől-is így értettem és hallottam, a' mint meg-vagyon írva.” – A felsorolt historikusok közül csak a rejtélyesnek látszó Ronsoni Pétert szeretném megmagyarázni, ő ti. Petrus Ransanus avagy Pietro Ranzano. Vramecz Antalnak, a varasdi, majd zágrábi kanonoknak és horvát nyelvű történetíró krónikájának sajnos nincsen magyar fordítása.

7 ISTVÁNYFI Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában, 3 kötetben, I/3, 25–34. könyv, 35–38. könyv (vázlat) (Történelmi Források, I.), s. a. r. BENITS Péter, Bp., Balassi, 2009, 51. – A latin eredeti: Nicolai ISTHMANI Pannoni, *Historiarum de rebvs vngaricis, Libri XXXIV. [...]*, Coloniae Agrippinae, Hierati, 1622, 559–560. „[Hasanes Sigethi praefectus nostra vastat] Sedatis in praesens qualicunque ratione domesticis tumultibus, ad comitia Bohemiae, relicto Viennae ad res suo nomine gubernandas, Ernesto fratre, Pragm discissit: fuereque aliquamdiu quietia omnia, donec hostes pacem pati nequeuntes, nouam in partes ceterioris Vngariae superioribus bellis intactas excursionem fecissent. Hazanes siquidem Sigethi praefectus, stature pusillus, ideoque ex re cognomen nactus, cum valida Turcarum manu, Arrabonem flumen ad Chacanium, non procul Querwendio sitam transiecit, ibique quosdam non obscuri nominis viros, nuptiis forte vacantes improviso adortus, nuptiis & gaudio repente in luctum & lachrimas versis, partim cecidit, partim in captiuitatem abduxit: eodemque impetu pagum diripuit & incendit. Solus Lupus Pottondius, veteranus miles, domum, inquam è nuptiis se proriperat, ab Turcis magna vi opponantibus fortiter defendit, seque & eos, qui intus erant, sclopetis rem gerendo incolumes seruauit.”

8 KÖLCSEY: id. kiad., 773–774.

9 Horváth János vonatkozó Kölcsey-tanulmányának azóta van új kiadása: HORVÁTH János *Irodalomtörténeti munkái, III.* (Horváth János Összes Művei), szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Bp., Osiris, 2007, 874.

10 Az ugyanebben a keresztes hadjáratban résztvevő osztrák vezérről, aki ott maradt valóban II. Endre távozása után is, és részt vett Damietta ostromában, Babenberg V. Lipót hercegről, szintén sok legenda maradt fenn, többek között ami a zászlót illeti, neki köszönhető a piros-fehér-piros osztrák nemzeti trikolor, ugyanis fehér övnek csak a közepe maradt tiszta, mert a két szélét összemocskolta az általa levágott pogány vére. (Vö. Kiss Farkas Gábor: *Martius/Marcius, Marti Austrii sacer, Az osztrák Márs szent hava = Fasti Austriae 1736, Ein neulateinischer Gedicht in fünfzehnten europäischen Sprachen*, hrg. Franz RÖMER, Herbert BÄMER, Elisabeth KLECKER, Christian GASTGEER, Wien, Praesens Verlag, 2015, 73–83.) Minderről, illetve Kölcseynek a keresztes hadról írott balladájáról (*Róza*, 1814), valamint a keresztes hadjáratok egész korszakára vonatkozó véleményéről és a *Töredékek a vallásról* c. tanulmányában idézett példáról külön tanulmányban fogok írni.

11 CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich, 1862–1874, VI, 1215–1216. – Láthatjuk tehát, hogy a „ziv” szerepel a „zivatar” gyökéknél. Mint tudjuk, ezzel Vörösmarty el is játszik a *Délszigetben*: „Hej! ziv, ziv, zivatar vagyok én, fia a zivatarnak, / Forgó szél vagyok én, levegőj fenékten örvény, / Örvény a földön; örvény a tengerek árján.”

12 CZUCZOR – FOGARASI: i. m., VI, 971. – A szócikkben például idézett és egy *Hazafiú-ságnak* elkeresztelt versből való idézet nem egyéb, mint a *Fejdelmünk, hajh...* (1814) c. költeménynek, amely sokszor *Rákóczi, hajh...* címmel szerepel, a kilencedik verszaka. (Érthető, hogy a Bach-korszakban politikai fogolyként büntetését töltő Czuczor címváltoztatást hajtott végre.) Az összes címváltozatról vö. SZABÓ G. Zoltán: *Öncenzúra és szövegkitaláltság*, 2000, (2001)8, 59–71.

13 <http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96oct/obrien/blood.htm>

14 https://en.wikiquote.org/wiki/Bertrand_Barère_de_Vieuzac

15 Külön tanulmányt készítek a *Hymnus* teológiájáról. Itt csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy Ézsaiás ezen helyére már Varga István, akkori debreceni teológiai-professzor, Kölcsey kedves tanára, akit egy levelében dicsér Kazinczynak, felhívta a figyelmet bibliai hermeneutikája egy helyén. – Vö. a költemény teológiai hátteréről szóló eddigi tanulmányokat a következők kötetben: *A nemzet imája: Tanulmányok a Hymnusról, összeállította POMOGÁTS Béla*: Nagyvárad, Pro Universitate Partium Alapítvány, 2007. Különösen a következőkre gondolok: DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya* (eredetileg: Álföld, 1996/12, 66–80; e kötetben: 154–170); TAXNER-TÓTH Ernő: *A Hymnus: könyörgés és bűntudat* (307–316) és Cs. VARGA István: *„Isten, áldd meg a magyart...”* (327–369).

16 TERTULLIANUS: *Apologeticum* (sic!), L. 13. (Carl Becker kiadásában.)

17 Például Bánk József így idézi latin közmondásgyűjteményében: „Sine sanguinis effusione non fit redemptio” BÁNK József, *3800 latin bölcsesség latin és magyar nyelven*, negyedik kiadás, h.n., é.n., Novella Kiadó–Szent Gellért Kiadó és Nyomda.

18 PETTHÓ: i. m., 88–89.

19 *Uo.*, 100.

20 *Uo.*, 103.

21 Petthó természetesen katolikus volt, ezért idézzük most a Szent István Társulat legújabb, 2013-ban megjelentetett bibliafordítását.

22 PETTHÓ: i. m., 105.

23 *Uo.*, 112.

24 *Uo.*, 122.

25 *Uo.*, 206–209.

26 Vö. KULIN Ferenc: *Kölcsey Ferenc Töredékek a vallásról című tanulmányának eszméletörténeti helye = Uő: Küldetésstudat és szerepkéréses*, Bp., Argumentum, 2012, 56–81.

27 KÖLCSEY Ferenc *Levelei*, II, 1820–1831, s.a.r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007, 17, vö. 494–496.

28 A prófétai teológia egy méltán híres kutatója pontosan e két verset választotta műve mottójául. Ld. Gerhard von RAD: *Az Ószövetség teológiája, II. kötet, Izrael prófétái hagyományainak teológiája*, Bp., Osiris, 2007, 7.

A *Hymnus* koordinátái

LUKÁCSY SÁNDOR

Ha film volna, Csajkovszkij zenéjével kellene kezdeni. Az *1812* című szimfonikus költemény utolsó ütemeivel, melyekben a cári himnusz elnyomja a *Marseillaise* forradalmi hangjait. A zene után csend következik, fejfák és tömegsírok csendje. A Szent Szövetség Európájának csendje.

Bécsben a csendet tánczene töri meg. A kongresszus – miközben országhatárokat szabdal, és hercegségeket ajándékoz – táncol. Táncol a magyar gróf; még nem tudja, hogy tíz év múlva néhány úgy-ahogy megtanult barbár szóval akadémiát alapít – táncol az erdélyi báró; még nem tudja, hogy huszonegy év múlva kiadja, ismeretlen és visszhangtalan nyelven, az első magyar regényt.

1815: Kölcsey ekkor költözik Csekébe.

*

Szépséges szatmári táj. „Mintegy jó remény foka – írja Halász József –, úgy tűnik fel Szabolcs úntaszító síkja s homokos lapályin nőtt nyirjesi megett Szatmár, melynek izapos tereit keletről és kelet-délről gyönyörű hegylánczatok kerítik. [...] Megállni az első dombon, végignézni Szatmár felé a tölgyes allén s a körös-körül óriás módra feltűnt hegyeket, bérceket, mint nemkülönben nyűgöt és északra a látkörrel együtt végződő gazdag síkságot látni elterülni: oly dicső látás, mely egyetlen a maga nemében. A hegynek alját aprós cserjék s szántóföldek lepik; völgyein szép, rétséggel elegyes úgynevezett lankák terjednek el, s ezek már azon gyümölcsösök, melyek a Szamos partja mentiben s egyébütt is szinte szakadatlanul folyó gyümölcsödöket formálván Szatmár vármegye kincsestárainak tartathatnak, úgymint melyekből csergedez kimeríthetetlen bőségű égetett itala, a szatmári híres szilvapálinka.”

Istenáldotta vidék, melyet azonban gyakran meglátogat Isten átka is. „A Szamos, Tisza, Túr, Batár folyók dühöngő ártjai – olvassuk Fényes Eleknel – sokszor egyesülnek, s a Szamos-közi járásban alig lehet egy-két helységet számlálni, melynek határa az árvizektől mentesítve volna.”

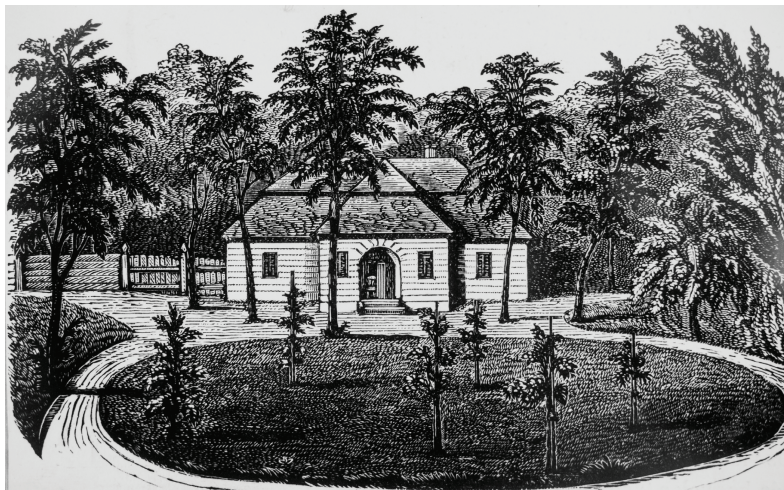
A tipikus szatmári falut egy kecskeméti poéta, Mátyási József írta le, amikor 1791-ben keresztülutazott a megyén:

*Nem láttam ott magas köépületeket,
Mellyek az essőben áztatnák fejeket.
Egy fatorony gunnyaszt a falu-középen,
Azt is egy ijedt tyúk átröpülné szépen.
Nincs amire nyíllát Jupiter eressze,
Mert az alacsonyág lakik tőle messze,
S tűzi játékának egy gazos föld-házat
Szérűjévé tenni volna is gyalázat.
Mindeniütt a templom a legszebb épület,
Pedig az is igen együgyű készület.*

Az alacsony falvak egyike Cseke. Magyar falu a vegyes lakosságú megyében. A szatmári magyarok Szirmay Antal szerint „magas természetűek, ékes képűek, fekete hajúak, merészek, makacsok, vígak

és vendégszeretők, a feleségeik többnyire nagyon elhíznak.” Fényes Elek statisztikája tizennégy sort ír a faluról: „...számlál 229 római, 18 görögkatolikus, 1006 református, 59 zsidó lakost, római katolikus és református anyateplommal, zsinagógával. Szélesen kiterjedt határa csaknem mindennel megáldatott s igen termékeny. Földje többnyire sárga agyagos, a Tisza felé homokos; őszit nemigen sokan vetnek, de tavaszi élet, különösen tengeri, felette gazdagon terem; rétje, legelője is sok és jó lévén, mind az uraságok, mind a jobbágyok szép szarvasmarhát tenyésztenek; a sertéstartás szinte nagy fontosságú; a Tisza mentiben igen jövedelmes szilvás, almás, körtvélyes kertjei vannak, de hajdani ritka szépségű erdeje elpusztult. Földesurak Kende Pálné, Kende Zsigmond, a Kölcseyek s néhány zálogosok.”

Az átlagos nemesi kúriáról, amilyen az övé is volt, Kölcsey fest képet *A vadászlak* című elbeszélésében: „Középen kémény, jobb felül két egybenyíló szobácska, bal felül még egy szoba és kamara, az egész fatornáccal övezve: ilyen

Varsányi István: Kölcsey Ferenc szatmárcsekei kúriája, 1850-es évek (Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-émlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

vala a ház, melyet az öreg urak, őseiktől vett építési rend szerint, saját erdejökben, molnárjok által, költség nélkül összevágattak. Átellenben cselédház és hosszúól nyúlt el, háta mögött tágas akollal, s ennek elején állott a csűr...

Az ősi udvarházat Kölcsey elhanyagolt állapotban vette át; a háromszobás épület nyolc ablakának ötszázötvenkét ónkarikájából százötvenöt hiányzott. A tatarozás csak 1820-ban fejeződött be. Később, amikor az országgyűlésből hazatért, Kölcsey a kúria átépítésére szánta el magát. Cigányokkal negyvenezer téglát vettetett; a tornácot lerontatta, s helyébe fürdőszobát rakatott; az előszobába kemence került, a ház köré északról és nyugatról kőkerítés; ezerkötetes könyvtárát az ebédlőből a kapu felé nyíló szobába költöztette. Ő maga volt a tervező, az építészvezető. Vahot Imre, már a költő halála után, ilyennek látta a lakást: „Egyszerű e szoba, de csinos és rendes, mint a nagy férfiúnak egész élete, minden külfény és keresett pompa nélkül. A szoba egyik oldalfalát egészen a nyílt könyvtár foglalja el... Más, talán hiúbb vagy gazdagabb író üveges és fényezett szekrénybe zárandaná a kedves, drága kincseket. A szoba közepén áll fenyőfából készült, fehérre festett íróasztala... A szék, melyen íróasztalánál ült, a pamlag, melyen olykor fáradalmait kipihené vagy elmélyedve gondolkozott, kemény, mint a legtöbb magyar író sorsa szokott lenni. Az asztallal szemközt álló szekrény és a zugban lévő vaskályhácska sem ragyog a fénytől. Az ablakon nehéz kelméjű függönyök helyett vékony foszlány lebeg, s a viaszolatlan padlót drága szőnyegek nem borítják. A dolgozószoba ajtaja az ebédlőbe vezet... Az ebédlőn túl volt a hálószobája, mely sokkal fényesebb bútorzatú, mint a dolgozószoba; a többi szobákat családja és a főjegyző korában nála gyakorlaton volt ifjak lakták... Kölcseynek ezen csinosan épített háza sűrűn van fákkal környezve, mintha a mosolygó természet ölelő karjai közt feküdnék. A ház melletti virágos kert Kölcsey halála óta, mintha őt gyászolná, elhagyatott állapotban tengődik.”

Tekintsünk be a konyhába is. Egy 1832. évi leltár szerint volt itt 1 élésláda, 1 lisztesszekrény, 4 csobolyó, 7 ecetes-hordó, 3 szappanozóteknő, 10 dézsa, 3 sajtár, 3 véka, 3 rosta, 4 szita, 1 gyúró-tábla, 2 laskanyújtó, 1 kürtősfánksütő, 2 fánkszagató, 2 lüdlelke, 2 spēkelő, 1 de-relyemetsző, 1-1 kávépergelő és -daráló, 1 kézimángorló, 1 vasaló, 1 rézmozsár, 5 gyertyatartó, 1 palacsintavas, 1 hurkatöltő, 1 rézicce, 1 levezszűrő, 1 reszelő, 1

abárolóvilla, 1 rostély, 1 fűszerszámskatalya. S még nem soroltuk fel a pálinkafőző készülékeket...

*

Kölcsey 1815 kora tavaszán költözött Álmosdrol Csekébe. A család birtokai Biharban és Szatmárban voltak; az osztzkodásnál Ferencnek és öccsének, Ádámnak a csekei birtokrész jutott: az 1833. évi állapot szerint kétszázötvenkét köblös szántó és gyümölcsös, valamint százötven boglyát termő kaszáló. (Egy köblös = 1200 négyszögöl.) A nőden költő a birtokot közösen használta, az udvarházat közösen lakta öccsével.

Ádám rossz gazda volt, s az idősebb testvér – bármennyire szeretett volna városba, könyvkereskedés, nyomda, író barátok közelébe kerülni – nem hagyhatta el gazdaságát, amikor pedig 1827-ben öccse meghalt, Ferenc az elárvult család – Szuhányi Jozefin és Kálmán fia – gondviselőjeként továbbra is a faluban maradni kényszerült.

Most, 1815-ben, még csak ismerkedik a vidékkel: „A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyílás esik, s láthatarainkat a máramarosi hóbercek határozzák. Nem poétai hely-e, édes barátom? Csak az a baj, hogy nekem emberek kellenek, nem lélektelen szépség.” Rossz sejtelmét már április 8-án, első csekei levelében elpanaszolja Kazinczynak: „Itt lakom, édes Uram Bátyám, s itt fogok; messzeségben a világtól s barátaimnak nagyobb részétől...”

A „poétai hely” kellemetlenségeit hamarosan meg kell tapasztalnia. „Minket itt az árvizek július vége óta zárva tartottak – írja augusztus 28-án –, s csak mostanában szabadulván fel az utak, a debreceni vásárról elmaradánk.” A következő tavaszon: „A Tisza ismét duzzad, s ha kiömlik, ezen levélnek még több napokig kell itt maradnia.” Volt úgy, hogy az udvara előtt zuhogott el a víz.

S a víz után a sár. Hogyan utaztak (ha utaztak egyáltalán), Lónyay Jánosné írta le: „Rendesen két inassal indultunk útnak. Ezek rendkívüli ügyességgel tudták a kocsit egyensúlyban tartani. Fölállottak a két felhágóra, s aszerint, amint jobbra vagy balra akart dőlni, ugráltak fel vagy le a kocsis lépcsőire; hol az egyik oldalon, hol a másikon csimpaszkodtak a kocsiba, s tartották vagy emelték. Eső vagy áradás után, voltak, akik ladikot készítettek, ez

elibe fogattak négy ökröt, és így vontatták magukat végig a feneketlen sáron.”

„Ezt a sarat nevezik ezek hazájuknak!” – mondotta Napóleon egyik tábornoka, amikor keresztülvonult Lengyelországon. Magyarországról is mondhatta volna.

*

A csekei sárfészek szent hely. Kölcsey mintegy ötven verset írt itt, főműveket, mint a *Vanitatum vanitas*, a *Zsarnok*, *A szabadsághoz*, itt írta nagyszerű esszéit, a *Nemzeti hagyományokat*, a *Mohácsot* és szellemi testamentumát, a *Parainesis*t. Olykor azonban az ihlet elrebbent:

*Tegnap az úton ezt kezdém csinálni
– írja Szemere Pálnak –:*

*A dalgengön fekszik átok,
Szívén, lelkén vad ború;
Szép leányim öt fússátok,
Ég, föld néki szomorú.
Égben honját elvesztette,
Földön nem lel mást helyette,
Fúrtein kín a koszorú.*

*Mennyet ígér lángszerelme,
Hajh de búsat, mely ont vészt.
Édes hangba foly gyötrelme,
Mégis keblet tép, emészt.
Almot úz, s mert nem találja
A valót, s jelent utálja,
S kényből nem vesz, nem hagy részt.
A békabrekegés kivert gondolatimból,
s a vers itt elakadt.*

A műveket a keserves magány összezárult kagylója érlelte. „Munkács ide nincs messze, de ott nem valék egyszer is. Makacs vagyok, s nem lehetvén azokkal, kiket leginkább szeretek, ritkán hagyom el ezen nyomorult falut.” „Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam; volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki.”

Miért is ment volna ki? Író barátai távol; a megye „torzonborz bajuszú, piros pofájú, pohos hasú, vastag nyakú tisztai és táblabírái” nem vonzották „a gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arcú és ajkú, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot” (Papp Endre szavai); a falusiakkal csak a mezei gazda, nem pedig a költő ereszkedett szobába.

Talán kár. Cseke a folklór terülszaltala; az volt még századunk közepe táján is, amikor Luby Margit gyűjtötte ott a néphagyományokat.

„A csekei Mándiné gyerekének a fürdővizét lopták el. Annak az útján rontották meg a fiút siketnémává. Azt mondta az anyja, hogy menten meggyógyult

Obernyik Károly

KÖLCSEY FERENC HÁZI KÖRÉBEN

■ (részletek)

Szokott életrende ez vala: reggel kilenc-tíz órakor kelt – hacsak a későbbre terjedő éji munka több nyugalmat nem igényle; s a felkelés idejétől a reggeliig – kivéve a netalán érkezett újságlapok szorgalmas olvasását – semmit sem dolgozott. Reggelit családja körében költé el, melynél rendszeren a ház és gazdálkodás körülményeiről vett tudósításokat – s adott rendeléseket. Tavaszszal és ősszel, midőn a nap éltető sugarai oly kedvesek, reggeli előtt vagy után háza előcsarnokában szeretett üldöggélni, élvezve a langy verőfény és falusi lég kellemes benyomását. Ilyenkor örömet kezdett és folytatott beszédet családja tagjaival vagy a házánál levő ifjakkal – s nem szükség talán mondanom, miszerint az ily beszélgetések mindenkor igen kellemesek és tanulságosak voltak egyszermind. Általában ebédig keveset dolgozott: ha ugyan ottan-ottan egyedül maradván, a munkás szellem gondolatai, eszméi tereket nem főztek, vagy kész és elkezdett művei elrendezésén, javításán nem szállongtak. Egyébiránt ily időkből örömet tekint meg némely gazdasági javításokat, vállalatokat [vállalkozásokat, a tervezett munkák elvégzését], vagy majorsághoz

tartozó állatokat, főleg melyeknek különb, nemesebb fajtáit ő hozatta meg az addig elhanyagolt gazdálkodásba. Az ebéd csak későcskén hozatott fel. Ilyenkor néha vidáman társalgott asztala személyzetével: de olykor-olykor elmerült, hallgató, komoly volt; s arcán világosan lehete látni a szellem más vidéken, más téreken tévedezését. Ez esetben alig ejte egy-két szót, figyelmetlen volt a körötte történetekre, s a többi személyek váltott beszédére, melyet azok rendszeren kímélve a gondolatokba süllyedt szellemet, csak halk hangon szoktak folytatni, mit ő azonban egyáltalán nem kívánt, sőt szerette, ha a körötte levők szabad, nyílt társalgásba tölték idejüket.

Ebéd után, melynél sokáig ülni leginkább terhére volt, magához vevé fekete kávéját, mely igen erős szokott lenni, s ha az igen ritkán történt estéli teázást kivesszük, egyedüli izgató ital volt, mellyel élt. Ez ismét vagy az előcsarnokban történt, ha már vagy még a szép napok gyérbek valának, vagy pedig dolgozószobájában. Azonban általában ebéd után már elmerültebb, s a munkára alkalmasabb volt; s mint-hogy a délután rendszeren vagy olvasás és írás – vagy szobájában sebes lépések közti sebes járásban telt el. A vacsora legtöbbször folytonos munka közt találta, mely után ismét, csaknem kivétel nélkül, mindég és legörömetesebb dolgozott egész

az éj legkésőbb órájáig – rendszeren éjfél utánig; de ha munkái megsaporodtak, vagy fáradhatatlan tűzszorgalma hajtá egész hajnalig. [...]

Általában a hibák iránt szigorú, de a büntetésben igen engedékeny volt. [...] Egy róla hallott történeteske bizonyítsa és fejezze be állításomat. Egykor, már főjegyző korában, a megyei székvárosból hazafelé indulván, a hivatala szerint őt vinni tartozó forspontos engedetlenkedni s feleselni kezdett. Ő elunva a szép szót, az alispán szállására parancsol hajtani, s itt leszállva kocsijából, elpanaszolja a kocsis durvaságát. Az első alispán különben is rokona, barátja s természetesen nagy tisztelője a szelíd hivatalnoknak, nemes haragra lobbán a vakmerőségen, s mennydörögve parancsolja egyik hajdújának az engedetlen forspontos megpálcáztatását. Most már Kölcsey ijedt meg, hogy miatta a szerencsétlen bűnös keményen fog lakolni; csendesíteni igyekvék a miatta haragvót; de ez már magává tevő az ügyet, mint szigorú bíró, példásan akará büntetni szeretett barátja sérelmét. Alig gondolható, mennyi törődést szenvedett a meleg emberbaráti kebel, míg végre sikerült lecsendesítenie a bosszús bírót – s mind ő, mind kocsisa megrettenve a büntetéstől, gyorsan továbbhajtottak.

■ (Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái, s. a. r. FERENCZY József, III, Bp., 1878, 283–286.)

volna a gyerek, ha látatlan-tudatlan kilenc vízimalom száraz kereke alól hozott vízben megfürdethette volna. De sohase sikerült. Vagyis minden kísérletnél meglátta vagy megtudta valaki, hogy miben jár.”

„A csekei Gubacsi Pálnének azt mesélte egy asszony, aki szállást kért nála, hogy egy másik asszony el akart rontani egy legényt a lányától. A penyigei rontó asszony azt tanácsolta neki, hogy küldje ki este a lányát a legényhez a káposztás kertbe. Mikor a lány a setébe kimegy a kiskapun, eltépi a szederin szarát. Attól meghal a legény.

El is küldte az asszony a lányát, de az még a kapu előtt találkozott a legénnyel, így nem szakíthatta el a szederin szarát.

Egy hétre rá újra eljött a rontós asszony, hát mondja neki az asszony, hogy nem sikerült.

Most azt tanácsolta, hogy a faluvéghez küldje őket a hídra. A híd mellett is van szeder, ott is bele kell hogy akadjon.

De a legény kihallgatta a beszédet az ablak alatt, és elment előre a hídra, egy kaszával levágott minden szederint.

Másnap beteg lett a lány anyja, s pár napra rá meg is hótt. De olyan kínja volt annak, mintha kezét-lábát késsel hasogatták volna.”

A csekei asszonyok ajkán virágoztak azok a népi imák (ráolvasások), melyekkel később majd Erdélyi Zsuzsa csinál szenzációt.

*Elindula szűz Mária az ő anyjával a jeruzsálemi kertbe.
Vivén Jézust az ölében, három szentekkel összetanálkozik.
Ölelik, csókolák.
Vivén Jézust a Jordán vizéhez, megmosá.
A vizet önté piros márvánkőre.
Úgy használjon néked az én read való olvasásom,
Mint a mi Urunknak a Jordán vízében való megmosdása.*

Kölcsey korán fölfigyelt a népköltészetre. Tizennyolc éves korában egy tudós könyvből perui éneket írt ki, latin tolmácsolás segítségével le is fordította.

*Deli Nimfa
A te bátyád
A te korsód
Eltöré most
Kinek ütése
Villog, dörög
És mennykővez
De te Nimfa
Töltvén vized
Esőt szerepsz
S olykor-olykor
Jégesőt hozsz
És havat hozsz
A Teremtő
Pochacamac (Világ lelke)
Viracocha
Téged erre a
Tisztre hívott
S e tisztre szánt.*

Beleborzong a lélek: vajon milyenné vált volna Kölcsey költészete, ha a perui dal helyett faluja népi imáinak archaikus ragyogását ismeri meg? De ne kérjünk számon lehetetlent tőle; az efféle szépségek befogadásának akkor még nem jött el az ideje. Kölcsey az első, aki a *Nemzeti hagyományokban* az irodalmi népiességnek programot adott: „Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni”; de vezérlőelve a nemzeti keresése volt, történeti énekeink törmelékei érdekelték. Vagy a „rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló parasztdal” modora; amikor – épp a *Hymnus* megköltése előtti időben – reggeltől hajnalig járkált szobájában, e könnyed népdalok „tónját” találta. „Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala.”

Vajon találta-e a *Megismerni a kanászt* tónusát is? E kanásznóta első lejegyzője Berzsenyi; ismerte-e Kölcsey, nem tudhatjuk. Valami köze mindenestre van a *Hymnushoz*. Nemzeti imánkat el lehet énekelni a kanásznóta dalmára: legszentebb közösségi énekünk egy közösségi ének (népdal) ritmusában szól...

*

És az ódon magyar századok nyelvén.

A filológusok már régebben fölfigyeltek arra, hogy a *Hymnus* soraiban régi protestáns énekeink szavai csendülnek meg. Hozzáteszem: a *Biblia* és a katoli-

kus prédikációk gondolatai és kifejezései is. Ezek a találkozások jórészt véletlenszerűek, hiszen Kölcsey a párhuzamba állítható szövegeket, kiadatlanok lévén, nem ismerhette; de az mégsem véletlen, hogy a *Hymnus*, valamilyen titkos hajszálcsovésség útján, oly sok régi elemet magába szívott. Az egész magyar költői hagyománynak, évszázadok hazai sorsfilozófiájának gyűjtőmedencéje ez a vers, olyanféle összegezés, amilyenre – különös empátiával – csak a legnagyobbak képesek.

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt *lengettél*

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag *kebledben*

*Elpusztítád néped elől
Pogányokat lám ez földről,
Gyökerinket Scitiából
Hogy kihozád a vakságból.*
(Bakos János, XVII. sz. eleje)

*menyi kalászt érlel Ceres a
kunsági mezőkön*
(Baróti Szabó Dávid)

*Nagy haragja vagyon istennek mirajtunk,
Bűneink ostora elhatalmazott rajtunk*
(Ismeretlen énekszerző, 1600 körül)

Közönséges gondolat ez a régi magyar irodalomban, de megvan már Horatiusnál, Szent Ágostonnál is. Vitnyédi Istvánnál levélben: „ő szent fölsége nemzetünkön való haragos és büntető ostora”; az ellenszer: „imádság”. (1660)

*S elszűtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilat
Zúgattad felettünk*

Vert hadunk csonthalmain

*Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvedre!*

Bújt az üldözött s *felé
Kard nyúl barlangjában,
Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában.*

Kard nyúl barlangjában

Szánd meg *Isten a magyart*

*Az fölők essőt ejtének,
És nagy mennydörgések lönek,
Az magas ég harsaga,
Széllyel minden csattaga.
Sűrű nyilak röptülének,
Sebes köössök esének,
Olly villámások lönek,
Hogy az egész föld fénlék.*
(Szeneci Molnár Albert: 77. zsoltár)

*ha most a te népedet vagy tüzzel megemészted,
vagy döghalállal pusztítod és koporsókba rakod,
a testhalmokat szemlélvén a pogányok mit
mondanak?*
(Csete István: prédikáció, 1703)

*Minden ország, az melly maga ellen meghasonlik,
elpusztúl.*
(Lukács evangéliuma)
*Akármely ország is elpusztul, ha magában belől
meghasonlik.*
(Kecskeméti Alexis János, 1721)

Lappangunk, az ünnön hazánkban is bujdosunk
(Laskai János, 1641)

És bemennek a sziklák barlangjaiba és a föld hasadékaiba az *Úr félelme elől*

(Ézsaiás próféta)

*ki a föld alatt való lyukakban bocsátkozik, ki a
magas kősziklák barlangjában, ki a sűrű erdőben,
a bokrok között lappang*

(Landovics István: prédikáció, 1689)

Szánjad meg *Úr Isten mi nyomorúságinkat*

(Bornemisza Énekeskönyv, 1582)

*

A *Hymnus* sorai alatt a „Cseke, 1823. jan. 22.” dátum áll, de semmi sem szól amellett, hogy Kölcsey, aki – tudjuk – lassan, gyötrődve dolgozott, ezen az egy napon írta volna meg; ez csak a befejezés dátuma lehet.

A versnek nagy múltja van Kölcsey saját költészetében is. 1811-ben írta *Andalgások* című versét. Mint ifjúkori lírájának szinte minden darabja, az ott-hontalanság és az elvágyódás hangját szólaltatja meg ez is.

*Boldog, kinek szép hont adának
A sors örök törvényei,
Hol géniusz szelíd nyomának
Láttatnak nyilván jelei.*

Néki nem adatott szép hon. „Hellas és Róma hősei ragyogtak a múltból felém – így emlékezik majd vissza ifjonti éveire –, s szívszakadva kérdém: hol a haza, melyért halmom lehessen, mint ők? de a föld, hol állék, hasonlatlan volt a tündérképhez, mit a hősök szép hona felől magamnak alkottam.” Bárhová te-

kintett, csúnyácska hazát látott maga körül, az elmaradottság vadvizzeit, pár százezernyi nemes kilencmillió jogfosztott terhére élni, zsarnokságot fent, „vad nép” tanyáit alant. Mit tehetett? Képzete bejárta a tájakat, melyeket egy-egy szerencsés pályatárs – Haller, Rousseau, Gessner, Horatius – tett nevezetessé; a magyar költőnek nem jutott osztályrészül a boldog alkotás, mert

*Itten vérző honunk vidékin
Nyögő szél érvén keblibe,
Pusztult váraknak omladékin
A Múza búsan tévedez.
Tekintvén századokra vissza,
Ha Somlónk ormain megáll,
Az édes cseppet könnyel issza,
Lantján víg hangot nem talál.*

Nevezetes vers, mert Kölcsey ebben írja le először a „hon” szót; nevezetes, mert bár tizenkét évvel a *Hymnus* előtt keletkezett, már annak motívumait előlegezi: Somló édes cseppje Tokaj szőlővesszeit; „Tekintvén századokra vissza” a *Hymnus* zivataros századait; „Pusztult váraknak omladéki” a „Vár állott, most

kőhalom” szavakat, s a *Hymnus* kérlelő imája is felhangzik már az *Andalgások*-ban: „Kérjük... Hogy lágyuljon a végezés...”

A hasonlóságok kimutatása arra való, hogy jobban lássuk a különbséget. Az ifjúkor versei egyes szám első személyben (ha megengedné a grammatika, így mondhatnók: magányos szám első személyben) ontották a keserűséget, a panaszt, szemben a süket és visszhangtalan, durva és reménytelen társadalommal. A *Hymnus*-ban fordulat történik; most először megváltozik a nyelvtani alak, a költő nemzeti többes számot használ: „őseinket”, „értünk”, „bűneink” és így tovább. A költő a hazában, a nemzetben, a közösségben immár otthonra talált. Többé nem fog elvágyódni, dolga itt van, s mert tudja már ő is, hogy „itt élned, halnod kell”, itt fog élni, itt fog meghalni is.

▼ Lukácsy Sándor: *A Hymnus koordinátái* = Holmi, 1990. augusztus, 922-928.

Túristvádi Vízimalom (Fotó: Orbán Domonkos)

A *Hymnus* paraklétoszi szerephagyománya

///(részletek)

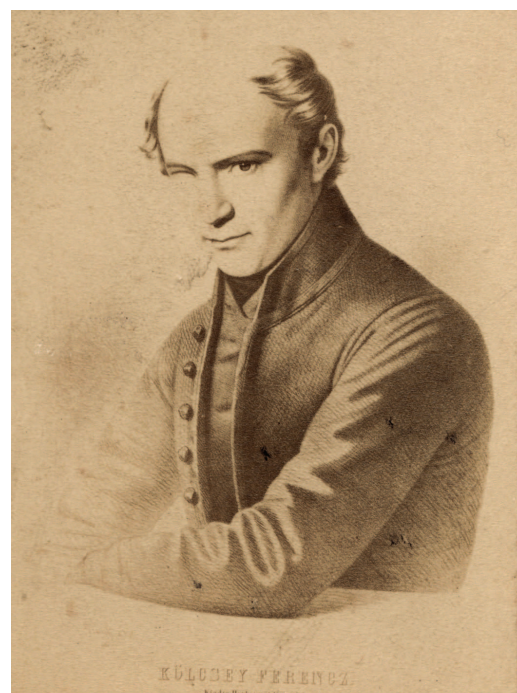
DÁVIDHÁZI PÉTER

Lépünk hátra, hogy a részletekből összeálló egészet, s még hátrább, hommage à Northrop Frye,¹ hogy az egész archetípust felismerhesük. A *Hymnus* szerepmintájának azonosításához tanácsos messzebből pillantanunk e költeményre, mint azok tették, akik egy-egy sorára, szintagmájára, netán csak szavára összpontosítva igyekeztek előzményeket vagy megfeleléseket felkutatni, bejárva értük a régi magyar irodalom és a *Biblia* messi tájait. Hátrább lépve, s most az egyszer akár elmosódni engedve a nyelvi részletek fenséges textúráját, immár föltehetjük alapkérdésünket: mindazzal, amit mond, a költeményben megszólaló alany végső soron milyen szimbolikus cselekvést hajt végre, s mit szeretne voltaképpen *elérni* beszéde által? Ha így tesszük föl a kérdést, válaszukból máris kirajzolódik az irány, amelyben elindulva visszajuthatunk e szerep nagy ősmintájához: egy közösség nevében és érdekében szószólóként *közbenjár*, hogy *kiengesztelje* Istent. Ennek értelmében a *Hymnus* cselekvésmintájának a szakirodalomban különkülön és váltogatva emlegetett kétféle értelmezését, szakrális, vagyis (nemzeti) imaként,² illetve világi, amennyiben jogászi retorikájú védőbeszédként³ való felfogását egyaránt visszavezethetjük közös logikai ősmintájukra, egy bűnös (egyén vagy közösség) szószólójának engesztelő közbenjárására a legfőbb (világi vagy transzcendens) hatalomnál, kedvező elbírálásért. Ugyanígy vezethetjük vissza a vers alanyának korábbi szerepmeghatározásait (pap, prédikátor, védőügyvéd, tolmács, szószóló) a közös vonásaikat nagyszabású egységbe foglaló mögöttes ősmintára, az egyszerre égi és földi lényegű pártfogó, a Paraklétosz, a (nagy kezdőbetűvel megkülönböztetett) Szószóló archetípusára. A 'paraklétosz'

eredeti (joggyakorlati) jelentése szerint ugyanis a vádlott mellé kirendelt (para-kaleo, ad-vocatus) védőügyvéd utalt, s a Bibliában János első levele ezt a jelentést alkalmazza metaforikusan Jézusra, mégpedig kétirányú közvetítésre célozva: Isten parancsolatait közvetíti az embereknek, s az emberek ügyét képviseli támogatólag Isten színe előtt. „En fiatskaim, ezeket írom néktec, hogy ne vétkezzetec, hogy ha valaki vétkezendic, vagyon szószólónc az atyánál, az igaz Jesus Christus. Es ő az mi bűneinkért engesztelő; nem czac az mi bűneinkért pedig, hanem mind az egész világnac bűneiért” (1 János 2,1–2,3).⁴

(A Károli-Biblia, amelyet Kölcsey használt, itt szószólónc fordítja a „paraklétosz”-t.)⁵ Távorról és kicsiben, de erre hasonlít, hogy a *Hymnus* alapgesztusában a himnuszok eredeti lényegét adó dicsőítés (itt Isten jötteinek magasztaló felsorolása a második és harmadik versszakban) immár alárendelve betagozódik egy olyan könyörgésbe, mely a magyarság vétkei miatt haragvó Istent („Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben,”) akarja kiengesztelni: „Szánd meg Isten a' Magyar”. Tekintsünk el most az engesztelő érvelés mikéntjétől („Mégbűnhödté már e' nép / A' múltat 's jövendőt!”), annak sokat vitatott teológiai problémáival együtt, melyek messzire vezetnének és elterelnék figyelmünket a szerephagyomány folytonosságáról. (Megtárgyalásuk egyrészt teológiai szakértelmet igényelne, másrészt a paraklétoszi szerep jézusi megtestesüléséhez képest csak azt az alapkülönbséget finomíthatná tovább, hogy a *Hymnus* szószólója egyáltalán érvel az engeszteléshez, Jézus ellenben maga az engesztelő áldozat az emberek vétkeiért, így paraklétoszként közbenjárva nem kell érvelnie, és váltságműve amúgy

Kölcsey Ferenc Einsle portréja nyomán, kiad. Heckenast Gusztáv

is főlölegessé tenné a kérdést, hogy az emberek saját szenvedéseikkel megbűnhődtek-e már bűneikért vagy sem.) Szorítkozunk a távolabbról felismerhető hasonlóságra, a *Hymnusban* megszólaló alany és a paraklétoszi szerephagyomány közös cselekvésmintájára, mondhatni a művelet archetípusára (vétkes közösség szószólójaként pártfogón közbenjárni egy fensőbb hatalomnál), hogy e távoli enyészpont perspektívájából kirajzolódhasson, hogyan függ össze e szerephagyomány mentalitása jegyében a *Hymnus* Kölcsey más (szépirodalmi és jogászi) műveivel, értekezésében kifejtett vallási gondolataival és saját vallásgyakorlatával, sőt a magyar kultúra egy reprezentatív költői szerepértelmezésével, mely nyomot hagy Kölcsey utóéletében, tovább követhető Kazinczy, majd főként

/// DÁVIDHÁZI Péter: *A Hymnus paraklétoszi szerephagyománya* = Alföld, 1996/12, 66 – 80.

Petőfi kései ünneplésének nyelvi és rituális megnyilvánulásaiban, s máig sokféleképp érezteti hatását.

Paraklétoszi szerepmintája révén a *Hymnus*, sőt Kölcsey másutt is felbukkanó költői feladatértelmezése ősrégi vallási hagyományhoz kapcsolódik. A *Biblia* két nagy részének felfogása e szerepről összefügg. Az Ószövetségben Ábrahám engesztelő érveléssel közbenjár Szodomáért az Úrnál, aki „az egész föld bírója” (1Mózes 18,20–33), Mózes imádkozik a fáraó népéért (2Mózes 8,28–30). A közbenjárás itt a próféta hivatásának részei közé tartozik: a nép, sőt a királyok is Jere-

vetségi minta azonban többféle régebbi elemet egyesít: mint kimutatták, a paraklétoszi joggyakorlati fogalmával élve János hézagmentesen érvelésébe illeszt egy archaikus tágabb szerepkört, melyben a tárgyaláson megjelent befolyásos pártfogóktól a hatóságot megindítani hivatott síró-rívó hozzátartozókig vagy akár a bírakat megfenyegető (fizetett) közbekiabálókig sokféle világi szerepváltozat társul az Istent imával és égő áldozattal engesztelő büntelen főpap vallási ösképpével.⁶ A *Hymnus* költője a magyar nép „zivatáros” (értsd: 16–17.) századainak prédikátori szerepébe visszahelyez-

első levelében Szószólóként értelmezett „igaz” (értsd: igazságos) Jézus közbenjárását utánozza az Atyánál, a további büntetés elengedését remélve. „Szánd meg Isten a' Magyar / Kit vészek hányának, / Nyújts feléje védő kart / Tengerén kínjának. / Bal sors a' kit régen tép / Hozzá víg esztendőt, / Megbűnhötte már e' nép / A' múltat 's jövendőtl!”

Kölcseyt alkatának több alapvonása és külső körülmények predesztinálták arra, hogy költeménye föld és ég határán, közbenjáróként engesztelve szóljon meg. A nagy előkép körvonalait őrző szerep olyasvalakit kívánt, akinek egyaránt jussa van a földhöz és az éghez, aki ráadásul egyszerre írás- és törvénytudó (a rábeszéléshez ösztönös vagy tanult retorikai képességre van szükség, vagyis a szavak emberére, a tárgyalás lefolytatásához ezen kívül a jogi előírások és transcendens parancsok ismeretére), végül aki maga büntelen volt, amíg a közösséggel azonosulva annak bűneit magára nem vette. Mivel a *Hymnust* Kölcsey írta, senki sem vonhatta kétségbe, hogy lírai alanya joggal beszél egy nemzet szószólójaként, s hogy közössége egész történelmi múltját képviseli, de az sem lehetett vita tárgya, hogy illetékes a magyarság nevében Istenhez szólni. Vallási és hazafias érzelmeinek összeolvadását korán észreveték;¹⁰ ugyanígy megfigyelhető, hogyan siet segítségére a jogászai képzettség az összeforrt hazafias és vallásos érzületnek: az ima ezért lehet egyúttal szakzerű retorikával kimunkált védőbeszéd a végső, transcendens bíró előtt. Javára válhatott a szerep hitelességének, hogy kortársai szűziesnek, s valahogy életlen kívülinek látták a sápadt, fél szemére vak, szokásaival környezetétől eltérő költőt, aki mint ha azért lett volna egyszerre őshonos és idegen a saját hazájában, sőt talán a földön, mert az emberföldi szférából kapta megbízatását. Kölcsey alakja mindkét vonatkozásban annyira lenyűgözte kortársait, hogy már közvetlenül halála után felmagasztosult, tiszteletet parancsolóan védve emlékéit; mi több, fiatalabb írórtársai szemében költőnk nemcsak hallatlan erkölcsi tekintélynek örvendett, hanem kifejezetten paraklétoszivá lényegült. [...]

Kölcseynek nagy része volt abban, hogy a reformkorban a költői szerep a *Hymnus* lírai alanyának szerepmintája jegyében értelmeződött át, összhangban a hazáról és az irodalomról alkotott fogalmak korabeli szakralizálódásával, e fogalomkör szókincsének, analógiáinak és szertartásvilágának vallási átszínező-

Szabó Vladimír: *Próféta*, rézkarc, papír, 180 x 240 mm (Magántulajdon)

miáshoz fordulnak, hogy képviselje őket az Úr színe előtt, kérdezzon tőle valamit számukra vagy könyörögjön értük valamiért (Jeremiás 21,2; 37,3; 42,1–4), a legkorábbi példa erre Ámos, aki álmában közbenjárta Jákobért (Ámos 7,2–3; 7,5–6), s a könyörgés általi közbenjárás megkísérlése az igazi próféta ismérveként van feltüntetve (Jeremiás 27,18); az Újszövetségben viszont a paraklétoszi szerepnek része a prófécia, hiszen a Jézus távozása után eljövő másik paraklétoszi többek közt a jövő feltárásával segít (János 16,13). A prófétai és a paraklétoszi szerep bibliai érintkezése teszi majd lehetővé, legalábbis logikailag, hogy a *Zrínyi második* énekében Kölcsey a prófétai (vátesszi) megszólalást ugyanazon versen belül váltogassa a paraklétoszival, amely azonban itt a sorsot kéri. Az újszö-

vedve szintén többretegű vallástörténeti utalásrendszerrel dolgozik: a paraklétoszi szerephagyomány szellemében kéri az ószövetségi mennydörgő haragú (de villámával zeuszian lesújtó) Istent, (aki a „védő kart” is mintha vagy ószövetségi kinyújtja,⁷ vagy aigiszként tartaná⁸ a magyarok fölét),⁹ érvelésének a bűn és bűnhődés megfelelő arányára apelláló logikája, sőt talán az áldozat megtérülését váró és hiábavalóságát felpanaszoló ésjárás („S ah szabadság nem virul / A' holtak véreből,”) is inkább ószövetségi eredetű, ám a vers könyörgésének egésze, egy közösség szószólójaként fellépő alanyának beszédhelyzete, a keretül szolgáló első és utolsó versszak engesztelő alapszövege eközben (akarva-akaratlanul és mutatis mutandis) egy láthatatlan újszövetségi mintához igazodik, azaz a János

désével és allegorikus rendszerré fejlődésével, benne nem utolsó sorban a költőnek mint transzcendens ihletű útmutatónak egyéb szerepváltozataival (szent, mártír, próféta), amely ettől fogva sokáig meghatározza a költői magatartás önértelmezéseit is, oly maradóan bevésődve a köztudatba, hogy akik később politikai célokra akarták mozgósítani, bizton számíthattak rá. Nem maradhatott hatás nélkül, hogy Kazinczyról szóló emlékbeszédében (mely 1833-ban a Muzáriumban és a Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben egyaránt megjelent) megrendítő képet festett az újabb irodalom korszaknyitójaként tisztelt literátor életáldozatáról. Bár itt a „végzet” (tehát nem Isten) akaratát látja a múlt nagy magyarjainak (kortársaik részvétlenségétől kísért) önfeláldozó munkásságában, s általánosítva is megjegyzi, hogy előzetes áldozat nélkül ritkán születik bármi jó, a „sors” eszközének látott Kazinczy áldozatát mégis egyértelműen vallási képzettségűséggel előbb (megnevezetlenül) Mózes szerepéhez hasonlítja („félszázadig küzdött a pusztában, s egy messze pillantás az Ígéret földébe lőn minden jutalma”), majd (ugyancsak név nélkül, de a merész analógia öntudatlan elfogadását ezzel alighanem megkönnyítve) Jézus bűnmegváltói halálának mintájára értelmezi („véráldozatnak képelem a szent öreget, mely a nép bűneieért utolsó hörgései közt vonaglik”),¹¹ előképét teremtve meg ezzel a következő évtizedek vallási, nemegyszer jézusi szimbolikájú Kazinczy-képének, mely majd az 1859-es centenáriumi ünnepségen éri el csúcspontját, bizonyosan hozzájárulva a költői szerep köztudatbeli szakralizálódásához. A Kazinczy-ünnepély alkalmából a Vasárnapi Újság újraközölte Kölcsey emlékbeszédét, melynek szakrális utalásai azonnal megtalálták helyüket az ünnep vallási hasonlatrendszerében: a pesti megemlékezésen Szász Károly versében az ünnepelt „tűz-oszlop”, a mindenkori „Mózesek” egyike, Toldy beszédében „lángoszlop”, Tompa költeményében „Szent”; egy eperjesi beszédben „a Honszellem szentje”; az országzerte elhangzó szónoklatokban ő a nyelv és irodalom „apostola”, „hitvallója”, „missionáriusa”, „vértanuja”, sőt „megváltója”, aki szenvedésteli élete során gyakran „hallotta a »feszítsd fel« szót”.¹²

Mindebből a költő paraklétszi szerepmintájának jelentőségét nemcsak az íróvilág, hanem a szélesebb s tán tanulatlanabb köztudat is megértette, sőt szükség esetén használta is. Halála után

Petőfi alakja mindinkább ilyen szerepet kap; folyamodni lehet hozzá, hogy közbenjárjon Istennél egy-egy kérés teljesítése végett. A Petőfi-kultusz változó politikai környezetében vissza-visszatérő közös lélektani sajátosság, hogy a transzcendens, sőt felismerhetően jézusi attribútumokkal ellátott költőre olyan szószóló és közbenjáró szerepét osztják, aki közvetíteni tud ember és Isten közt, közülünk való, mégis felsőbb lény, ide is, oda is tartozik, s így alkalmas arra, hogy evilági ügyeknek megnyerje a természetfölöttit, és reményekre jogosítsa fel a közösséget, amelyet képvisel. [...]

Paraklétszi megszólalásával a *Hymnus*, a legszélesebb körben megtanult, leggyakrabban hallott, s ezért a köztudatban legmélyebbre ivódott magyar vers változó ideológiájú korokon át fenntartotta a költői hivatás Istennél közbenjáró, egyszerre hazafias és szakralizált értelmezésének lehetőségét.

Mint e szerepértelmezés utóéletéből látható, Kölcsey közvetve segített jézusi attribútumokkal (megváltói életáldozat, feltámadás) utólag elláthatóvá tenni a reprezentatív költő képzetét, középpontot adva a transzcendens ihletű útmutatói szerep egy-egy tulajdonságra szűkített alváltozatainak (vates, próféta, szent, vértanú), összhangban e szerepfelfogás egyéb szemléleti és stílusbeli vonzataival, az irodalom komoran magasztos funkciójának jellegzetes felfogásától az irodalomról érkező kritikai vagy irodalomtörténeti műfajok emelkedett retorikájáig. A költői szerep paraklétszi mintája beilleszkedett a közösségi öngazolás védelmi alapformái közé; a lírai alany engesztelő közbenjárása Istennél lényegében hasonló vindicatio, mint az elbeszélés általi közösségi öngazolás a hőseposztól az irodalomtörténet-írásig. S a közösségi ügy védelme holtuk után is feladatuk marad a köztudatban transzcendens hatalommal felruházott nagy magyar költőknek, sőt költői szerepük lappangó szakrális ősmintáiról, köztük a paraklétsziről utólag bizonyosodhatunk meg igazán: ahogy a *Hymnus* alapnyája közbenjár Istennél a magyarságért, úgy fog Erdélyi János epigrammája az elhunyt Kölcsey szelleméhez fohászzkodni, hogy az járjon közbe hazája ügyében az emberek atyjánál, s úgy fohászzkodnak majd későbbi szónokok Petőfi szelleméhez, hogy járjon közbe a megcsonkított ország kiegészítéséért vagy a kisemmizett szegények felkarolásáért. A paraklétszi megszólalás a magyar kultúra jellegzetes történelmi alapszólalmainak egyike,

melynek hosszan kitartott véghangzata mára elhalkulhatott, de nem enyészett el, s a *Hymnus*ban tisztán hallható.

1 Northrop FRYE: *The Archetypes of Literature = 20th Century Literary Criticism. A*

Reader, ed. David LODGE, London, 1972, 427.

2 HORVÁTH János: *A Hymnus (1823. január 22.)*, *Napkelet*, 1923, I, 98.; HORVÁTH János: *Tanulmányok*, Bp., 1956, 185.

3 ÚJVÁRI Lajos: *Kölcsey és Hymnusa*, Új Magyar Museum [Kassa], (2) 1944/4/2, 196–205.

4 *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Vizsoly, 1590.

5 Vö. RENÉ GIRARD: *Le Bouc émissaire*, Editions Grasset & Fasquelle, 1982, 305.

6 Hans-Josef KLAUCK: *Der erste Johannesbrief*, Zürich, Braunschweig, Neukirchen-Vluyn, 1991, 103–105.

7 Vö. Papp Vilmos cikkével, mely 5Mózes 26,5–10 analógiájára értelmezi e sort. *A reménység himnusza*, Keresztyné nevelés, 1996/4, 4.

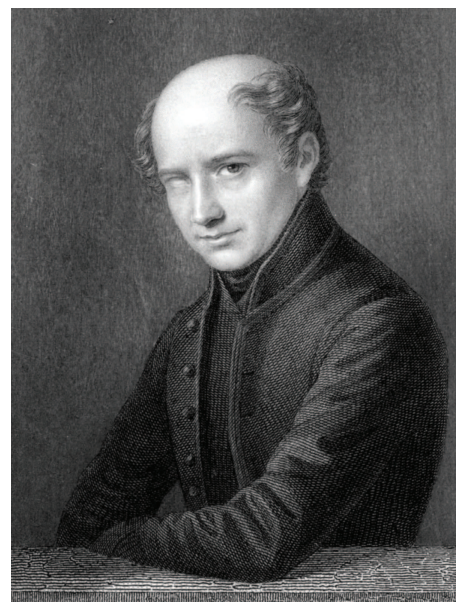
8 Erre a lehetőségre Szilágyi Márton hívta fel a figyelmemet; ezúton köszönöm neki.

9 A „feléje” szót e versben (Kölcsey kelet-magyarországi, „e”-zö nyelvjárására hivatkozva) már Martinkó András ’föleje’ értelemben olvasta, aki ezt a (helyes) olvasatot így indokolta: „Védőpajzsot, védő kart nem valaki felé szoktunk nyújtani, hanem valaki fölé szoktunk tartani.” (MARTINKÓ András: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Bp., 1983, 106–107.) De a mi szokásunk mint analógia itt félrevezető, hiszen hiába nyújtánánk valaki fölé védőpajzsot, „ha küzd ellenséggel”, azzal csak a felülről érkező csapások vagy lövedékek ellen védenénk meg, de az előlről, oldalról vagy hátulról jövőkkel szemben nem; az utóbbiakat csak akkor háríthatja el a küzdő fölé nyújtott védő kar, ha az egyszerre minden irányból tud oltalmazni, ami már csak természetfölötti módon lehetséges, ahogy például Zeusz tehet sérthetetlenül egy harcost az aigisz fölébe tartásával.

10 GYULAI Pál: *Kölcsey Ferenc = GYULAI Pál: Emlékbeszédek*, I–II, 1902, I, 292.

11 KÖLCSEY Ferenc: *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett = Kölcsey Ferenc Összes Művei*, s. a. r. SZAUDER Józsefné és SZAUDER József, 1960, I, 715, 722.

12 TOLDY Ferenc: *Pillantás Kazinczy írói pályájára = Toldy, 1888*, II, 176–191.; *Kazinczy Ferenc évszázados örömemléke Eperjesen*, november 1. 1859. esztendőben, Sárospatak, 1859, 6–7, 9.; *Kazinczy-emlény*, 1860, 172.; Szabó, 1860, 2, 54.

Anton Einsle festménye után, Barabás Miklós rajza után Karl Mahlknecht: *Kölcsey Ferenc*, 1840, acélmetszet, papír, 174 x 125 mm (MNM, MTKCs, foto: Király Attila)

A *Hymnus* szakralitásáról

CS. VARGA ISTVÁN

Kölcsey Ferenc kivételes *ingenium*, erkölcsi géniusz volt. A *Hymnus* révén vált a magyar nemzeti azonosságtudat megkerülhetetlen személyiségévé. Önmagát, testi gyengeségeit győzte le, betegségein lett úrrá, hogy alkothasson, a közösség hasznos tagja lehessen. A *Hymnus* anyanyelvünk nemzeti önazonosságot meghatározó remekműve: a magyar kultúra, irodalom és zeneirodalom protokanonikus textusa és dallama. Államiságunk, nemzeti létünk látható szimbólumai, felségjelvényei közül (Szent Korona, orszá zászló, országcímer) a *Hymnus* reprezentálja talán leginkább a magyar nemzet egységét, múltját, s reménybeli jövőjét.

Kölcsey 1815–17-ben „iszonyú hánykódásban” végletes állapotokat élt át. 1818–1823 között részleges munkakép telenséggel küzdött. Műveiben a táj barnává, a tér üressé változott. Czeizel Endre szerint az öngyógyítás csodája történt Kölcseyvel, amikor rájött, hogy helyzetén „változtatni kénytelen”. Szerintem pedig a „Nem közénk való” (Wesselényi Miklós), melankóliára hajló, sokat szenvedett költőben a kegyelem csodája ment végbe. Felismerte és követte az itt és most parancsát: a nemzet és haladás útját választotta. A *Huszárban* kimondta a jelszavakat: „Hass, alkoss, gyarapíts...” A nemzeti sorsot formáló bal- és jó szerencsével küzdve megfogalmazta a reformkor szellemi stratégiáját. Aztán azt tette, amit a *Parainesis*-ben hirdet: „Az élet fő célja: a tett. Tehát tégy!”

A 'hymnus' a 'hümnosz' főnévből ered, műfaji megnevezése: 'dicsőítő ének'. Igei alakja 'dicsérni, magasztalni' jelentésű: 'hümneó'. Eredeti formájában az ógörög 'hümnosz', a latin 'hymnus' rítusköltészeti alkotás, a szertartásirodalom része, közeli rokona az imádságnak:

Pérel Zsuzsa: *Hymnus*, gobelin, gyapjú, selyem, pamut, 160 x 240 cm, 1996
(Iparművészeti Múzeum, foto: Szélényi Károly, Magyar Képek) Pérel Zsuzsát e műalkotásáért Kölcsey-emléklappal tüntették ki.

Istent dicsőítő, vallásos imádságot jelöl, közösségi, kultikus ünnepekhez kapcsolódik.

Kölcsey a nemzeti himnuszok fénykorában a vallásos költészet egyik legrégebbi formáját újította meg. Himnuszunk a keresztény hithűség, a magyar függetlenség és szabadságvágy ragyogó kifejezője: a teljesség ígérete, Kölcsey művei között az egyetlen, amely bizonyos mértékig és mélységig tematikusan is szakrális. Régi protestáns énekek, a *Biblia*, a *Miatyánk* és katolikus prédikációk gondolatai, kifejezései is megcsendülnek benne. Textusát és dallamát az utókor megszentelte, kultikus közösségi alkotássá avatta, a befogadói attitűd miatt szekularizált világunkban is legszentebb nemzeti imádságunknak tartjuk. Értelmezésekor a transzcendens dimenzióra, a versimádság ismérveire, a *Biblia* és a *Miatyánk* sugallataira, inspirációira is figyelni kell.

A latin textus (*Pater noster*) nagyszerű tagoltsága és ritmikája a magyar fordításban is érződik. A *Hymnus* első sora a *Miatyánk* megszólító szavára emlékeztet, a felszólító módú ige kérést fejez ki: „Isten, áldd meg a magyart...” A *Miatyánk* első szava: a „Pater”, a *Hymnus*ban: az „Isten”, a megszólított, akitől a lírai Én áldást, segítséget kér és remél. A „Sanctificetur nomen tuum – Szenteltesseék meg a te neved” fordított irányú analógiás párhuzama az „Isten áldd meg a Magyar!” kérésnek. Az áldáskérő nyitányt két hálaadó strófa, majd négyversszakos bűnbánati vallomás követi.

A *Hymnus* ránk maradt kéziratában a költő nagybetűvel írta a „Magyart”. A szerző sajátkezű, ultima manus változatában, amint Erkel megzenésített művének első nyomtatott verziójában is nagybetűvel szerepel: költői jelképséggel, áttétellel a „magyarság” egészére vonatkozik. Az „a” névelőnek Erkel fenséges zenéjében is hangsúlyozottan kiemelő („unic”) funkciója van.

A „Jó kedvvel, bőséggel” áldáskérésre Ézsaiás könyvének 25. fejezetében maga az isteni Ige biztat bennünket: „Ez esztendőt megáldjad, ez esztendőt megáldjad, kegyelmedből Úr Isten! Bő zsírral ékesítsed, bő zsírral ékesítsed, te szent Jehova Isten...” A. Molnár Ferenc bizonyítja: a „Jó kedvvel, bőséggel” kulcsszavai mást, többet jelentettek a régi magyarságban, mint a mai köztudatban. A *magyar nyelv értelmező szótára* szerint a ’jókedv’, örömteli, megelégedett kedélyállapot, vidám hangulat”. A „Jókedvvel, bőséggel” és a „Hozz rá víg esztendőt” nem csak mai értelemben vett „jóked-

vet”, „bőséget” és „víg esztendőt” jelent.

Régtől adatolhatóan a ’jókedv’, ’jó kedv’ olyan sajátos jelentést is tartalmaz, amelyet nyelvtörténeti szótáraink is számon tartanak: ’kegyelem’, ’kegy’, ’szeretetteljes jóindulat’. A „bőséggel” a *Hymnus*ban nemcsak „anyagi jólétet, gazdagságot”, hanem szellemi-lelki értelemben a ’bőségesen’ jelentést is tartalmazza. Kölcsey arra kéri Istent, hogy a magyarságot kegyesen, kegyelmesen és bőségesen áldja meg. Nem zárható ki a ’jó kedv’ ’öröm’, ’megelégedettség’ jelentése sem, de a remekmű mondanivalója, stílusa, szerkezete, a nyitó és záró verszaka is a fohász-jelleget bizonyítja.

„Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel” sorpár értelmében kulcsfogalom az isteni áldás, bőség, az ellenségtől védettség. A „védő kar” motívum az Ószövetségben gyakori, átvitt értelemben az erő, hatalom kifejezésére szolgál. A „kinyújtott karral” annyit tesz, mint „nagy erővel, hatalommal”. Az „Isten karja” az Úr hatalmára utal. Isten egy-egy személyért ritkán mutatja meg karjának erejét, de gyakran megteszi ezt az egész népért, hívó közösségért.

Példaként Balassi *Egy könyörgés* című versének első strófáját is idézem: „Nincs már hova lennem, kegyelmes Istenem, / Mert körülvett engem szörnyű veszedelem / Segedelmem, légy mellettem, ne hagyj megsegyenednem!” (Kodály Zoltán is megragadta ennek a *de profundis* kiáltásnak az emberi hitele.) A segélykérő fohász a kurucok legszebb énekét, a *Rákóczi-nóta* könyörgését is emlékeztetünkbe idézi: „Nézz reánk, Úr! a mennyből, / Ments meg, kérünk, minket ily csúf / Ellenségtől!” A Szent István-i Szent Jobbot is asszociálhatjuk a „védő kar” jelentésköréhez, mint Szent László csatabárdot forgató, az országot megvédő, a magyar szüzet a lányrabló kuntól megmentő erős karját, avagy Hunyadi törökverő karját.

„Bal sors akit régen tép” – A „balsors” a keret-versszakokban hangzik fel, ám a vers egészében nyer teljes körű értelmet. A „Hozz rá víg esztendőt...” hosszabb időszakra, az egész jövőre vonatkozik. Az „Úr kegyelmének esztendeje”, „az Úr jó kedvének esztendeje” bibliai szókép. Ézsaiás csodálatos kegyelmi ígérete hangzik így: „Hirdetem az Úrnak kedves esztendejét”.

A második versszakot szimbolikus, országcímeres kép zárja: „S merre zúgnak hajbai / Tiszának, Dunának, / Árpád hős magzatjai / Felvirágoznak.”

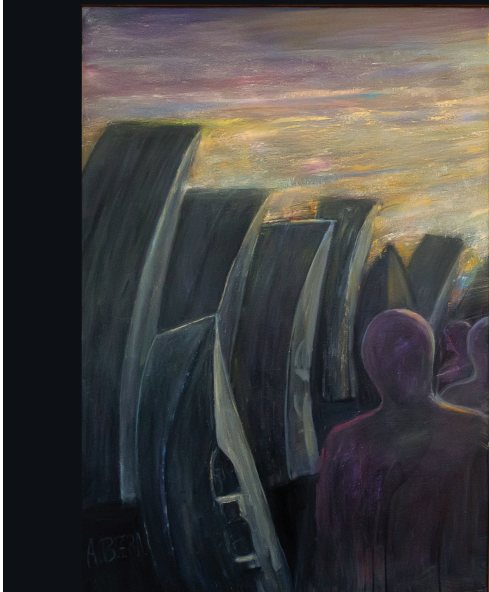
A magyar jókívánás- és áldáskívánás formulája szerint a hármasság jegyében kívánunk „bort, búzát, békességet”. A *Hymnus*ban templomi énekléskor orgonakísérettel zeng a hálaadás: „Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtetél.” A mező, a kalász, a világhíres tokaji bor, az aszúra utaló nektár a magyar valóság és élet kulcsszavai. Testet-lelket tápláló étel a kalász, ital a nektár, amelyek a kereszténység szakrális jegyei is: a kenyér és a bor szentség, az áldás hordozója, az üdvösség és az életöröm forrása. „A kenyér és bor színe alatt” folytatódik a szent áldozat.

A *Miatyánk*ban a mindennapi kenyérkérés után következik a „*bocsásd meg vétkeinket*”. Kereszténységünk bizonyítéka a *Hymnus* gyónásmélységű és értelmű bűnbevallása: „Mebűnhödté már e nép / A múltat s jóvendőt!”

Barsi Balázs fejti ki: itt nem annyira konkrétan a múltról, jelenről és a jövőről van szó, mert a „múltat s jóvendőt” inkább költői nyomatékosításra szolgál, semmint időbeli tagolásra. A *Hymnus* nem pesszimista, hanem reményt esedlő kicsengésű mű. Lírai hőse úgy áll Isten színe elé, hogy tudja: a büntetést, amit bűneink miatt megérdemeltünk, azt megszenvedtük, kiálltuk, levezekeltük: megbűnhödtük.

A háttérben álló teológiai-filozófiai kérdés lényege: „Hogyan lehet a múltat megbűnhödni és egyszerre a jóvendőt is, amikor még a jelenben élünk, ha Isten igazságos?” Az egykori püspök, Hegedűs Lóránt szerint Kölcsey Ézsaiás próféta 40. fejezetének 2. versére építi mondanivalóját, tehát igei ihletés alapján fogalmaz. A babiloni fogság végét látó próféta hirdeti: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, vége van nyomorúságának, hiszen kétszeresen sújtotta őt az Úr keze minden bűneiért.”

Figyelmeztető erejű intonáció vezet be a megystrofás bűnbánati szakaszba, amely kimondja: a magyarság nem tudott méltón élni az Úr ajándékaival, a kereszténység erényeivel: „Vár állott, most kőhalom...” A bűn következménye a büntetés, a pusztulás. (Költőink szerették idealizálni a „régicdsőséget”, és túlozni őseink „vétkei”.) A negyedik versszakban a mongol pusztítást és a törökudulást, az ötödikben az önpusztítást, a hatodikban a hazafiatlanságot, a hetedikben a bizalomvesztés okát nevezi meg a költő logikai és történelmi sorrendben – az ok és következmény kauzális láncolatában. A bűntudatra ébresztés a szám-

„Ne félj, mond egykor Wes-selényi, Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el. Meg kell vallani: e választott nép semmivel sem jobb, mint ama más-
sik, melyet Isten hosszú türelem után végre széjjel-szört. Azonban csakugyan nyilvánvalók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert anélkül, saját bűneink következtében, már régen el kellett vala sűlyednünk.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

vetés, erkölcsi szembesülés, a megújulás forrásává válik: „Az ígéret Istene felnyitja a történelmet... Az Isten elé helyezve a rossz az ígéret áramába kerül, a büntület lényegében a jövő felé irányul.” (Paul Ricoeur) Magyarország *defensor fidei, propugnaculum christianitatis, Vormauer, Bollwerk des Christentums*: a hit, a kereszténység védelmezője, védőfal, védőbástya volt. A *fertilitas* és *propugnaculum* toposzát a *ruina Hungariae* képei követik. Isten ránk mért büntetése miatt eltűnt régi *virtus bellica* és *fama bona*: „Hányszor zengett ajkain / Ozmán vad népének / Vert hadunk csonthalmain / Győzedelmi ének!”

Kölcsey nem sorolja, köztudottnak veszi a bűnöket. Egyetlen főbenjáró vétket emel ki, amelyben a bajok legfőbb okát látja. Mohácsot a széthúzás, az önpusztítás, a nemzeti egység hiánya tette végzetessé, miatta szűnt meg a középkori, szuverén Magyarország: „Hányszor támadt tenfiad, / Szép hazám kebledre, / S lettél magzatod miatt / Magzatod hamvvedre!” A bűnhődés, a nyomorúság történelmi képsora jelen idejűvé válik, eljut a költő saját koráig.

Kölcseyre erősen hatottak a pusztulás, a nemzetsors toposzai: a *querela* (siralom) toposza, az *adhortatio* motívuma, Josephus Flavius allegóriáivá növelt zsidósors példázata. Zrínyi *resolutio*ja iránymutató Kölcsey számára. A barokk szemléletben a török: *flagellum Dei, virga Dei* – Isten ostora, vesszeje. Zrínyi magyar és horvát vitézeivel, a maradékok maradékaival (*reliquiae reliquiarum*) a *Regnum Hungariae*, a *fertilitas Pannoniae* védelmezője. Kölcsey követte Zrínyi bűn- és bűnhődés-szem-

léletét. A *concordia Christiana* szellemében felülemelkedett a felekezeti megosztottságon. (Bitskey István: *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, Akadémiai székfoglaló, 2004. október 11.)

A *Hymnus* költője Istenre hagyatkozik, a kegyelemben bíz. Áttekintve a magyarság vészterhes történelmét, a keretes vers végén fontossági sorrendet és ígét cserél: „Szánd meg Isten a Magyart...” Isten kapcsolatba lép a megtérő, bűnbánó emberrel, helyreállítja vele az életközösséget a kegyelem jegyében, mert „Isten nem akarja a bűnös halálát” (Jer 18,1–10 stb.). A bűnbánat a kegyelmi állapot helyreállítása, a bűn következményétől, a büntetéstől válthatja meg az embert. Az *Újszövetségben* a kegyelem ingyenes isteni ajándék, nem jog; nem lehet kikövetelni, sem kikényszeríteni, még megszolgálni sem, mert kiérdemelhetetlen. A rómabeliekhez (9,16) ezt írja kegyelemről: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei”, amely Károli Gáspár fordításában ezt jelenti: „Annakokáért tehát nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené”.

Istenről és a kegyelemről csak analógiák segítségével beszélhetünk: „Isten a szeretet”. Szent Ágoston óta a nyugati kegyelemtanban előtérbe került az ún. „külső” kegyelem. A keresztény ember a kegyelmi élet örököse, rajta nyugszik az Isten Lelke. (Róm 8,11; Ef 4,30) A kegyelem: megszabadulás a bűntől, a gonosz hatalmától. Pál apostol szerint: „Ahol az Úr lelke, ott a szabadság” (2 Kor 3,17). Szent Pál krisztológiája a kiengesztelődés, megigazulás, újjászületés

megváltástanával áll összefüggésben. A *Miatyánk* záró kérése latinul és a Károli-féle Biblia szerint: „sed libera nos a malo – szabadíts meg minket a gonosztól.” Az imaformulához hasonlóan, keretesen zárul a *Hymnus*: a „jókedv” és „bőség” helyett a költő a magyarságért – „kit vésszek hányának” – az isteni irgalomért, szánalomért esdekelt: „Szánd meg Isten a magyart” Mindezt abban a hitben teszi: „Meggühödte már e nép / A múltat s jövődöt!”

Kölcsey a Mindenhatóhoz fordul kegyelemért, dicsőségét zengi, kegyelmét kéri, könyörgi. Nemzeti imádságunk szakrális-spirituális dimenziója nem lezárja, hanem megnyitja a távlatot. A *Hymnus* éneklő lélekben fölfelé, a „Mennyei Jeruzsálem” felé tekint. A versimádság föld és ég között hidat épít, a lelki dimenzióban létrejön a *communio*, a tulajdonképpeni szellemi-lelki közösség: „Isten, áldd meg a magyart [...] Szánd meg Isten a magyart [...] Nyújts feléje védő kart...”

A *Hymnus* – hazai nyelveken

KISS GY. CSABA

Kölcsey Ferenc nemzeti jelképpé vált versének fordításait és kultusztörténetét vizsgálva nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a költemény keletkezésének idején – csakúgy, mint a modern magyar nemzettudat kialakulásának meghatározó évtizedeiben – Magyarország többnyelvű ország volt. A magyar nemzeti mozgalom számára pedig, s ez egyáltalán nem számított különlegességnek Közép-Európa keleti felén, a nemzeti önazonosság és műveltség alapvető tényezője lett az egynyelvűség. Abban az országban, melyet Csaplovics János (alias Johannes von Csaplovics vagy Ján Čaplovič), a szlovák születésű, munkáit többnyire németül jegyző, hazai a közös haza fiának valló tudós, a hazai néprajztudomány úttörője 1829-ben joggal úgy jellemezte: Európa kicsiben (Gemälde von Ungern, 1829). Ismeretes, hogy a magyar államnyelvért folytatott politikai küzdelem kezdőpontjának az az 1790-es országgyűlés tekinthető, melyet a magyar közösségi emlékezet egyébként nem tart számon jelentőségének megfelelően. A XVI. számú törvénycikk úgy határozott, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használatni.” Nyilvánvalóan a II. József által képviselt németesítő politikára szintén választ kívánt adni a törvényhozók döntése, miképpen az is természetes volt, hogy a közügyek intézésére ekkor már egyre kevésbé alkalmas a latin, de várható volt ellenézés az ország nem magyar lakói részéről is, aminek a horvát követek határozottan kifejezést is adtak. Kérdés volt tehát, hogy a modern nemzet megteremtéséhez vezető úton hogyan sikerül válaszolni a többnyelvű ország sajátos dilemmáira. A felvilágosodás gondolkodásában jelen volt a közös haza – benne a különböző nyelvű közösségek – egysége, a hungarus hagyomány. Voltak, akik

a nyelvek toleráns egymás mellett élése mellett érveltek. Érdemes idézni a statisztikus Magda Pált: „Azért tehát, hogy Magyarországban sokan beszélünk németül és tótul, nem Német és Cseh, hanem Magyar Országnak vagyunk Polgárai. Szabad legyen a Magyar Polgárnak szint úgy mint deákul, tótul és németül tetszés szerint beszélni és írni is.”¹ Tizenkét évvel később az ún. Pyrker-pörben Toldy Ferencék Kazinczy németből készített fordítása kapcsán viszont már egyértelmű elkötelezettséget várnak el a magyar nyelvűség mellett.

Ebben az áttekintésben a *Hymnus* hazai fordításairól kívánunk – nem teljes – képet adni.

1844-ben lett a magyar nyelv államnyelv, ez egyúttal a *Hymnus* megzenésítésének éve, aminek nagy jelentősége volt kultusza szempontjából. Ettől az évtől kezdve az országgyűlésben, az oktatásban és a törvénykezésben meghatározó szerephez jutott a magyar nyelv, ám tudjuk, hogy korántsem jutott ezzel nyugvópontra a hazai nyelvek együttélésének a kérdése. A gyakorlatban egyébként számos területen (a népiskoláktól a megyegyűléseken át a gazdasági, társasági és vallási életig) érvényesülhettek az ország más nyelvei. Még az is elmondható, hogy ezeken a nyelveken – bármennyire különösnek látszik is – szintén megtalálhatók a Magyarországhoz mint hazához fűződő identitás kifejeződései.

Többek között ezért tartom jogosnak a múltba visszatekintve hazai nyelvekről beszélni. Hazai nyelvek, amelyek persze a miénktől különböznek, de mégsem úgy idegenek, mint azok, amelyeknek semmi közük nem volt az országhoz. Kulturális örökségünket tekintve pedig közéjük tartozik „apanyelvünk”, a latin. Így nevezném hazai nyelvnek a horvátot, németet, románt, ruszint, szerbet,

szlovákot és szlovént. Bizonyos fokig természetes volt, hogy a többnyelvű országban kezdtek lefordítani hazai nyelvekre azt a verset, amely az 1840-es évektől vált fokozatosan magyar nemzeti jelképpé. Persze rögtön azt is hozzá kell tenni, hogy a modern nemzetképzés folyamatában a közös haza számos, nem magyar anyanyelvű polgára szembekerült a „Nyelvében él a nemzet” gondolatával, ha az a nyelv csupán a magyar lehetett. Mások viszont föltehetően úgy gondolták, hogy az anyanyelvükön megszólaló magyar himnusz erősítheti a hazában élő népek összetartozását. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy nemzeti feszültségek idején – s ilyenek gyakran voltak az elmúlt kétszáz évben Közép-Európában – a jelképek ellenérezést is kiválthattak. Különösen akkor, ha vannak olyan népcsoportok az országban, amelyek nem óhajtanak azonosulni a magát államnemzetnek tekintő többség szimbólumaival. Magyarországon a 19. század végétől találkozhattunk ilyen esetekkel. Egyes nemzetiségi vidékeken a *Hymnust* a magyarosítás eszközének tartották. Tanították a népiskolában, és az ünnepségeken magyarul kellett énekelni.

Nem egy irodalmi műben olvashatunk a magyar himnusszal kapcsolatos botrányokról a szlovákoknál, a románoknál és a horvátoknál. Például Ján Čaják szlovák író *Rodina Rovesnych (A Rovesny család, 1909)* című regényében. Miroslav Krleža, a 20. századi horvát irodalom klasszikusa a legenda szerint pedig fejelemet kapott, mert nem volt hajlandó énekelni a pécsi hadapródiskolában. Szomorú firtora a közép-európai sorsnak, hogy 1920 után az utódállamokban a magyar himnusz nyilvános éneklése számított kihágásnak. Emlékezetes képet festett egy ilyen érsekújvári esetről *Iskola a magyarságra* című visszaemlékezésében (Budapest, 1939) Jöcsik Lajos.

„Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépkekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Az viszont nem állja meg a helyét, amiről jó évtizede Elena Mannová, jeles szlovák történész írt, hogy a Gotterhaltéval, az osztrák császárhimnusszal (amelynek volt cseh, magyar, lengyel, horvát, szlovén, román, olasz, ukrán és újhéber változata) ellentétben Kölcsey versét nem fordították volna le hazai nyelvekre.² 1902-ben készítette a szlovák fordítást Margócsy József evangélikus lelkész és egyháztörténész (1837–1917), aki a losonci állami tanítóképzőben a szlovák nyelv tanára volt.³ Külön kutatást érdemelne a hazai nem magyar nyelvű tankönyvek vizsgálata. Ezekben az olvasókönyvekben, elemi vagy polgári iskolai tankönyvekben legtöbbször a *Hymnus* első verszaka kapott helyet. Bizonyára nem véletlen, hogy számos német fordítása született Kölcsey költeményének. Nagy szerepet játszott ebben a hazai németiség jelentős részének magyarországi patriotizmusa. A Petőfit fordító Karl Maria Kertbeny (1824–1882) 1854-ben jelentette meg átköltését fordításkötetében.⁴ A *Hymnus* következő német változata 1873-ban látott napvilágot, ennek Julius Nordheim volt a fordítója.⁵ A magyar költészet érdemes német fordítói közé tartozott Gustav Steinacker (1809–1877) bécsi születésű evangélikus lelkész, aki 1874-ben adta ki fordításkötetét, melyben szintén helyet kapott Kölcsey verse.⁶

Kevésbé ismert tény, hogy a teljes *Hymnus* első olasz fordítása még az első világháború előtt született. Kölcsey verseinek és versfordításainak 2001-ben megjelent kritikai kiadása nem tünteti föl Antonio Fonda (1852–1913) Dalmáciá-

ban született, tanítóképzőt végzett, majd 1873-ban került Fiumébe, mintegy 36 esztendőn keresztül tanított olaszul földrajzot és történelmet a kikötőváros iskoláiban, emellett verseket írt, tankönyveket fordított és kritikákat közölt. 1908-ban jelent meg fordításában *Az ember tragédiája* olaszul. Halála után három évvel került bele Kölcsey *Hymnus*ának fordítása a magyar eredeti mellett a fiumei polgári iskolák olasz nyelvű magyar irodalmi olvasókönyvébe.⁷

Horvát-Szlavonország az 1868-as magyar–horvát kiegyezés után széleskörű autonómiát élvezett, s ebbe beletartozott a saját nemzeti jelképek használatának a joga. Antun Mihanović 1835-ben tette közzé *Szép hazánk* című költeményét, melyet a horvát közvélemény az 1891-es zágrábi országos gazdasági kiállítástól kezdve fogadott el nemzeti jelképnek. A magyar himnuszra nem kevesen úgy tekintettek a Dráván túl, mint nálunk a Gotterhaltéra. Így nem is került napirendre Kölcsey versének horvát fordítása. Készült viszont a magyarországi horvátok bunyevác nyelvváltozatában *Hymnus*-fordítás iskolai olvasókönyv számára.⁸

Újabb horvát fordítása 2003-ban született Zeljka Corak neves műfordító, esszéista tollából; először a Horvát Írószövetségben hangzott el, nyomtatásban pedig a Vijenac című kéthetente megjelenő lapban látott napvilágot.⁹

Az egykori Nyugat-Magyarország – Vas és Zala – szlovénjai évszázadokon keresztül használtak egy regionális nyelvet. Magyarul vendnek nevezték ezt a

Ezt a fordítást jelentette meg 1942-ben (amikor a Vendvidék néhány évig ismét Magyarországhoz tartozott) a helyi Evangélikus Kalendárium.¹⁰ Művelődéstörténeti érdekesség, hogy irodalmi szlovén nyelven ugyan máig nem létezik Kölcsey verse, 2004-ben azonban új változatban jelent meg Szentgotthárdon muravidéki nyelvváltozatban Suzana Guoth szombathelyi tanár fordításában.¹¹

1 MAGDA Pál: *Magyar Országának és a határozó vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása*, Pest, 1819.

2 MANNOVÁ, Elena: *Kolektívna identita Slovákov = Na začiatku storočia, 1901–1914*, szerk. Dušan Kováč, Bratislava, 2004, 266.

3 MARGÓCSY József: *Tót nyelvre áttett hazafias költemények*, Losonc, 1902. Második kiadása 1914-ben jelent meg. Az első kiadásban fordítástechnikai megjegyzésekkel magyarázta eljárását. Karol Tomis szlovák irodalomtörténész (Irodalomtörténeti Közlemények, 1999/12.) Margócsy fordításait alacsony színvonalúnak ítélte.

4 KERTBENY, Karl Maria: *Album hundert ungarischer Dichter*, Dresden–Pest, 1854, 84–86.

5 NORDHEIM, Julius: *Ungarische Gedichte*, Budapest, 1873, 5–7.

6 STEINACKER, Gustav: *Ungarische Lyriker von Alexander Kísfaludy bis auf die neueste Zeit*, Leipzig–Pest 1974, 52–54.

7 SUSMEL, Eduardo: *Lecture ungheresi*, Parte 2., Per le scuole cittadine e medie della città di Fiume, Fiume, 1916, 333–334.

8 *Himna* (Fordító megjelölése nélkül) = *Bunjevacka i sokacka citanka*, Szent István Társulat, Budapest, 1939, 8.

9 CORAK, Zeljka: *Dan madarske kulture – rodendan madarske himne (A magyar kultúra napja – a magyar himnusz születésnapja) = Vijenac (Zágráb)* 2004. január 22.

10 *Himnusz = Evangélski kalendar (Naptár)* 1942, 49.

11 Ferenc KÖLCSEY: *Himna (prekmurski prevod) = Porabje (Monoster)* 2004. február 12. 7.

Kölcsey Ferenc: *Csolnokon*

MAKAY GUSZTÁV

A *Csolnokon* – irodalomtörténetírásunk megállapítása szerint is – a legszebb műnépdalok egyike költészetünkben.

Az 1820-as évek elején Kölcsey Ferenc (1790–1838), aki addig görögös (időmértekes) formákban elvont ideálról dalló, szentimentális költeményeket írt, a népköltészet iránt mutat egyre erősödő érdeklődést. Ő maga is próbál nem saját népünk eredeti költészetéből, hanem idegen tőről (a latin nyelvű közös európai keresztény irodalomból) sarjadt a feudalizmus magyarországi kialakulása idején. Az a felfogás gyökeredzett meg benne, hogy irodalmunkat vissza kell vezetni a népköltészet üde forrása-ihoz, illetőleg a népies költészetet kell „megnemesíteni”, fölemelni műköltői magaslatra. (Ezeket az elveket fejti ki később *Nemzeti hagyományok* című tanulmányában.) Ehhez akart hozzájárulni a maga népdal-kísérleteivel.

Másfelől nem véletlen, hogy nemesi költőink – Kisfaludy Károly, Vörösmarty, Bajza és Kölcsey – az 1820-as évek táján általában a magyar népköltészet felé fordulnak. Nem pusztán irodalmi divat volt ez. A reformküzdelmek közeledtét jelzi ez az érdeklődés – reformkorszakét, amelyben az elnyomott nép, a jobbágy-ság politikai szempontból is az érdeklődés előterébe kerül. (Nemsokára a politika nyilvános porondján, a megyei és országgyűlésen is küzdeni fog Kölcsey a népért.) A saját osztályukból kiábrándult nemesi költők valamennyien becsülni kezdik népünk eredeti költészetét, népdalutánezatokat írnak és jelentetnek meg. Ebbe az áramlatba kerül bele Kölcsey is.

A *Csolnokon* azért érdekes és vonzó, mert a költő mindnyájunktól átélhető, egyéni érzelmét vallja meg a népköltésztől ellesett formában: érzelmes vágyódás és népi forma olvad össze benne. A sóvárgás, az epedés volt addig is Kölcsey lírai verseinek fő motívuma, de ez a sóvárgás legtöbbször testetlen, elvont formában jutott kifejezésre, a költő nem tudott plaszticitást adni vágyainak. Az itt megjelenő sóvárgás, elvágódás konkrét. Okait is ismerjük. Nagy része van benne Kölcsey szerelemvágyának. Ez a tiszta lelkű, nemes költő, aki kisgyermek korában himlő következtében elvesztette fél szeme világát, férfiúi magányosságban élte le egész életét. Csak édes kinnal epedve sóvárgott valami „mennyei lyánka”, „keblének ideálja”, az „arany szerelem” után. Ez a mélabús szerelmi vágyakozás, a boldogság vágya fonódik bele a *Csolnokon*ba is. De elvágódott Kölcsey a vidéki nemes életformából, műveletlen, durva lelkű nemestársai közül és szatmárcsekei birtokának sivár környezetéből, a vadvizekkel körülvárt „vész-es part” reménytelenségéből is. Valami nemesebb, szellemibb, eszményekkel benépesített környezetbe vágott. Tulajdonképpen Pestre szeretett volna költözni, szellemi emberek, megértő barátok közé, akikkel együtt volt joggyakorlata idején, 1810 körül, de birtokai nem jövedelmeztek annyit, hogy ezt megengedhette volna magának. Innen a vágy valami „más, jobb határra”, „boldog határra”, amelyet a versben idilli természeti környezet jelképez: kis tanyácskával, szép tavaszi ég alatt, zöld fák között, patak mellett, s a kunyhófedél alatt „hű kegyes nyitna rá remegő kart”...

Ezek a költemény ihlető motívumai. A forma, amelyben megjelennek, a műnépdal műfaja. A költő dalbeli magatartása zavartalan: a vízen ringó csónak és a fölötté elvonuló darvak természetes keretet adnak az álmodozás megindulásához. Kölcsey finom művészettel választja meg az élményszerű keretet. Ő is megéri (akárcsak később Vajda János), hogy a habzó víz tetején lebegő csónak – ég

és föld között – a legstílusosabb költői megindítója az álmodozó eszmélkedésnek. Ezt a keretet múlt időben vázolja fel (ültem, láték), mintegy visszaemlékezve élményére, de már az első versszak második felében szinte újból beleéli magát az álmodozásba. A gondolatok rajzását megindító darvak, amelyek „égi vándorként” a szabad mozgás és egy távoli, boldogabb világ képzetét idézik fel, jól ismert motívuma a magyar népköltészetnek. (Már Balassi bujdosó énekeibe is onnan került be.) Népdalszerű a versnyitó megállapítás átmenete megszólításba (a darvakhoz), a refrénszerű strofazárdaék (az első és utolsó versszak végén) és az ismétlés is.

A vers gerincét az idilli álmokképek alkotják. Ezek szintén népi jellegűek, csak a tanyácska, az ömledezik, a hű kegyes és a remegő kar kifejezések vallanak műköltőre. (A csónak nyelvújításkori szóalak.) A költő az ábrándképek közepette sem veszi el a valóság tudatát, nem olvad fel teljesen az álmodozásban. Erre vall a negyedik versszakban az „Isten hozád, csónak, S te vész-es part!” felkiáltás: mintha a költő valóságosan is átlépne a csónakból vágyainak álmvilágába. Anál szívemarkolóbb a lemondó panasz az utolsó versszakban. Ebben megismétlődik az első versszakban ismerttetett élménykeret, de itt már jelen időben (ülök, hallok). Ez azt jelzi, hogy a költő mintegy felocsúdott álmodozásából, és az ábrándok szívárványló egéből fájó tehetetlenséggel visszatért élete valóságának világába. („Sorsom, ah, nem adta Szállnom veled!”)

Az olvasó mindvégig megértéssel, rokonszenvvel tudja követni a költő álmodozását, bele tudja élni magát helyzetébe. Ez a vers élményi hatásának egyik titka. A másik: a tiszta dallamú, szép rímekben csendülő népdalszerű forma, amely természetesen kapcsolódik össze a kétütemű, hat- és négyszótagos sorokat változó hangstílusos verseléssel.

Kölcsey Ferenc

CSOLNAKON 99

Ültem csolnakomban
Habzó vizen,
Hallék zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlsz égi vándor,
Föld s víz felett,
Vajha szállni tudnék
Én is veled!

Indulról keresni
Más jobb határt,
Langy tavaszt, virítót,
S tenyésző nyárt.
Én is, hajh, keresnék
Szállván veled,
Más boldog határon
Hű fedelet!

Lelnék én tanyácskát,
És szép eget,
Hol telet ne látnék
S búfelleget;
Hol teljes reménnyel,
Mint szívárvány,
Tűnne fel minden nap
Más nap után.

S ott, hol esti szél leng
Zöld fák közül,
Forrás ömledezne
Kunyhóm körül.
Isten hozzád csolnak,
S te vészes part,
Hű kegyes nyit ott rám
Remegő kart.

Ülök csolnakomban
Habzó vizen,
Hallok zúgni darvat
Röptébe fenn.
Röpűlj égi vándor
Föld s víz felett,
Sorsom, ah, nem adta
Szállnom veled!

■ Cseke, 1822. december 28.

” Kölcsey Ferenc VANITATUM VANITAS

Itt az írás, forgassátok
Érett észsel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábaló!

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tünemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röpjülése
Csak egy sóhajtás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.

Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, özfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, foltdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.

A virtus nagy tüneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángérményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catónak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora:
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcssek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámorbírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthen dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenophon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindar égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kódarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hú vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvással a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhull,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tomba, nyúgodt, éreztelen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rúttnak húnyj szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábaló!

■ 1823. február–április

A *Vanitatum vanitas* szövegvilágáról*

■ (részlet)

BORBÉLY SZILÁRD

A *Hymnus* és a *Vanitatum vanitas*

[...] A következőkben arra szeretnék rámutatni, hogy a két vers között, eddig még nem eléggé hangsúlyozott, elsősorban poétikai szempontú hasonlóságok mutathatók ki. A két verssel foglalkozó értelmezések főként a világgépi, értékszemléletbeli mozzanatokot kutatták, a történeti képsor időbeli megfeleltetésével foglalkoztak behatóan. És a két szöveg között elsősorban a pesszimizmus¹ hangnemi jegyében vélték felfedezni a hasonlóságot, azt a sötétben látást találták meg a *Vanitatum vanitas*ban is, aminek kifejezőjeként a *Hymnus* is olvasták. Illetve a sorsfilozófia fogalma volt az, amely által kapcsolni lehetett a két szöveget egymáshoz. Mészöly Gedeon, aki megnyitotta a *Hymnus* esetében a szövegrétegzettség történeti olvasatát, ezzel párhuzamos másik gesztusával egyenesen „politikai” versnek minősítette a *Vanitatum vanitas*-t.²

Horváth Károly beszédes című (*A Hymnus és a Vanitatum vanitas*)³ tanulmánya jelzi ennek a két szövegnek az értelmezésekben jelenlévő hallgatolagos összekapcsoltságát. Horváth Károly a pályaforduló szempontjából vizsgálja a két vers kapcsolatát az életműben, és ennek érdekében kiterjedt szövegmontázst állít össze Kölcsey szövegeiből. Megállapításait több helyen is felhasználtam, mivel a helyzetértékelés szempontjából pontosnak és találónak éreztem őket. Meglepő módon a *Vanitatum vanitas* kevésbé igyekezett az irodalomtörténet-írás megelőző szövegekhez kötni. Mészöly Gedeon kezdeményezésének és az azóta továbbépült kutatásnak köszönhetően a *Hymnus* esetében elég kiterjedt referenciaanyag áll rendelkezésre a verssel kapcsolatba hozható megelőző forrásokat illetően. A *Vanitatum vanitas* kapcsán Lukácsy Sándor kutatását megelőzően az irodalomtörténet alig tett fel ilyen irányú kérdéseket.

Szörényi László tanulmányában⁴ a *Hymnus* szerkezeti felépítését vizsgálva úgy osztja fel a szöveget, hogy a keretként funkcionáló első és utolsó (variációs ismétlés) strófa aszimmetrikus szerkezetet fog közre: két versszak a „bűnbeesés” előtti állapotot írja le, aztán a IV. versszakról fordulat következik. Szörényi a vers retorikai szerkesztettségéből arra következtet, hogy a fordulat utáni két versszak (a V. és a VI.) a chiasmusz alakzatával kapcsolódik a forduló előtti kettőhöz, a II. és III. versszakhoz. Egy ily módon elképzelt retorikai szerkezet jegyében tekinti a VII. strófát (Vár állott...) redundánsnak, mivel „nincs egyértelmű »történeti« megfeleltetője, hanem állóképben sítarja a totálisra növekedett pusztulást és a szabadságküzdelmekben hozott véráldozat hiábavalóságát.”⁵ Az indoklás, amely a történeti elvű szerkesztés megbicsaklását érzékeli „redundáns”-nak, a vers történeti tablóként való értelmezése felől fogalmazza meg elvárása beteljesületlenségét, leleplezi saját előfeltevéseit. A szöveg századunkbeli történelmi olvasatát igyekszik elmozdítani a bűn-büntetés skolasztikájá irányába. Csorba Sándor, aki megkísérli a történeti képsort Kölcsey jelenéig elvezetni, az időrendet illetően hasonló nehézségekbe ütközik: „Ezekből az egyes versekből összerakható képekhez képest is feltűnően gondosan szerkesztett a *Hymnus* történelmi képsora. Átfogó összegezésnek érződik, mintegy

„Az emberi élet csak elröpülő pillantat, minek elenyészése előbb-utóbb kikerülhetetlen.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Franciscus Gijsbrechts: *Vanitas-csendélet*, olaj, vászon, 132 x 108 cm, 17. század második fele (Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár)

bevezetésnek hat. Önmagában azonban ennek is tördelt az időrendje. A válogató és mérlegelő tudattal, valamint a költői fegyelem irányításával egymás mellé került képeknek a tárgyi, tartalmi, hangulati egységét a fentebb látott háttérabló teszi teljesen elevenné és színessé, s tölti ki a széttördelt, foghíjas időrendet.”⁶

A *Hymnus*nak a nemzeti történelemmel való kapcsolata miatt felmerült, hogy benne megjelenik egy új minőség Kölcsey lírájában: a történeti érdeklődés, és hogy ez például pályafordulatként vol-

na értékelhető. Szörényi László például a következőket írja: „Mikor Kölcsey rátalál a nemzeti történelmi tematikára, mint költői lehetőségre, akkor legmélyebb lírai törekvésének talál végre szerencsés eszköztárat.”⁷ Kölcsey pályáján ebben az időszakban értelmezésem szerint is fordulat zajlik le, megváltoznak addigi poétikájának belső preferenciái, például másfajta szerkesztési elveket fog bevezetni, megváltoznak munkáiban az elbeszélés sémái. Ez együttjár szemléleti módosulásokkal: másként érzékeli az ember helyét a tudásban, a tudás elmondhatóságában és elmondásában, a visszaszorulóban lévő retorikai és normatív poétikai szabályrendszer elvárásai mellett megjelennek műveiben a tudományok, az emberi tudás szerkezetének átalakulásáról tanúskodó jelek. Az idő történelmi reflektáltsága például ennek eredményeképpen jut egyre nagyobb szerephez gondolkodásában.⁸

Ennek az átrétegződésnek a nyomát viseli magán az, ahogy az időtlen vagy pontszerű pillanattal dolgozó idill poétikai megjelenítése helyett azoknak a műfajoknak a tanulmányozásába kezd, amelyek dinamizálják a nyelvi anyagban megjeleníthető idődimenziót, a szerkesztés, az elbeszélés menetében felhasználják mint jelentésalkotó erőt. Az epikai szerkezetek átjátszása a lírai elbeszélés műfajaiba, ebbe az irányba tett lépésekként értékelhetők. Hasonlóképpen a nyelvi rétegzettség tudatos alkalmazása.

Úgy gondolom, Kölcsey számára a történelem még mást jelentett, mint azt ma hajlamosak vagyunk feltelezni. Művei alapján úgy tűnik, az a feltevés, amit a magyar történelemről kialakított, jelentős részben a magyar államiság, az államalkotó nemzet retorikájának ideológiai hátterén alapult. Ettől lényegében, esetenkénti összekapcsolásoktól függetlenül, amelyek inkább a retorikai alakzatokként (erősítés, fokozás, nagyítás, hasonlítás, bizonyítás, cáfolás stb.) működnek, elszakítva szemléli a világ egyetemes történetét. Másrészt az a fogalom, amelyet *történet* szóalakkal lefedve használ, mélyen meghatározott a magyar szó fogalmi tartalmától: 'eset', 'esemény', 'véletlen'; olyan események halmaza, amelyeket nem rendez semmilyen elv, még a kronológia sem, mivel argumentációs bázisként használva őket ugyanolyan természetre tesznek szert, mint a Szentírás figurális olvasata alkalmával a bibliai helyek. Úgy tűnik, Kölcsey számára valóban történet-elvű műfaj inkább a románc volt. 1823 április közepi levelében foglalkozik ezzel a kérdéssel: „Én a régi románc egyszerű, naiv tónjában már régen akarok egy magyar történetet elkészíteni, de csendességem az újra előtoldult pörös bajok miatt nincsen elég.” Figyelmesen olvasva ezt a részletet, úgy tűnik, Kölcsey különbséget tett az eposzra emlékeztető, régi históriás történetmondás és az újabb románcok reflektált időhasználata között. Nem az új műfajban készülődő, a történelmi regény felé vezető beszédmódot részesíti előnyben, hanem az archaikusabb 'történet' fogalommal dolgozó „régí románc, naiv” beszédmódját, a históriás történetmondás archaikusabb műfajait. Ezért tartom elgondolkoztatónak Csorba Sándornak erre a levélrészletre alapozott felvetését, miszerint Kölcsey egy nagyobb szerkezetben gondolkodhatott és valóban, mintha ennek szétszórt, meg nem valósult nyomai az életmű későbbi darabjaiban előbukkannának; e feltevés kapcsán nem lehet elfeledkezni Kisfaludy Sándor rege-világának ösztönző hatásáról sem.⁹ A *Hymnus* valóban elképzelhető volna egy nagyobb lélegzetű alkotás invokációjaként, részeként, betéteként stb. Rokonsága Kisfaludy *Somló* című regéjének betétdalával, könnyen csábíthat erre a feltevésre.¹⁰ A Csorba Sándor által idézett Terray Károlytól származó levélrészletnek bizonyos mendemondákon kellett alapulnia, még akkor is, mivel a *Perényiek* című dráma fennmaradt része csak részben felel meg neki: „Azon ifjak, t. i. kik Tekintetes Ur oldalánál Pozsonyban valának, egykor említést tévének Tekintetes Urnak játékszíni munkáiról, melyek Mátyás királynál kezdődvén, a Mohácsi vesze-

delemmel (több összefüggő darabokban) végződnenek. Valljon készületben vannak-e ezen darabok és mikor fognának napvilágra jöhetni?”¹¹

A magam részéről nem érzem megalapozottnak a szakirodalomnak azt a régi törekvését, hogy a *Hymnus*t történelemértelmező, vagy inkább a nemzeti történelmet reprezentáló versként kívánja értelmezni. Inkább úgy vélem, a prózai írások tanulságait is figyelembe véve, hogy Kölcsey számára a történetiség a retorizáltságon belül, a retorika hagyományával teljesen megegyezően, csak moduláló elemként funkcionált. Ennek megfelelően a *Hymnus*ban megtalálható

Kölcsey-emlékház, Álmosd (Fotó: Orbán Domonkos)

történelmi anyag a vers retorikai szerkesztésének van alávetve. Ez okozza azt, hogy ha az értelmezés történelmi versként, még inkább történelmet értelmező versként akarja a *Hymnus*t feltüntetni, akkor hibás szerkezetet talál benne, és az értelmezéseknek csak nagy nehézségek és logikai bakugrások árán sikerül elképzeléseit

Edwaert Collier: *Vanitas-csendélet*, olaj, tölgyfa, 19,5 x 16,7 cm, 1675 (Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár)

kiolvasnia a szövegből. Ez csak azt mutatja, hogy a szöveg értelmezésének természet-szerűleg részévé vált jelenkori funkciója, az állami és a nemzeti lét reprezentálása, de ugyanakkor ezek az előfeltevések nem vetnek számot azzal, hogy a vers közel sem erre a reprezentatív funkció betöltésére készült – utólag és más szövegek mellett vált azzá.¹²

A két szerkezet összevetése

Úgy gondolom, a *Hymnus* szerkezetéről – kellő tárgyilagossággal – csak az állapítható meg, hogy az első és az utolsó sor *egymás* variációs ismétlései, összefoglalóan zárják keretbe a többi versszakot, melyek közül az első kettő (II–III.) azonos témát bont ki, aztán a következő kettő (IV–V.) – egy ellentétező szerkezettel – az előzőek fordított visszamondása, míg az utolsó kettő (VI, VII.) egymással lazán kapcsolódva épül be a versbe: szemléltető, általános elmélkedő betétekként funkcionálnak. Tehát a következő a versszakok elrendezése: 1 / 2 [*Hajb, de*] 2 / 1 + 1 / 1. Hasonló felosztást javasol Horváth Károly is (1+2+2+2+1).¹³ A *Vanitatium vanitas* elrendezése kapcsán már ezt a fajta mechanikus osztást megkíséreltem indokolni, ott a következő sémához jutottam: 1 / 1 / 2 [*És*] 2 // 2 / [*teHát*] 1 / [*Mert*] 1.¹⁴ Horváth Károly a következő megoldást javasolta: 2+[2+2+2]+2.¹⁵ Ha a két szerkezet vázát összehasonlítjuk; akkor az könnyen beláthatóvá válik, hogy a két vers szerkezete több vonatkozásban hasonló. Hasonló a keretfunkció működése, aztán a narráció belső szerkezete a kapcsolódások logikai milyenségében mutat eltérést. A különbség az, hogy a keretfunkció megkészeződik a *Vanitatium vanitas*ban a két szerkezeti elv¹⁶ egybemontírozása következtében. Horváth Károly pontos összefoglalását idézve a *Vanitatium vanitas*szal kapcsolatban: „Azaz hasonló a *Hymnus* strofaképletéhez. Verselése négy és negyedfeles trocheuszok váltakozása, majd két négyes + két negyedfeles trocheus a nyolc szótagos strofákon belül, a következő rímelhelyezéssel: ababccdd, tehát az ún. kisebb Himfy strofához hasonlít. [Ennek a verstani megjegyzésnek a későbbiek szempontjából lesz igazán fontossága.]¹⁷ Azonban ütemesen is ritmizálható: 4+4 4+3 4+4 4+3 4+4 4+4 4+3 4+3. Ez a kettősség, a metrumos és a hangsúlyos versmérték együtt jelentkezése is rokonítja a *Hymnusszal*.¹⁸

99

Orbán Ottó

VANITATUM VANITAS

Itt a vers, a versed mása,
dült idegzet, Kölcsey,
itt a vers, hogy haldoklása
közben nyelvét öltse ki,
mert hiába új a század,
ha a régi a gyalázat
s fölöttünk a komor ég,
a nagy szappanbuborék.

Utópiák, forradalmak,
kondérszámra dől a vér.
„A népek minden hatalmat!”,
s jön új hóhér, új vezér.
Megrohad, ha győz, a jó ügy,
s habzik a szó, mint a lóhúgy,
és máglyára küld a hit –
nem világít, csak vakít.

Körbe, körbe, körbe, körbe,
ez a világ körbejár,
ha előre néz, tükörbe,
ha tervez, csak visszavár.
Mi új támadhatna benne?
Ember embert ma is enne –
nincs új, csak új változat
rád, gyilkos, rád, áldozat.

Törvény, jogrend és igazság
nem több, mint fennkölt mese,
fönti érdek, lenti gazság
nem veszi kutyába se.
A szabadság ravasz rendszer,
minden nyílásán retesszel
arra int a tág vadon:
ölhetsz, csak nem szabadon...

Fekete ür ciprus-ága,
csillagok közt fúj a szél.
Hiúságok hiúsága,
hogy a nyelv versben beszél;
élteti még a rögeszme,
hogy nélküle odaveszne
az eleven szalmabáb.
Legyints rá, és menj tovább!

A két vers hasonló szerkezete, noha a tematika és a versek poétikai sajátosságai különböznek, gyanakvóvá kell tegyen bennünket. Ha megnézzük Költseynek az 1818–23 közötti pályaszakaszában írott verseit, akkor találhatunk hasonló szerkezeti elemeket használó verseket: úgymint lazán kapcsolódó részek egymás mellé helyezése, asszociatív belső kapcsolódás vagy minimális logikai kapcsolóelemek (ellentézés, hasonlítás, továbbépítés) használata, a belső arányok kiegyensúlyozottságára, belső szimmetriára való törekvés, továbbá még egy lényeges jegyként a keretfunkció (variációs) ismétlésszerű használata. Mindezek a jegyek olyan versekben lehettek fel még, mint a *Bú két velem*, *Bordal*, *Csolnakon*, vagy az önéletrajz szerint erre a korszakra keltezett, bár az 1825-ös év versei között szereplő *Hervadsz*, *hervadsz* kezdetű vers. Jellegzetesen olyan versekről van szó tehát, amelyek azt a másfajta poétikát igyekeznek megvalósítani, amely a továbblépést jelenti. És még egy másik jellegzetességre lehet felfigyelni: ehhez a két vershez szerkezetileg hasonló darabok nem a románc szerű elbeszélő alkotásokhoz tartoznak.

A *Hymnus*ról közismert, hogy 7/6-os periódusa a kanasztánc-dallamra is ütemezhető.¹⁹ Erkel Ferenc kísértőzeneje olyan, az akkori Pesten népszerű dallamelemeket alkalmaz, amelyek rokonságban állnak ezzel az eredetien és jellegzetesen magyar zenének tartott anyaggal.²⁰ Mindez azt is jelenti számomra e két, láthatatlan szálakkal összekapcsolódó verset illetően, hogy szerkezeti, dallambeli rokonságuk okán kapcsolatot lehet feltételezni szövegviláguk és azok között a szövegek között, amelyek a régi és/vagy népi műfajok keretén belül születtek meg.

A *Hymnusszal* foglalkozó szakirodalom legújabb kutatási eredménye Csorba Sándor kiváló tanulmányának az a rendkívül fontos észrevétele, amely felhívja – többek között – a figyelmet a versnek a népi ünnepekörhöz, az ehhez kötődő szokásokhoz és köszöntőkhöz fűződő kapcsolatára. A karácsonyi és újévi, vízkereszti népszokások köszöntőinek, önbeteljesítő jóslatainak, jókívánásainak nyelvi formáival és szövegvilágával mutat ki meggyőző rokonságot Csorba Sándor a vers hangoltságát, szemléletét, beszédmódját illetően. Valamint a kalendáriumok és népkönyvek világhértelmezéseinek nyomait mutatja ki a vers történet szemléletében, amely mögött a kalendáriumoknak a világ történetét felidéző technikáját fedezi fel. Csorba Sándornak ezt az észrevételét a magam elképzelése szerint még erőtelje-

sebben hangsúlyozandónak tartom. Véleményem szerint a *Hymnus* ennek a régies történeti történetmondásnak az imitálása, ami a vers történeti rétegét illeti. Ám ez nem reflektálatlan viszony, ezáltal leleplez és láthatóvá tesz valami régit egy új nézőpontból; ebben az értelemben valóban előkészít e téren is valamiféle fordulatot. Csorba Sándor izgalmas felvetései jelenést tudnak adni és értelmezhetővé teszik a vers egy eddig kevés figyelemre méltított elemét, a keltezés pontos dátumát. Január 23-a a karácsonyi ünnepekör lezárása, Mária eljegyzése, ez a hónap meghatározó ünnepe (Boldogasszony hava), a népszokások azonban még hangsúlyozottabban számon tartották január 22-ét, Vince napját, amely a csillagászati év kezdete, ekkor lép a Nap a Vízöntő jegyébe.²¹

1 Szauder József korszakspecifikus (az ötvenes évekbeli aktivizmus optimizmusának ellentéte) szavával élve. SZAUDER József: *Költsey Ferenc*, Budapest, 1955.
2 MÉSZÖLY Gedeon: *Költsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje*, Budapest, 1939.

3 HORVÁTH Károly: *A Hymnus és a Vanitatum vanitas*, Literatura, 1985/1–2, 37–64.

4 SZÖRÉNYI László: *A Hymnus helye a magyar és a világirodalomban = A Hymnus költője*. Tanulmányok Kölcseyről, szerk. LUKÁCSY Sándor, 1974, 11–14.

5 *Uo.*, 11.

6 CSORBA Sándor: *Megjegyzések a Hymnus történelmi képsorának értelmezéséhez = A Hymnus költője*. Tanulmányok Kölcseyről, szerk. LUKÁCSY Sándor, 1974.

7 SZÖRÉNYI: *i. m.*, 12.

8 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 4.2.1. fejezet.

9 *Uo.*, 6.2.1. fejezet.

10 *Uo.*, 6.2.2. fejezet.

11 CSORBA: *i. m.*

12 Vö. LUKÁCSY Sándor: *A Hymnus és a Szózat*, Literatura, 1981, 3–4, 397–404.

13 HORVÁTH: *i. m.*, 56.

14 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 3. fejezet.

15 HORVÁTH: *i. m.*, 62.

16 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 2.2. fejezet.

17 Lásd: BORBÉLY Szilárd: *i. m.*, 2.2. fejezet.

18 HORVÁTH: *i. m.*, 62.

19 MOLNÁR Imre, Új Zenei Szemle, 1956/6, 12–14; LUKÁCSY: *i. m.*, 400; HORVÁTH Károly: *i. m.*, 55.

20 A verbunkos, amely a 19. század számára közös európai konvenció szerint a „jellegzetesen magyar” zenét jelentette, eredetében a kanasztánc-dallammal áll rokonságban. Amikor Erkel zenei kísérőanyagot keresett (jellegzetesen magyart), akkor ez is befolyásolhatta – Joób Emese szíves közlése.

21 CSORBA Sándor: *Nemzeti himnusz és európai gondolkodás* (Kézirat).

Kölcsey Ferenc „ HUSZT

Bús dűledékeiden, Husztnak romvára megállék;
Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
Messze jövődövel komolyan vess öszve jelenkort;
Hass, alkoss, gyarapíts; s a haza fényre derül!

■ *Cseke, 1831. december 29.*

A nyelvi képek jelentésalkotó szerepe Kölcsey lírájában

PETHŐ JÓZSEF

Kölcsey lírájának egyik szembetűnő, lényeges sajátossága az erősen retorizált nyelv (vö. pl. Szegedy-Maszák 1974, Szabó G. 2007). Az alábbiakban ezt a stílussajátosságot a költő két – a korábbi szakirodalomban főként Kölcsey politikai nézetei, illetve történelemszemlélete és a herderi jóslat felől analizált – versének, a *Zrínyi éneke (Zrínyi dala)* és a *Zrínyi második éneke* címen ismert műveknek az újabb szempontokat bevonó nyelvészeti-stilisztikai vizsgálatával: a funkcionális kognitív stilisztika elveire és módszereire támaszkodva kívánom megközelíteni. Elemzésemben elsősorban a figuratív nyelvhasználat jelentésalkotó szerepére fókuszálok.

A jelentésképzés és a metafora

Az elemzésben érintendők keretbe helyezéséhez szükséges itt legalább röviden szólni a kognitív nyelvészet, ezen belül a stilisztika és a kognitív metaforaelmélet néhány alaptételéről. A funkcionális kognitív nyelvészet a formális nyelvtudományi irányzatokkal szemben nem a nyelvtani szerkezet mint szerkezet leírására helyezi a hangsúlyt, hanem a szerkezetek jelentésének a leírására, különös tekintettel a jelentés és a megismerés viszonyára. A kognitív stilisztika – ennek megfelelően – a szöveg stílusát a szövegértelem nyelvi megformáltságából eredő összetevőjének tekinti, amely a szövegmegértés, -interpretáció szempontjából hozzárendelő módon jön létre, azaz a stílushatás, a stílus által létrehozott értelem-összetevő nem eleve adott, többnyire nem is fogalmi jellegű, hanem a befogadói attribúcióval (tulajdonítással) alakul ki az interakcióban. A stílus így a nyelvi horizontok összjátékának eredménye a mindenkori nyelvi interakció során, amelynek a szöveg csak egyik, igaz megvalósító összetevője, a többi pedig pragmatikai tényező (vö. pl. Tolcsvai Nagy 2005).

Mivel az alábbiakban főleg nyelvi képekről, azon belül is metaforákról kívánok szólni, szükséges itt röviden utalni a kognitív metaforaelmélet főbb elemeire is (vö. Lakoff – Johnson 1980, Kövecses 2005). E metaforamodell főbb kiinduló tételei a következők:

(1) A metafora nem periferikus jelenség a nyelvben, és nem is pusztán a retorikai vagy a költői nyelvhez köthető, hanem a világ konceptualizálását („fogalmiasítását”, fogalmi-nyelvi feloldozását) szolgáló alapvető eszköz.

(2) A világra vonatkozó tudásunkat ún. fogalmi metaforák strukturálják, amelyek kognitív (megismerő) folyamatokon nyugszanak, és meghatározzák azt a módot, ahogyan a világra vonatkozó információkat konceptualizáljuk, azaz fogalmi-nyelvi síkon értelmezzük.

Ismeretlen festő: Zrínyi Miklós, a hadvezér-ravatalképe, olaj, vászon, átmérő: 67 cm, kerettel: 83 cm (MNM, MTKCs, fotó: Kardos Judit)

(3) A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus kifejezések.

(4) A fogalmi metaforák két fogalmi tartományt kapcsolnak össze: egy ún. forrástartományt és egy ún. céltartományt.

(5) E két fogalmi tartomány összekapcsolásának lényege a legtöbb esetben az, hogy az absztrakt, nem érzékelhető, kevésbé ismert vagy ismeretlen céltartományt a konkrét, érzékelhető, ismertnek feltételezett forrástartomány segítségével értelmezzük.

Az irodalmi nyelvhasználat metaforái a kognitív szemantikai és stilisztikai felfogás szerint (összegzően l. pl. Kövecses 2005) általában a hétköznapi fogalmi metaforákra épülnek, az ezeket kifejező nyelvi metaforák azonban többnyire újszerűek. Ezt az újszerűséget négy jellemző művelettel érik el, ezek a kiterjesztés, a kidolgozás, a kritikus kérdés és a komponálás. A kiterjesztés során egy konvencionális fogalmi metaforát újfajta nyelvi eszközökkel fejtenek ki. Ezt általában úgy érik el, hogy a forrástartományt egy új fogalmi elemmel bővítik. A kidolgozás lényege a forrástartomány valamely létező elemének hangsúlyozása újszerű módon. A kritikus kérdés során a költő megkérdőjelezi egy hagyományosabb, kopottabb fogalmi metafora létjogosultságát. A komponálással több hagyományos fogalmi metaforát néhány sorba vagy akár egyetlen sorba sűrít össze a szövegalkotó.

A *Zrínyi éneke (Zrínyi dala)* és a *Zrínyi második éneke képi világa*

A vizsgálandó két szöveg viszonya, az intertextuális összefüggés a jelen esetben különösen fontos jelentésképző tényező, a két vers világos és az interpretációt lényegileg befolyásoló dialógusban van egymással. E dialógus tényét legközvetlenebbül a címek rögzítik. „Autentikus” címnek véleményem szerint a *Zrínyi éneke* és a *Zrínyi második éneke* tekinthető. Filológiai igazolásként hadd idézzem itt Szabó G. Zoltán (1993: 265–266) a címre vonatkozó adatait és fejtegetését: „...címadás dolgában a szövegközlők szabadabban garázdálkodhattak akkoriban, s úgy tü-

nik, hogy Kölcsey némelykor akceptálta ezt. Legalábbis erre utal a *Zrínyi második éneke* c. vers kézírata, melyen nemcsak a cím van (szerencsére) feltüntetve, hanem a *második* szó külön is alá van húzva a kézíraton. Ez ugyanis egyértelműen arra utal, hogy volt egy *Zrínyi első éneke* is. S valóban, a Szemere-féle kiadástól mindenütt *Zrínyi dala* címmel közölt költemény az Aurorában (1831) *Zrínyi éneke* címmel jelent meg. Ez a cím valóban emendálendő, hiszen az 1838-ban keletkezett Zrínyi-vers a cím pontos jelentését csak ezzel az emendálással kapná meg.”

A két szövegnek a címek által is kifejezett dialógusa és a szűkebben értett tematikai párhuzama mellett feltűnő a képi világban megmutakozó paralelizmusa is. Az egymás mellé helyezett két szövegben dőlttel, illetve félkövérrel emeltem ki azokat a metaforákat, amelyek ebből a szempontból a legfontosabbnak tűnnek:

ZRÍNYI ÉNEKE

Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére,
Mely nevével hév *szerelmet gyűjt*;
S messze képét bújos *magzatja*,
Még Kalypso keblén is siratja,
S *kart feléje búsan vágyva nyújt?*

Itt van a hon, ah nem mint a régi,
Pusztaságban nyúlnak el vidéki,
Többé nem győzelmek honja már;
Elhamvadt *a magzat hő szerelme*,
Nincs **magasra** vívó szenvedelme,
Jégkebelben fásult szívet zár.

Hol van a **bérc**, és a **vár fölette**,
Szondi melynek sáncait védlette,
Tékozolva híven életét;
Honnan a hír **felszáll**, s arculatja
Lángsugárit távol ragyogtatja,
S fényt a késő századokra vét?

Itt van a **bérc**, s **omladék fölette**,
Mely a hőst és hírét eltemette,
Bús feledség hamván, s néma hant;
Völgyben ül a gyáva kor s határa
Szűk köréből őse saslakára
Szédeleg, ha néha **felpillant**.

És hol a nép, mely pályát izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult;
S szenvedett bár, s bajról bajra hága,
Hervadatlan volt szép ifjusága,
A jelenben múlt s jövő virúlt?

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

(1830)

Ismeretlen mester: A költő Zrínyi Miklós, a szigetvári kirohanás jelenetével, olajfestmény, 18. század, részlet

ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE

Te lásd meg, ó Sors, *szenvedő* hazámat,
Vérkönyvel ázva *nyög feléd*!
Mert kánya, kígyó, féreg egyre támad;
És marja, rágja *kebelét*.
A méreg ég, és ömlik mély *sebére*;
S ő védtelen küzd *egyedül*,
Hatalmas, ó légy gyámja, légy vezére,
Vagy itt az óra, s végveszélybe dül.

Áldást adék, sok *magzatot*, honodnak,
Mellén kiket táplál vala;
S másokra vársz, hogy érte vívni fognak?
Önnépe nem lesz védőfala?
Szív, lélek el van vesztegetve rátok;
Szent harcra nyitva várt az út,
S ti védőfalat körüle nem vonátok;
Ő gyáva fajt *szült, s érte sirba jut*.

De szánjad, ó sors, *szenvedő* hazámat!
Te rendelél áldást neki:
S a vad csoport, mely rá dühödve támad,
Kiket nevelt, öngyermeki.
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;
S míg hamvokon majd átok ül,
Ah tartsd meg őt, a *hűv anyát*; teremnek
Tán jobb *fiak*, s védvén állják körül.

Törvényem él. Hazád őrcsillagzatja
Szülőtti bűnein leszáll;
Szelíd sugárit többé nem nyugtatja
Az ősz apák sírhalminál.
És más hon áll a négy folyam partjára,
Más szózat, és más keblű nép;
S szebb arcot ölt e föld kies határa,
Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.

(1838)

A dőlttel kiemelt képek egy strukturális fogalmi metafora, A HAZA ANYA' metafora nyelvi kifejezései. Mielőtt ezeket a kifejezéseket, illetve magát a kiemelt fogalmi metaforát közelebbről megvizsgálánánk, kiindulásként szükséges röviden a strukturális fogalmi metaforák általános vonásairól szólni. A strukturális (szerkezeti) metaforák esetében a forrástartomány széles körű, rendszerezett tudást biztosít a céltartomány fogalmi síkú kifejezéséhez. Lakoff és Johnson (1980) klasszikus példája erre A VITATKOZÁS HÁBORÚ metafora. E fogalmi metafora konkrét képi forrástartománya a HÁBORÚ, absztrakt céltartománya a VITA. Mindez a következő metaforikus nyelvi kifejezésekben például jól megfigyelhető: *nyilvános vitában támadta meg, ez az állítása nem védhető meg, soha nem győztem még le vitáinkban, X a vitában megsemmisítő vereséget szenvedett*. Elgondolkodtató, hogy amikor a vitáról a fenti módon beszélünk, azaz a háború terminológiáját alkalmazzuk, ezáltal az értelmezés által magához a vitához való viszonyunk is egy adott keretben rögzül vagy legalábbis rögzülhet. Lakoff és Johnson (op. cit. 4–5) felveti ezzel kapcsolatban: próbáljunk meg elképzelni egy olyan kultúrát, amelyben a vitát másképp szemlélik és értelmezik, azaz a

vitázók nem hadviselő felek, nem támadók és védekezők, nincsenek győztesek és vesztesek; képzeljünk el például egy olyan kultúrát, ahol A VITATKOZÁS TÁNC fogalmi metafora működik. A résztvevők eszerint nem ellenfelek, hanem együttesen szereplők, akiknek egyensúlyban, a harmóniára közösen ügyelve kell haladni. Ennek következtében másképpen viszonyulnánk magához a vitához: hiszen a metafora lényege éppen az, hogy megértünk, és aztán ennek a megértésnek megfelelően kezeljük egy dolgot.

A HAZA ANYA metafora esetében a fentiek értelmében az ANYA fogalmán keresztül „értjük meg”, értelmezzük a HAZA fogalmát. E metaforának, mint a kiemelésekből kitűnik, mindkét versben az interpretációt eleve megalapozó, irányító szerepe van, hiszen mindkét szövegnek már a bevezető egységében, az 1. versszakában megjelenik, mégpedig a fogalmi metaforát – több nyelvi kifejezéssel is – már itt részlegesen kibontva. A metafora további kibontása azonban ezután lényegesen eltérő a két szövegben: míg a *Zrínyi énekében* már csak egyetlen nyelvi kifejezésben (*a magzat hő szerelme*) folytatódik a kidolgozása, és a metaforikus építkezés más irányt vesz, addig a *Zrínyi második éneke* esetében az egész szöveg stílus- és jelentésbeli koherenciájának meghatározó eleme ennek a metaforának a végigvitele.

A *Zrínyi énekének* a múlt és a jelen, a(z el)várt és a megvalósuló értékellentétét konceptualizáló metaforasora egy másik – egyetemes orientációs – metaforára vezethető vissza:

A LENT/LEFELÉ ROSSZ
A FEL/FELFELÉ JÓ

Az ellentétek e fogalmi metaforának különböző nyelvi kifejezéseiben szembesülnek: *magasra vivó (szenvedelme), a bérc, és a vár fölette, (a hír) felszáll, a bérc, s omladék fölette, völgyben ül, felpillant*. Az egyik legalapvetőbb érzékelési tapasztalat így válik alapjává a szövegben az absztrakt történelemszemlélet és az erkölcsi ítélet fogalmi és nyelvi reprezentációjának.

A *Zrínyi második éneke*, amely lényegében hasonló alapgondolatokat és értékelést visz végig, de még keserűbb következtetéssel, a metaforizáció tekintetében – mint erre fent utaltam – egészen más konceptualizációs utat jár be, ugyanis az előző vers értelem szerkezetét is meghatározó ellentéteket A HAZA ANYA fogalmi metaforára építve bontja ki. Ezt a tényt érdemes akkor is figyelembe vennünk, hogy a két vers „végkicsengés”-ét vetjük össze. A *Zrínyi második éneke* – a két költemény összehasonlító elemzéseiben is talán szinte mindig visszatérő meglátás szerint – sokkal keserűbb ítéletet mond, és fájdalmas, a feloldás lehetőségét is megvonó jövőképet fest. Ezzel összefüggésben a szigorú, lesújtó összegző megállapítás: a *Névből él csak, többé nincs jelen* és a nemzethalált vizionáló jóslat: *más hon áll a négy folyam partjára* lényegi eltérése mellett érdemes a kétféle metaforizáció „intenzitásbeli” különbségét is hangsúlyozni, amely a két szöveg értelem szerkezetét meghatározó fogalmi metaforáknak a tapasztalati alapjára vezethető vissza. Mi a különbség ebben a vonatkozásban a fent/

Vidra Ferdinánd: *Pannónia*, olaj, vászon, 225 x 185 cm, 1844 (Magyar Nemzeti Galéria)

felfelé jó : a lent/lefelé rossz orientációs fogalmi metafora és A HAZA ANYA szerkezeti (strukturális metafora) között? Tovább pontosítva ezt a kérdést: milyen jelentésképző szerepet tölt be a *Zrínyi második éneke* szövegértelmének alakulásában a HAZA ANYA metafora? A szűkebben értett válasz megfogalmazása előtt érdemes egy kis kitérőt tenni, röviden szólva a HAZA/NEMZET EMBER, A HAZA NŐ metaforákról.

Először is érdemes rögzíteni azt a tényt, hogy a HAZA/NEMZET EMBER, A HAZA NŐ fogalmi metaforák különböző variációi igen elterjedtek, ezek a legelterjedtebb kultúrákban, nyelvközösségekben, időszakokban is kimutathatók. Rendszerezésében Czier Andrea (1995) gazdag anyagon mutatja be, hogy a NEMZET fogalmat strukturáló metaforák alapvetően két csoportba sorolhatók: az egyik csoportba a NEMZET ÉPÜLET metaforák, a másikba a NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS típusú metaforák tartoznak. A második csoportban világosan elkülöníthető két további kategória a NEMZET NÖVÉNY és a NEMZET EMBER metaforák mentén. Czier (1995: 25) az általa vizsgált 19. századi magyar szövegek alapján arra a következtetésre jut, hogy az adott időszakban a „nemzetet olyanformán fogták fel, mint egy árva, rokontalan, magányos embert”. Igen tanulságosan mutatja be a HAZA NŐ metafora különböző variációit Huszár Ágnes (2009) A női test mint nemzetmetafora című írásában, a FINN LÁNYTÓL kezdve a HARCOS MARIANNE-on, OROSZORSZÁG ANYÁCSKÁN át egészen a magyar haza anyametaforáig. – A HAZA ANYA metafora tehát a HAZA/NEMZET EMBER egyik specifikus megvalósulása. Jelentésképző szerepének így lényegi elemei azok a jelentés-összetevők, amelyek az ANYA fogalmi tartományához tartoznak. Maga az azonosítás pedig olyan elemi biológiai és érzelmi-pszichikai tapasztalatokon nyugszik (anya-gyermek viszony), amelyek nemcsak minden befogadó számára a legközvetlenebb feldolgozást teszik lehetővé az értelemadás folyamatában, hanem – különösen a kiterjesztés, a részletes kidolgozás által – a potenciális stílushatást is nagy mértékben erősítik, ezáltal is növelve

mind a nemzeten belüli erkölcsi-politikai ellentétek (ANYA-GYERMEK ELLENTÉT), mind a lehetséges veszteség (A NEMZET HALÁLA AZ ANYA HALÁLA) súlyának megértését, átélését.

A nyelvi képek szerepe a versszövegben

A fentiekben csak két vers képeinek, képrendszereinek egy részét tárgyaltam, de úgy gondolom, még ez a részleges vizsgálat is jelzi, hogy a nyelvi képek jelentésalakító szerepe meghatározó Kölcsey lírájában. Verseiben olyan metaforikus szerkezetek jelennek meg, amelyek a stílusstruktúrában szövegszervező szerepűvé válnak, ezáltal a szövegértelem alakulásának is meghatározó tényezői lesznek. A metafora, a kép nem „dekoráció”, díszítő elem, hanem hozzátartozik a versszöveg értelemformáló lényegéhez.

Felhasznált irodalom

- CZIER Andrea: *A nemzet szó szemantikája a magyar nyelvben* (Szakdolgozat), Kolozsvár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, 1995.
 HUSZÁR Ágnes: *A női test mint nemzetmetafora*, Szín, 2009/2 28–32.
 KÖVECSEI Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*, Budapest, Typotex, 2005.
 LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metaphors we live by*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.
 SZABÓ G. Zoltán: *A Kölcsey-versek címadásáról*, ItK, 1993, 261–266.
 SZABÓ G. Zoltán: *A Hymnus retorikája = „Nem súlyed az emberiség...” Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 663–670.
 SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Fejlődési szakaszok Kölcsey világszemléletében és költészetfelfogásában*, ItK, 1974, 670–687.
 TOLCSVAI NAGY Gábor: *A cognitive theory of style*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2005.

1 A kiskapitális a fogalom jele a kognitív nyelvészetben, én is ebben az értelemben használok itt.

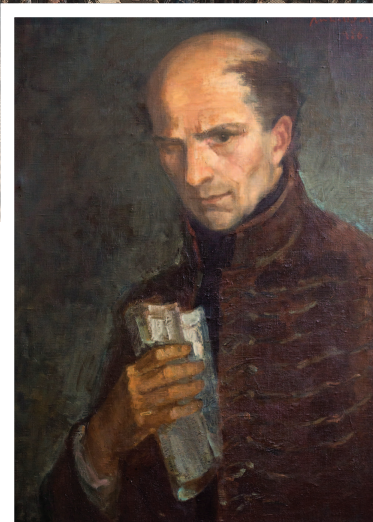
Johannes Blaeu: *Magyarország térképe Erdély nélkül*, 1664, papír, rézmetszet, 72 x 50,9 cm (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

„És e hazáért
szenvedett Hunyadi
hálátlanságot és
üldözést; e hazáért
rohant Szondi a
halálba; e hazáért
patakzott a Zrínyiek
vére; e hazáért
választott sok nemes
önként számkivetést,
szerelemből fosztván
meg magát attól,
amihez élte minden
boldogságát kötötte.
S te mit fogsz érte
tenni?”

(Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

Kölcsey Ferenc (Szatmárceke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba)

Kölcsey Ferenc, az országgyűlési követ

POMOGÁTS BÉLA

Mint az köztudott, a korábban elsősorban kritikusként, költőként és filozófusként tevékenykedő Kölcsey érdeklődése az 1820-as évek második felében fordult erőteljesebben a közélet felé. 1829-ben Szatmár vármegye aljegyzőjévé választották, majd 1832 és 1834 között – mint a megye két követe közül az egyik – részt vett az 1832–36-os pozsonyi országgyűlésen (a másik követ jóbarátja, a reformok iránti elkötelezettségéről ismert országos jelentőségű politikus, Kende Zsigmond volt). Két esztendei fáradhatatlan munka után azért mondott le mandátumáról, mert az őt küldő megye vezetése időközben megváltozott, és az új tisztségviselőktől olyan utasításokat kapott, amelyeket nem tudott összeegyeztetni lelkiismeretével, illetve szabadelvű és népbarát meggyőződésével. Mindazonáltal kétségtelen, hogy Kölcsey két esztendőn át tartó országgyűlési szerepvállalása maradandó módon hozzájárult ahhoz, hogy a pozsonyi diéta az országos reformpolitika stratégiai műhelye legyen.

Érdeemes felidézni azt a két (különben ugyanazon a napon: 1832. november 6-án) tartott beszédét, amelyet követté választása előtt, majd megválasztása után tartott a nagykárolyi megyegyűlésen. „Mi lehet – hangzik az első beszéd – tiszteletre méltóbb, mint az egész hazát egy testben előterjesztve szemlélni? Mi lehet elragadóbb tekintet, mint midőn király és nemzet kölcsönös frigyben lépnek fel; s egyesített jogokkal hozzák a törvényt, mely szabad embereket kötelez? E jelenet érdeke nem veszthet

semmit, bár gyakran, bár naponként előforduljon. Mert a nagynak, a felségesnek behatása győzedelmes erővel kapja meg lelkeinket. Nagy pedig és felséges a gondolat, mely e törvényhozási egyesületben fekszik; az egyesületben, hol közügy és magányos jogok, királyi hatalom és népszabadság egymást testvériesen mérsékelik: ki e gondolatot teljes kiterjedésében felfogta, az érzi: mi különbség van a föld közt, melyhez valakit történet ragaszt; s a haza közt, mely a szívben él, s míg az el nem romlott, bármi ég alatt, bármi folyók partjain élni fog.”

Követté választása után pedig a következő beszéddel köszöntö meg azt a bizalmat, amellyel a megyegyűlés az országgyűlésbe delegálta: „Követté lett választásomban, a köz bizodalom e nyil-

¹ Elhangzott Nagykárolyban a *Kölcsey idősrűsége* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

vános kijelentésében bírom a legszebb koszorút, melyet szabad férfiak magok polgártársának nyújthatnak. Ily megtiszteltetés kétség kívül legforróbb hálámát érdemli. De köszönet, mely szóval mondatik, nem egyéb, mint üres hang. Való köszönet csak tett által mutatatik meg, csak teljesítés által bizonyíttatik be. Ha majd a pályán, melyre lépendő vagyok, tiszta hazafiúsággal járandok; ha a közjó szerelme, a haza szent ügye mellől sem remény, sem félelem nem vonhat el; ha visszatértemkor a Tekintetes Rendek arcain meglegedés vonásait fogom olvasni: akkor, és csak akkor leszen köszönetem lefizetve. Addig engedjék meg a Tekintetes Rendek, hogy némán rejtsem a hálát szívembe, e szívbe, mely hazámé volt és marad mindenkor.”

A két, most idézett beszéd az új országgyűlési követ eszmei és erkölcsi hitvallását öntötte szavakba. Kitészik belőlük, hogy aki előadta, nem pusztán politikusi tennivalók sorának tekintette a rá váró feladatokat, hanem lelkiismereti és közösségi küldetésnek. Aki fellapozza Kölcsey országgyűlési megszólalásait, meggyőződhet arról, hogy ezt a nagy felelősségtudattal ellátott küldetést mindig

a nemzet – illetve a nemzet teljes jogú részének akkoriban még nem számító népi, vagyis paraszti, kézművesi társadalmi csoportok – érdekében vállalta magára.

Jelen írásomban csak röviden utalok arra, hogy az előbb jelzett morális elkötelezettség milyen diétai felszólalásokban kapott hangot. *A magyar nyelv ügyében* elhangzott 1833. január 8-i felszólalás a magyar nyelv hivatalossá tétele érdekében emelt szót, tekintettel arra, hogy a főrendi tábla még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy az alsótábla latinul küldje meg számára a hozott határozatokat. Ebben a tekintetben erős vita alakult ki az alsó- és a felsőtábla között, amelynek során (többszöri üzenetváltás folyamatában) Kölcsey Ferenc a következőkben tett hitet az anyanyelvű törvénykezés szükséges volta mellett: „Hazai nyelvvel szabad, meg nem korlátozott élhetés, és így a természeti jogok egyik legfontosabbika forog fenn; s erre törekedni, ezt szüntelen el nem fordított tekintettel kísérni, a hazafiúságnak, a nemzetiségnek elengedhetetlen kívánata; mert régi lakjából s földéről ki lehet űzni a nemzetet, s egy más földön megtelepedve mégis nemzet maradhat: de a nyelvtől megfosztott nép többé nem él. – A mi őseink elébbi hazájokat elhagyván, itt alkottak újat magoknak, mert nyelveket ide hozván, ide hozták a hazát is, és a nemzetet.”

Hasonló határozottsággal állott ki amellett, hogy Erdélyt és a Részeket (a Partiumot) a sokévszázados külön igazgatás és törvénykezés után végre egyesíteni kell a Magyar Királysággal. Az 1833 márciusában az erdélyi kérdéstről tartott országgyűlési vitában egyértelműen a közjogi tekintetben két részből álló ország alkotmányos és kormányzati egyesítése mellett érvelt. Bíráló szavakkal beszélt arról, hogy az országgyűlés mindig előzékenységet tanúsított a királyi hatalom kívánságainak teljesítésében, ezért is elvárható, hogy a hatalom ne gördítsen akadályokat a két országész alkotmányos egyesítése elé. „A törvény – érvelt – egyformán kötelez kormányt és nemzetet; s ami minket illet. Mikor nem teljesítők azt, amire magunkat országgyűlési cikkelyeink által ajánlottuk? Határozott katonaság? Megadtuk. Kivettetett az adó? Behajtottuk. Ígértünk segedelmet? Megfizettük. De íme század óta kívánjuk Erdélyt egyesíteni; s Erdély mind e mai napiglan egyesítve nincs. Kérjük az országot kiegészíteni, s az országot mind e napiglan kiegészítve nincs.”

A. J. Groitsch: A felsőtábla ülésterme 1836-ban a pozsonyi országgyűlésen, lavirozott tusrajz (Magyar Nemzeti Galéria)

„Mikor életemben először magyar ruhát szabattam, németül alkudtam a szabóval; mikor először magyar versecskét nyomtattam, németül írt kötelezést íratott alá nyomtatóm; mikor először magyar leányba szerelmes valék, németül kellett hozzá édes szavakat firkálnom: s mindezek után mi különös van benne, ha a magyar vármegyei követ az országgyűlés küszöbén németül kérdeztek ki?”

(Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési Napló*)

A reformországgyűlések, így az 1832–36-os is, a magyar állam működésének jelöltek ki új és korszerű irányvonalat. Ezek közé tartozott a vallásszabadság ügye is, amely nemzedékről nemzedékre újra és újra tárgyalóasztalra került. Kölcseynek az országgyűlés 1833. július 4-i ülésén, *A vallás ügyében* címmel előadott beszéde ismét szóvá tette a vallásfelekezettek egyenlő jogállásának kívánságát, és ennek során nagy hangsúllyal követelte a már korábban (kompromisszumok nyomán) megalkotott vallási törvények következetes érvényesítését. Kölcsey felszólalásában a következőket olvashatjuk: „Nemzet hozta a törvényt, s kötelessége is azt oltalmazni; vér ömlött a békekötésekért, s azokat elődeink iránti hálátlanság s merném mondani, vérárlás vétké nélkül semmivé tétetni nem hagyhatjuk; s midőn a törvényhatóságok hasonlóan többsége az ügyet kivívatni kívánja, mi leszen, ha a nemzeti óhajlás kevesek ellenkezése által sikeretlenné tétetik? De mi leszen ez úton országgyűlési tanácskozásainkból is?”

Kölcsey Ferenc majdhogynem minden fontos ügyben hallatta szavát, és mindig az igazságosság, a méltányosság, az ország előrejutása mellett érvelt. Hivatkozhatom továbbá 1833–1834-es felszólalásaira, amelyek az országgyűlés Pestre történő áthelyezését, a királyi udvar magyarországi székhelyének létrehozását, a lengyel nemzet orosz elnyomása ellen kibontakozó tiltakozást, a papi dézsma ügyének rendezését, az örökös váltság lehetőségét (tudniillik azt, hogy a jobbágyi sorban élők megválthassák szabadságukat), az úriszék jogállásának korlátozását és külön kiemelve a szólásszabadság biztosítását szorgalmazták. *A szólásszabadság ügyében* címet viselő szónoki remeklést külön is megemlíteném. „A szólásszabadság, Tekintetes Rendek – írja Kölcsey – egyike a tiszteletről legméltóbb jogoknak oly nemzetnél, mely századok óta meggyenként s országosan gyülekezik, s a maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni. S nálunk annál tiszteletről méltóbb, mivel itt a sajtószabadság eltapodva van, s érzelmeinket és gondolatainkat egymással megszorítás és akadály nélkül közölni, csak gyűlési beszédek által lehetséges.”

Sorolhatnám tovább a Kölcsey Ferenc által az országgyűlésen megszólaltatott országos kérdéseket és kívánságokat, de úgy gondolom: az imént érintettek is azt igazolják, hogy a Szatmár megyei követ valóban országos feladatok megoldását sürgette, egy európai Magyarország felépítése előtt egyengette az utat, és nagy szakismerettel, egyszersmind férfias eltökéltséggel szorgalmazta az ország megújítását. Ugyanez az intellektuális és erkölcsi erő nyilvánult meg Kölcsey egyik legfontosabb – rendkívül színvonalas és mértéktartó, ráadásul ma is „olvasmányosnak” bizonyuló – beszámoló-sorozatában. Az 1832. december 11-től 1833. augusztus 19-ig, tehát valamivel több mint kilenc hónapon keresztül vezetett *Országgyűlési Napló* című munkájában nem csupán a magyar parlamentarizmus és közélet aligha túlbecsülhető eseménytörténete bontakozik ki előttünk, hanem a költő és politikus személyes és vallomások önéletrajza is. Ebben a művében Kölcsey nem egyszerűen az országgyűlési munka köznapi eseményeit mutatja be; nem pusztán azokról a családaisáiról ad számot, amelyeket az ország javát szolgáló javaslatok elgáncsolása miatt kellett átélnie, és nem is csak saját – gyér számú – politikai sikereiről emlékezik meg. Mindezek mellett megörökíti a maga személyes életét, lelki vívódásait is. A *Napló* úgy is olvasható, mint egy nehéz küzdelmeket vállaló és megvívó államférfi regénye: mint egy igazi politikai regény.

A mű elbeszélő irodalmunk ritka tüneménye, amely érdekességében, elemző készségében és persze személyességében méltó társa lehetne Kemény Zsigmond, Eötvös József és Jókai Mór politikával nem egyszer átszőtt reformkori szépprózai munkáinak. Az *Országgyűlési Napló* arra figyelmeztet, hogy régebbi irodalmunknak és publicistikánknek számos olyan – kellő mértékben talán még nem méltatott – alkotása van, amely felfedezésre és megbecsülésre vár. Kölcsey Ferenc életműve ilyen megfontolást érdemlő kihívásokkal ostromol bennünket. Amíg

Kölcsey Ferenc

SZÉP ERDÉLY...

[Törödé]k]

Szép Erdély barna fürtü
Leánya, hű anyám,
Tekints az égi lakból
Még egyszer vissza rám.
Im elhagyott hazádon
Pusztulat átka leng;
Erdély ledőlt, s fölötté
Fiad keserve zeng.

1838

szüksége és értelme van annak, hogy fontolóra vegyük múltunk tanulságait, Kölcsey politikai írásai nem veszítik el időszerűségüket.

Batthyány Gyula: *Reformkor*, vegyestechnika, papír, 33 x 22 cm (Fotó: Kieselbach Galéria)

Kölcsey Ferenc retorikai tehetségéről egy politikai beszéde alapján

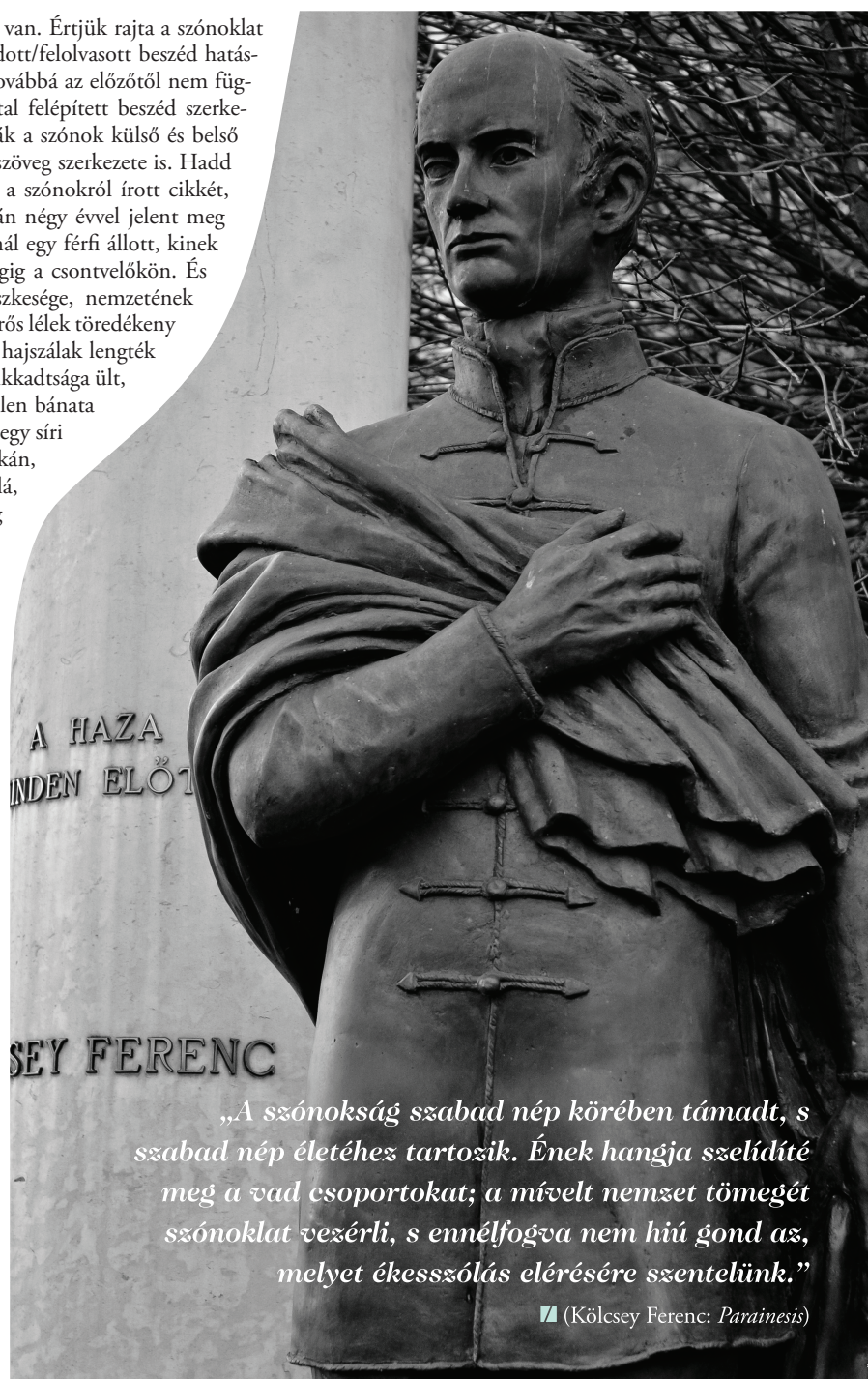
RATZKY RITA

A retorika szakkifejezésnek több jelentése van. Értjük rajta a szónoklat tudományát, ami elsősorban az elmondott/felolvasott beszéd hatás-kereső gesztusaiban mutatkozik meg, továbbá az előzőtől nem függetlenül magában foglalja a szónok által felépített beszéd szerkezetét. A szónoklat sikerét meghatározzák a szónok külső és belső adottságai, de ugyanakkor az elmondott/leírt szöveg szerkezete is. Hadd idézzem fel Kossuth Lajos Kölcsey Ferencről, a szónokról írott cikkét, amely a költő/író/politikus 1838-as halála után négy évvel jelent meg a Pesti Hírlapban.¹ „S a tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihleteként rezgett végig a csontvelőkön. És e férfiú megvéjének díszé – ihletésekint büszkesége, nemzetének tölgy-s borostyánkoszorús kedveltje volt. Egy erős lélek töredékeny test láncái közt. Tar agyát őszbe vegyült kevés hajszalak lengték körül; színtelen arcán ezernyi virasztott éjnek tikkadtsága ült, egyetlen szemében a nemzet minden múlt s jelen bánata tükrözött, szava tompa, mély és ércetlen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulat legfőbb hevében szállongott alá, és lón még tompább, még ércteleőbb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szorított jobbát emelve, a rámeresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény; kinek szellem-szavát, nem úgy, mint másét, az érzéklétegg segedelmével; hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És a síri hangra síri csendesség figyelmeztetett; csak ily szavaknál, hogy ha elvettetik az örökváltsági törvényjavaslat Magyarországon, a városi polgáron kívül csak két emberosztály leszen szabad, a földesúr meg a koldus, ki hajadon fővel, s mezítláb kiáltoz az utcán irgalomért, a síri csendet csak ily szavaknál szakítá félbe az érzelmeknek villanyos kitörése, minőről lord Brougham² szokta mondani: hogy a nép szavában néha mennyek dörgése halatszik. – És e férfiú, kinek emlékezetéhez engem a polgári tisztelet, s a hű barátság reliigiója csatol, a férfiú Szatmár megyének országgyűlési követe, Kölcsey volt.”

Kossuth szövegéből kiindulva megállapítható, hogy nem Kölcsey külseje és hangja volt az, ami a költő-politikus, országgyűlési követ hallgatóságát rabul ejtette, hanem beszédeinek tartalma és kiválóan felépített szerkezete.

¹ Elhangzott Nagykárolyban a *Kölcsey időszerűsége* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

Bíró Lajos: *Kölcsey Ferenc*, 2008 (Nyíregyháza, fotó: Karádi Nóra)

„A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. Ének hangja szelídíté meg a vad csoportokat; a mívelt nemzet tömegét szónoklat vezérli, s ennél fogva nem hiú gond az, melyet ékesszólás elérésére szentelünk.”

■ (Kölcsey Ferenc: *Parainesis*)

Kölcsey beszédei három műfajhoz tartoznak: a fiktív törvényeségi beszédek, az emlékbeszédek (más megfogalmazásban bemutató, illetve szemléltető beszédnek is mondják) és a politikai beszédek (retorikai szaknyelven tanácskozó beszédek), így az életmű legutóbbi kiadásában, amely ugyanakkor az első Kölcsey kritikai kiadás, az említett beszédfajta három külön kötetben kaptak helyet. A kritikai kiadás kötetének folyamán belül a sorozatszerkesztő, Szabó G. Zoltán és a Kölcsey munkacsoport tagjai több mint egy évtizeden keresztül munkálkodván az életmű feldolgozásán, kialakítottak egy *Országgyűlési íráskönyv* blokkot, amelynek harmadik köteteként jelent meg az *Országgyűlési dokumentumok*.³ Ez a kötet, ahogy a címe is mutatja, csak az országgyűlési beszédeket tartalmazza, Kölcsey megyei beszédeit nem. Az első gyűjteményes kiadáshoz készült pozsonyi kézirat címnegyedének a leírása – betűhív közlés szerint – a következő: *Kölcsey Ferencz' minden munkái. Harmadik kötet. Országgyűlési s' megyei beszédek. Szerkeszték B. Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Pesten, Heckenast Gusztávnál 1840.*

Jelen dolgozatomban Kölcseynek *A szatmári adózó nép állapotáról* című megyei beszédét mutatom be röviden.

Egy szónoki beszéd a műfaj szabályai szerint a *princípiummal* vagyis a bevezetéssel kezdődik. Kölcseynél viszont – különös módon – a szatmári beszédnél hiányzik a bevezetés: a szöveg az alapítélet megfogalmazásával kezdődik. Ez a következőkben foglalható össze: Szatmár

vármegye szomszédai – Mára-maros, Bereg és Ugocsa – sokkal gazdagabbak, mint Szatmár, az itt élőkre mégis sokkal több közteher hárul. Ezután a szatmári helyzetet jól ismerők nevében, kívánság formájában megfogalmazza a beszéd gondolati magvát, az úgynevezett *propositiot*: „Mi, akik hazaföldünknek sokféle szerencsétlen oldalait, sokféle káros tapasztalásaink után, jól ismerhetjük, nem titkolhatjuk el azon óhaját: bár egyszer ezen temérdek bajokkal küszködő tartomány oly pártfogókra találna, kik nékie a közterhek viselésében érdemllett enyhülést szereznének!” Azaz a terhek csökkentése érdekében hangzik el a beszéd. A szövegben a hallgatóságára utaló fordulatokat találunk: „Azok előtt szólok, kik jól tudják mindazt, amit e helyen mondanom kellene vagy lehetne.”

Az *argumentatio* (bizonyítás), mint általában a szónoki beszédeknel, jelen esetben is a szöveg legfontosabb része: a szatmári adózó nép anyagi helyzetének részletes feltárását adja. Több megjelölt forrás felhasználásával meghatározza a megye területét, népességét, a porták mennyiségét, a telkes parasztok, illetve zsellérek lélekszámát. Kölcseynek ez a beszéde számos adatra van felépítve, ez az alaposág bizonyítja, hogy a szöveggel hatást akar gyakorolni az előljárásságra. Sorra veszi, hogy a gazdálkodás különböző ágaiból hányan tudnak megélni – például a szántóföld műveléséből a megye lakosságának mindössze a fele. A helyzet elemzése körültekintő: kiterjed a vidék földrajzi adottságaira (kevés a szántóföld, sok az árterület, stb.), tekintetbe veszi a lehetőségeket. Azt például, hogy a marhatartásra csak Nagybánya körül vállalkozhatnak a lakók. Egy matematikus is megirigyelhetné Kölcsey számvetési képességeit ebben az írásában. A statisztikai adatok számbavétele a szóban forgó megszólalásban terjedelmesebb a szokásosnál. Ez arra is utal, hogy nagy a tét, továbbá, hogy a szónok latba veti meggyőző erejét. A megye adózóinak a fenti munkalehetőségeken kívül lehetséges volna még méhtartással, pálinkafőzéssel és kereskedéssel foglalkozniuk. Az utóbiakhoz azonban befektetéshez szükséges pénz kellene. Ez pedig a szatmári adózóknak többnyire nincsen. Adója megfizetéséhez a lakos gyakran szorul kölcsön felvételére, amely az általa megkeresett

pénz „elfolyását” jelenti. A beszéd szerzője tisztában van az adókiivetés körüli manipulációs lehetőségekkel is. Ugyanis az adó felosztása a megye lakosaira, a helyi előljárókra van bízva.

Majd a befejezés (*peroratio*) következik, amely a részvételtés tónusában van megfogalmazva. „És ímé ily helyzetben van az az adózó nép, mely esztendőnként csupán a házi és hadi cassákba 99. 016 ezüst forintra hágó summát fizet!”

Itt következik egy összefoglaló ismétlés, majd annak a hibának a megmutatása, hogy a földdel és házzal bíró adózók és a zsellérek, akik idegen házban laknak, ugyanolyan adózó egyednek számítanak, noha az utóbbiak napszámmal keresik meg az adóra valót. A lezáró részben rávezető hízelgessel próbálja a vármegye tisztségviselőit a helyzet megváltoztatására rábírni: „Jól érzem én azt, hogy a tekintetes Vármegye semmiben sem fogna nagyobb meglegedést helyeztetni, mint ha ezen, s több ilyen okoknál fogva, melyeket én vagy által nem látok, vagy készakarva elhallgatok, a maga kebelében fekvő népet valamennyire enyhíthetné, s utat nyithatna, melyen annak élete könnyebbé lehessen.”

Ezzel be is fejeződhetne a beszéd, de akkor újabb körülmények ismertetésébe fog a szerző. Nevezetesen arra tér ki, hogy e megyében a parasztok gyakran változtatják földjüket, ami árt a földek termékenységének. Azt mondhatjuk tehát, hogy a beszéd lezárása nem tesz eleget az erre vonatkozóan a retorikákban előírt rövideg követelményének, lényegében újabb és újabb érveket tartalmaz.

Összefoglalva az elmondottakat, Kölcsey szövege, ha nem is olyan tiszta szerkezetű, mint a klasszikus szónokok beszédei, mégis retorikai teljesítmény inkább, mint száraz értekező szöveg. Ennek fő oka az, hogy az adatok pontos ismertetését időről időre a beszélő érzelmileg hangolt összefoglalásai, személyes véleménye szakítják meg, amelyekkel intenzíven hatni akar hallgatóságára és elsősorban a szóban forgó kérdés felterjesztésében illetékes előljárókra.

1 KOSSUTH Lajos: *Régi baj új kórjele*. Vezércikk, Pesti Hirlap 1842. január 1. 105. szám 1. lap. Kossuthnak ebből a cikkéből idéz egy részletet Riedl Frigyes is Kölcsey Ferencről szóló kismonográfiájában. Magyar Irodalmi Ritkaságok. Szerkeszti Vajthó László. XLII. szám. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

2 Brougham, Henry Peter (1778-1868) skót politikus, jogász; 1810-től parlamenti képviselő.

3 KÖLCSEY Ferenc *Minden Munkái, Országgyűlési Írások, III. Országgyűlési dokumentumok 1832–1835*, kritikai kiadás, sorozatszerkesztő: SZABÓ G. Zoltán, sajtó alá rendezte: VÖLGYESI Orsolya, Universitas Kiadó, Budapest, 2011.

Az ismeretlen Kölcsey

KARKOVÁNY JUDIT

Minha csupán egyetlen verset írt volna, a *Hymnust* – s annak is hányan tudják mind a nyolc szakaszát elmondani? Hányan ismerik korszakformáló országgyűlési beszédeit? Az itt bemutatott, 1836-ból származó két műve még inkább ismeretlen, hiszen nem hangzott el soha. „Fiktív beszédek”, retorikai „minták” – szónoklatot és jogot tanulhat belőlük a figyelmes olvasó. A két beszéd tematikusan is, érvelésmódjában is összetartozik. Mindkettőben nőket véd, akiket főbenjáró bűnök elkövetésével vádolnak. Mondhatni, az életükért küzd. Mindkettőben az emberiség ügyvédje.

A *P. J. számára* készült *Védelmében* úgy akarja meggyőzni a bírákat védence ártatlanságáról, hogy bemutatja igazi személyiségét, a rágalmazói által torzítva előadott történetben pedig megkeresi a kétes pontokat, felhívja a figyelmet a hiányzó láncszemekre. A férjgyilkossággal vádolt nő jellemével összeegyeztethetetlen, hogy a mindvégig szeretett férfi életét kioltsa, s azt is tudnia kellett, hogy a kenyérkereső halála nyomorba dönti a családot. Kölcsey perdöntő bizonyítékként sorolja fel a nő erkölcsös neveltetését, példás családi életét, azt az asszonyi-anyai gyöngédséget, melynek számtalanszor tanújelét adta. A terhére rótt gyilkosság „erkölcsi lehetetlenség”, „vagy minden tapasztalás és emberismeret hazug, vagy ez a személy ártatlan!” De nemcsak emberismeretében bízva tiltakozik az esetleges súlyos ítélet ellen. „Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele [sorsdöntő] ítéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk, mi késmi fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetősége fennmarad; mi örülni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szeren-

csétlen számára menedéket lehetnének!” A modern polgári joggyakorlatban ezt nevezik az ártatlanság vélelmének. Ezt kimondani egyértelmű az emberi személyiség feltétlen tiszteletével.

A védőbeszéd második vonala a vád kuszaságát, logikai képtelenségét szedi szállakra. A – vélhetően megvesztegetett – tanúk vallomása zavaros, ellentmondá-

Statutum civile Mantuanae civitatis, Mantua, 1575 és 1625 között, 34 cm, a felirat: Iustitia & Pax osculatae sunt

so, a vádirat minden pontja vitatható. Ugyanakkor kirajzolódik a védő beszédeből annak a férfinak a képe, akinek közeledését a vádlott előbb lánykorában, aztán tisztos özvegyasszonyként is hátróztatott elutasította. E férfinak nem kevés köze lehet ahhoz, hogy P. J. férjgyilkosság gyanújába került. De míg „e pör egész kiterjedésében nincs egy nyom is követve, egy fonal is felfogva, egy csomó is fejtegetve”, addig a T. Törvényszék nem veheti lelkére, hogy halálba küldjön valakit, „kinek Istenen kívül csak a bíró igazsága marad”. A védő „a pör hiányos voltára” hivatkozva új nyomozást, „szoros és részrehajlatlan” vizsgálatokat köve-

tel – korrekt eljárást tehát, s addig is az ítélethozatal fölfüggesztését.

A sors csapásaitól sújtott asszony és a nemtelen indulatoktól vezetett férfi története inkább a modern krimikre emlékeztet, mint az 1830-as évek magyar valóságára. A másik „fiktív” beszédet, a *Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében* szerkesztett viszont valóságosnak érezzük, bármilyen jól tudjuk is, hogy ez sem hangzott el soha. A vádlottak padjára került leány alakjában a népballadák oly gyakori hősnője elevenedik meg, aki a pandúrok kezére kerülve bevallja: titkolt szerelemből született gyermekét „diófa tövire, Tisza fenekire” dobta, hogy megmeneküljön a szegény, a társadalom megvetése, a kiközösítés elől. A népköltészetet tanulmányozó Kölcsey nem vonhatta ki magát e balladatípus hatása alól, s mivel az eset éppen nem példa nélküli, e fiktív beszéd valóságos bűnös védelmében íródott.

A témával Kölcsey 1836-ban két művében is foglalkozott. Az *Éji temetés* nem tartozik sikerültebb versei közé, a „balladai homály” éppen a vers legfontosabb közlendőit takarja el. Leginkább annak bizonyítéka, hogy a költő a líra eszközeivel is megpróbálta megoldani a számára fontos kérdést.

A *vadászlak* című, ugyancsak 1836-ban írott elbeszélésben a gyermekgyilkos nő szerepét két alakra osztotta. Az elcsábított, majd az erdei ház rejtekében gyermekét megszüülő Miller Teréz nem gyilkos: éppoly képtelen volna ölni, mint az első beszédben védelmezett asszony. A börtönben – miért, miért nem – közös cellába kerül egy másik leánnyával, aki viszont valóban megölte csecsemőjét. Ennek a lelkiismeret-furdalástól gyötört Anikónak eszelős dalait hallva Miller Teréz rádöbben, hogy csábítójuk ugyanaz a férfi, s hogy sorsuk egyformán reményte-

Kölcsey Ferenc

ÉJI TEMETÉS

Vész ébred, üvölt az éjjeli szél,
Házból az anyácska remegve kikél,
S karján csecsemővel ide s tova jár.
„Kebled csupa fagy;
Oly néma, sötét vagy!
Szép gyermekem alszol-e már?”

És alszik örökre, szíve körül
Vérhabja sebének halálosan ül;
Sírt váj az anyácska, de melle szorong.
„Kész néked az ágy;
Ott fájdalom elhagy,
Hol végtelen álma borong.”

Zöld lombok alatta, fenn puha hant;
Zúg a temetésre halotti harang:
Vad dörgeteg hangja borúlat egén.
S villám tüze gyúl
Bús fákyavilágúl:
Irtózatos ünnepi fény.

Már éji siralma kelni nem int;
Menj, térj anya vissza, pihenj le megint,
S borzadva ha érzed az éj közepét,
Dúlt álmod után,
Kísérteti órán
Száll gyermeked árnya feléd.

1836. április elején

len. A felismerés okozta megrendülésbe ő, az ártatlan belepusztul.

A novellát kritikusai két ponton szokták kifogásolni. Miller Teréz gyermekét maga a csábító férfi ölte meg, aki féktelen indulatok rabja: korábban már szeretőjének, Anikónak is életére tört. Akkor azt a nőt akarta lelőni, akit erkölcsileg már elpusztított, másodszer meg újabb kedvesének gyermekén töltötte ki dühét. De miért vallja gyilkosnak magát egy anya, aki ártatlan, méghozzá abban a pillanatban, amikor kisgyermeké szörnyű véget ér? A boldogtalan Miller Teréz még mindig szereti a férfit, úgy gondolja, ha a halálos ítélet az ő fejére száll, ezzel vezekel a maga megtévelyedéséért. Csak a börtönben döbben rá, hogy az igazi gonosztevők, a társadalom legnyomorultabbjai közé zárva lenni rosszabb a halálnál.

A másik vitatott pont: a novella Teréz börtönbéli váratlan halálával nem befejeződik, hanem félbeszakad. A gyilkos egyszerűen eltűnik a történetből, a tébolyult Anikó meg élete végéig énekel-

heti altatódalait a halott gyermeknek. Ha *A vadászlak* valóban „bűnügyi novella”, akkor a titok megfejtése, a bűn földériteése után nem maradhatna el a bűnhődés. Barátai bíráló megjegyzéseire a máskor oly udvariasan érvelő Kölcsey csak ennyit válaszol: [Tudom] „...hogyan *A vadászlak* befejezése nem tetszésesetekre van, [de] készakarva tettem úgy”.

A novella főhőse ugyanis valójában a fiatal ügyész, Andaházy, akinek pályafutása a megyei bíróságon Miller Teréz védelmével kezdődik. Principálisa, a több évtizedes gyakorlattal rendelkező főügyész értelmetlenül találja lelkiismeretes buzgalomát: az árva lány póré „nem sokat ígér”, a szegény sorú ügyfél aligha fizet. „S a gyermekölést önkényt megvallja, [...] ezen nem sok menteni való lesz”. Andaházy az emberiségre hivatkozik, mint erkölcsi főparancsolatra, ám e szó a főügyész számára értelmezhetetlen. Mire a sok fejtörés? „En kérem fogom a büntetést, öcsémuram megismeri, hogy a tettet tagadni nem lehet, egy kis irgalmasságra kéri föl a törvényszéket, s vége. A többi nem a mi dolgunk.” „Iskolai maximálkál nem élünk” – legyint a főlhaborodott Andaházy erkölcsi érveire. A védő, aki hisz az önfeláldozásban, naiv álmodozó, sokat kell még tanulnia.

Andaházy-Kölcsey küzdelmét a lélekölő vármegyei törvénykezés ellen nem a szépirodalom területén kellett megvívni. Az elbeszélés kurta-furcsa befejezése, a megoldás hiánya talán ezzel is magyarázható.

R. d. M. védőbeszédének expozíciójában Kölcsey megismétli az ügyész szavait: a rettenetes bűn megtörtént, és nem maradhat büntetés nélkül. A „gyermekgyilkosság” megnevezést azonban elkerüli, mert ezzel túl erős indulatokat, ellenszenvet keltene, s a vádlottról sem mint gyilkosról, hanem mint „szerencsétlen bűnösről” beszél. A vád legsúlyosabb fordulatát lírai hatású eufemizmussal fogalmazza át: „Gyermek életét, melynek első szikrája az anya szíve alatt lobbant fel, ugyanazon anyától eloltva látni ... természet elleni látomány.” A költői kép azt sugallja: az ítéletre váró nőben is anyai szív dobog. Nemcsak a társadalom törvényeit hágtá át, tetteivel a természet törvényeit is megsértette: anya gyermekét csak háborodott elmével pusztíthatja el. Így lesz a vád legsúlyosabb szava a védekezés kiindulópontja; meg kell vizsgálni minden okot, minden tébolyba sodró szenvedést, amely ekkora pusztítást volt képes végbevinni egy emberi lélekben. A sorsáról döntöket nem vezetheti utálat vagy bosz-

szú, csak „a legmélyebb, legigazságosabb szánakozás”.

A részvét és jóindulat megnyerése után a gyilkossághoz vezető események rekonstrukciója mentes a romantikus fordulatoktól, R. d. M. története teljesen köznapi. Atyja, idős katonatiszt, külföldről vándorolt be az országba. Viszontagságos életútja végén nem volt egyebe becsületén, kardján és egyetlen leányán kívül. Egy orvos fogadta be házába, talán szánakozásból, talán mert szemébe tűnt a leány szépsége. Az apa rövid időn belül meghalt, árváját idegen földön, tapasztalat, jó tanács nélkül hagyva. Az orvos pártfogást ígért, s hogy segít munkát keresni. A leány hálás volt és ott maradt, gondját viselte a nőtlen férfi háztartásán. Az állás-keresés egyre sikertelenebb lett, s a férfi „a jóltevő szerepét játszva vendége helyzetével visszaélt”. Később sem segített a bajba juttatottnak, sőt a gyermek születése előtt elkergette a leányt házatól. A szerencsétlen minden emberi lakhelyet elkerülve, úttalan utakon bolyongott napokig, étlen-szomjan. A magány, a kitaszítotttság, az éhség és a kimerültség felőrölte testi-lelki erejét, tettét szinte tébolyodottan követte el, s meg sem próbálta elitkolni: sírására, sikoltására lettek figyelmesek a közelében járók.

Az ügyész a halalos ítélet kimondásán várja a bíraktól, a védő a szánakozást kívánja bennük felébreszteni: „Lehetetlen nem óhajtunk, bár ilyen tettnek inkább elhárítására találatnék óvőeszköz, mint bosszúulására büntetés.” Nem hagyja említetlenül a társadalom felelősségét sem: „különböztetnek „a közintézetek [intézmények], hol az ügyefogyott munkát és enyhülést lel”, „hol a szülő hibája miatt balsorsban született gyermekekről” gondoskodnak. A szerencsétlen leány számára pedig meg kellene találni az utat, „melyen bánkódás és megtisztulás által istent és embert megengesztelve a társaság [társadalom] kebelébe visszatérhessen”.

Nem lehet tagadni, a gyilkos tette valóban elkövette. Elbukott, de nem elzüllött; nem előre megfontolt szándékkal tette, amit tett. Büntetése már a fogházban megkezdődött: tettének tudatára ébredve lelkiismerete furdalja, lelki szenvedései nagyobbak az ítélet fenyegetésénél. A védő hisz abban, hogy ügyében „igazság és irgalom kezét fogva hozandják az ítéletet”.

A humanista Kölcsey meggyőződése egyértelmű: az emberhez méltó törvénykezés célja nem a bosszúállás, hanem a bűnös visszavezetése a jó útra, az emberek tisztá világába.

Garabonciás vagy racionalista?

A mineralógus alakja Kölcsey *A karpáti kincstár* című elbeszélésében

BALOGH PIROSKA

A *magyar ásványtan története* című 1952-es monográfiájában Koch Sándor a „pangás kora” kifejezéssel jellemzi a mineralógia helyzetét a 19. század első felének Magyarországon. A magyarországi ásványvilág kincsestárát magas színvonalon inkább külföldi tudósok kutatják ekkortájt, panaszkodik Koch. Ennek tükrében nem meglepő, hogy az ásványkutató alakjának egyik első szépirodalmi megformálása, Kölcsey Ferenc 1838-as, *A karpáti kincstár* című novellájának szereplője, Fabricius Mátyás különc, ambivalens, „outsider” karakterként tűnik fel.

De hogyan is kerül a mineralógus egy érzékeny, szerelmi tematikájúnak tűnő novella közegébe? E kérdés megválaszolásához fontos látni, hogy a novella által fel-, illetve megidézett alapszituációnak vannak előzményei a klasszikus magyar rövidpróza történetében. Egy nem kevésen gazdag ifjú áhítozik olyan leány kezére, akinek szülei dús kérést várnak, s miután a leány rokonszenvét elnyeri, nem marad más hátra, mint hogy egy legendás, varázslatos kincs meséjétől elkábítva kihasználja a szülők (többnyire az édesapa) kapzsiságát, és megszerezze magának szíve hölgyét: ez a számos vígjátéki elemet felvonultató, jellegzetesen happy endhez vezető séma adja Kármán József novellaátdolgozásának, *A kincsásónak*, illetve Fáy András *A hasznosi kincsásás* című nagy sikerű elbeszélésének alapját. E vígnovellákban nincs helye tudós-szereplőnek: a kincs minden esetben babonás, földöntúli lények által őrzött, az elbeszélés fikciója szerint sem létező drágaság, melyhez nyomravezetőként többnyire maga a szerelmes ifjú ajánlkozik, mégpedig inkább ezoterikus kalauzként, egyfajta garabonciásként, nem pedig tudós férfiú alakjában. E novellák világában józan ész (tudomány)

és babona, pontosabban babonás fikció éles oppozícióban tűnik fel, az előbbi racionalis, reális életszemlélettel és sikerrel, az utóbbi nevetni való kiszolgáltatottsággal és kudarccal párosul.

A karpáti kincstár története mentén azonban elakadni látszik a vak babonáságon bölcs diadalt ülő, felvilágosult *common sense* diadalmenete. Pedig úgy tűnik, egy józan, a történet tanulságait jó előre összegző, didaktikus narrátor ragadja magához a szót. Azonban bevezető töprengésében már az első, általa felidézett maxima is kérdéssé bizonytalanodik: „Higgy, de jól megnézd: kinek! – Így tanít a régi közmondás. Higgy, de jól megvizsgáld, mit! – Erre oktat a filozóf. S az ember, ki mindezt híven megfogadni szeretné, addig néz és addig vizsgál, míg utoljára sem azt nem tudja: kinek, sem azt nem: mit kelljen vagy lehessen hinnie.” Hasonlóan kijátssza

az olvasói elvárásokat a szüzsé, a cselekmény bonyolítása is. A történet kezdete a már emlegetett vígnovellák alapszituációját idézi. Adott egy nem gazdag, de művelt, éppen Késmárkon diákoskodó nemesifjú, aki beleszeret egy gazdag polgárcsalád lányába. A lány kezének elnyeréséhez mindenképp pénzre van szüksége: ebben a helyzetben hall az ifjú Erdőhegyi a Kárpátokban elrejtett kincs mondájáról, illetve kerül kapcsolatba a tudós Fabriciuszal. A jól ismert séma szövedéke azonban e ponton megbomlik: ahelyett, hogy az ifjú magát garabonciásnak (garabonciás

diáknak: még az aktuális szerepéhez is illene) kiadva a hiszékeny, pénzre éhes szülőket a kincs-babonát felhasználva kijátsszáná, s a leányt megszerezné, a történet váratlan fordulatot vesz. Erdőhegyi eleinte kételkedve, de egyre erősebben hinni kezd a mondabeli kincsben, azaz a babona áldozatának szerepébe kerül, a garabonciás szerepkörét pedig Fabriciusra ruházza. Olyannyira, hogy mikor a tudós mineralógus és botanikus elmondja neki egy régi ismerőse, Hans történetét, hogy kijózanítsa, Erdőhegyi saját sorsának előképeként értelmezi az ugyancsak szerelmi okból a kincset kereső, s a kincskeresésbe belehaló Hans példáját, és követve azt, belehal az őt megtámadó, különös, pszichoszomatikus jelnek tűnő kórba. A vígnovellának induló történet tragikus befejezésbe torkollik. Az egyszerű képlet pedig – amely szerint a vakhit és a babona azonosítható

Álmosd, Kölcsey-emlékház (Fotó: Orbán Domonkos)

valamiféle ezoterikus történettel, melynek hitelt adni, legfeljebb, nevetségessé tesz, ellenben a *common sense* révén és a tudomány pusztá elsajátításával mindez uralható és kiiktatható – működésképtelennek bizonyul.

Milyen célt szolgálhat, milyen értelmezésben válik indokolttá az elbeszélés szinte provokatívan hagyománytörő mivolta, melynek oly fontos strukturális eleme a tudós ásványkutató alakjának szerepeltetése? Úgy tűnik, mind a novella címe, mind pedig az I. fejezetben közölt narrátori elmélkedés határozott irányba kívánja terelni a fenti kérdésre szükségképpen választ kereső, meglepett olvasót. A cím, *A kárpáti kincstár* az említett kincses elbeszélésekkel szemben nem a kincskeresés aktusára, annak komikus voltára irányítja a figyelmet, hanem a hiszékenység tárgyára, azaz magára a „babonára”. Első olvasatban ugyanis a címadás egyértelműen az elbeszélésben megidézett mondabeli, fiktív kincsesbarlang nevére utal. A narrátor bevezető miniesszéjének tárgya pedig ugyancsak a babona mibenléte és jelenléte, azaz annak aktuális alakváltozatai: „Ne véltétek pedig, mintha ezek csak a köznépre tartoznának, melyet megvető

pillantattal oly örömet néztek. Emlékeztetek a ti boszorkánypöreitekre, aranycsinálóitokra, csillagból jövőndölőitekre és sok tekintetben magnetistáitokra is! Ide számíthatnók a politikai álmodozók szép sergét is, és azon bölcs férfiakat, kik egész népekre függesztik figyelmeiket s mindig egyebet akarnak látni és hallani, mint ami szemeik látokra történik és füleik hallottokra kiabáltatik.” E tétel illusztrációjaképp ajánlja az elbeszélő az olvasó figyelmébe Erdőhegyi történetét, mint aki tanult, művelt ifjúként a babona áldozatává válik. E javaslat mentén, azaz példázatként értelmezve az elbeszélést, a kérdések elsősorban e folyamat miértjeire irányulnak, valamint arra, miért válik kulcsfontosságúvá, miért idéz elő törést a sablonosan induló történetben a tudós Fabricius, és vele együtt a kárpáti kincstár mondájának megjelenése.

A II., III. és IV. fejezet, követve a vígnovellák hagyományát, Erdőhegyi és Nelli találkozását és Erdőhegyi feltámadó szerelmi érzéseit mutatja be. Ellentétben azonban a vígnovellák mintájával, itt kizárólag a fiatalember érzésein és benyomásain van a hangsúly, a bemutatott szerelmi kapcsolatot csupán az ifjú szemszögéből láttatja az elbeszélés.

A narrátor ironikus utalásai révén az olvasó egyre inkább elbizonytalanodik, vajon valóban a fenti vígnovellákban megszokott, viszonzott, erős szerelmi kapcsolat van-e, egyáltalán van-e kapcsolat Nelli és Erdőhegyi között. Erősíti ezt a gyanút, hogy Áringer Nelli arctalan képként, mintegy sziluettként van csupán jelen, személyének leírását mellőzi, sőt, közvetve bármely szép leány vonásaival helyettesíthetőnek nyilvánítja a narrátor. Erdőhegyi karaktere mindenképpen részletesen, de hangsúlyosan egy fő vonás mentén formálódik meg. E fő vonást a narrátor nem explicit módon nevezi meg, hanem egy hangsúlyos, részint vizuális kép ekphrásziséval rögzíti az olvasóban: Erdőhegyi alakját olyan szituációban ábrázolja elsőként, amikor a barátjával együtt álldogálva „magába vonultnak tetszett; andalogva nézett az alkonyodó nap után, vagy a bércek felé; a közel jeleneteket észre sem látszék venni, s arcvonásai és szemei belől emésztő gondra mutatának”.

Erdőhegyi alapvonása tehát egyfajta vakság, és ennek jelentősége akkor kezd megmutatkozni, amikor a narrátor felveszi az ifjú szerelmi érzéseinek forrásait, elvárásait és kifejlődését. Az elbeszélő

tudtukra adja, hogy Erdőhegyi a szerelem ideáját románok, azaz érzelmes regények, főként Boulwer művei, illetve Schiller-drámák alapján alakította ki magában, és az ezekben megjelenő távoli, fiktív nőalakokhoz mérte a hús-vér leánykákat is. Sokatmondó, hogy e nőalakok többnyire regénybeli párjuk számára is elérhetetlenek, azaz Erdőhegyi tudatában a szerelem képzete összekapcsolódott az érzékeny gyötrődés, magára hagyottság, reménytelenség és tragikus végkifejlet asszociációival.

Nellibe sem egyéni vonzereje miatt szeret bele: a leány arca és karaktere, akárcsak az olvasó számára, Erdőhegyi számára is „üres hely”, voltaképp még a lány érzelmeire, saját szenvedélyének viszonzottságára sem kíváncsi. Az ok, amiért Nellit teszi meg szerelme tárgyául, a leány elérhetetlensége, hiszen szülei csakis gazdag kérés számára tartogatják. Ugyan „angyal”-nak nevezi Erdőhegyi őt, kincsek tartja, és ezzel felsejlik a novella címének egy újabb jelentésrétege, de a fiatalember rögtön materializálja is ezt a kincset, hiszen arannyal, földi vagyonnal megvehetőnek tartja – ezügyben még a lottériával is próbálkozik. A materializált kincsképzet kapcsolja tehát össze Erdőhegyi tudatában Nelli alakját a karpáti kincstár mondájával: mindkettő kincs, mindkettő elérhetetlen, mindkettő gyötrődést okoz, hiszen felkelti a birtoklás vágyát, és mindkettő „átváltható” konvencionális pénzzé (az egyikért fizetni kell, a másikkal fizetni lehetne érte). Azaz Nelli és a karpáti kincstár mondája olyan érzelmeket generál Erdőhegyiben, amelyet ő regény- és drámaismeretei alapján szerelemnek minősít, és amelynek tragikus sorsképletét fel is vállalja.

Sokatmondó, hogy a karpáti kincstár mondájával Erdőhegyi akkor ismerkedik meg részletesen, amikor az első jelenetben megigézve bámult távoli hegyekbe kirándul barátjával és babonás vezetőjükkal. Az elbeszélő jelzi, hogy Erdőhegyi a kincsről korábban is hallott már, de semmilyen jelentőséget nem tulajdonított neki. Most azonban két új mondatváltozattal is találkozik, mégpedig az egyikkel szóbeli elbeszélés, a másikkal írott történet formájában. A szóbeli verziót Knot Jakab, a vezetőjük mondja el a fiataloknak. Eszerint Knot szépapja találkozott külföldiekkel, többek között egy taljással, akik a Kárpátokba jártak kincserért. Ennek szállást adott, majd az kényszerítette, hogy amikor kincsekkel megrakodva hazaindult, a szépapa kísérelje el otthonába. Ott megjutalmazta

a segítségével, és a jutalom mellé megjegyezte: „Lásza kend, Knot Pál uram, ezer meg ezer ennyi kincs hever a kentek hegyeiben: de mi haszna, ha nem tudnak hozzájutni?” A monda írott változatát pedig egy, az éppen ásványokat és növényeket gyűjtőgető – és Knot által garabonciásként bemutatott – Fabricius Mátyás által elhagyott tarisznyában (illetve az abban fellelt könyvben) találják meg. A történet lejegyzőjének, bizonyos Oswald Keresztélynek az írás tanúsága szerint 1599-ben Lőcsén elégett a háza és minden vagyona. Kéréseivel addig ostromolta az Urat, míg az álmában egy angyalt küldött hozzá, aki egy kolostorba küldte. Itt találkozott Ezéchiél páterrel, aki adott neki egy titokzatos vesszőt, mely a kincset rejtő szikla fölött megmozdul hordozója kezében, majd meg is nyitja Keresztélynek a sziklát, ahol feltárul a barlangban rejlő sok drága érc. A történet érdekessége, hogy felolvasása közben a kis társaság folyvást azon csodálkozik, hogy mindez hívő keresztényekkel esik meg, isteni közbenjárásra – Erdőhegyi barátja meg is jegyzi: a kincsebe „ily móddal minden jó kereszténynek bele lehetne markolni!”

A IX–X. fejezet fordulópontot jelent. Fordulópont a cselekményszövésben, hiszen Nelli igent mond a másik, gazdag kérőjének, Erdőhegyi pedig rádöbben, hogy Fabricius Mátyás „a tudós férfi neve”, és – újabb helyszínváltás – felkeresi őt egy környékbeli kis faluban. Itt újabb leányszereplő tűnik fel: Linka, Fabricius lánya, akit már nem arctalan képként mutat be a narrátor, hanem a félreeső faluban titkon kivirult, szép és érző szívű romantikus hölgnő vonásaival ruházta fel részletes portréját. A hazatérő Fabricius pedig magyarázatot ad Erdőhegyi számára az eddig ezoterikus dimenzióban értelmezett monda-verziókra és egyéb jelenségekre. Linka megjelenésével a cím metaforikus olvasatai újabb réteggel gazdagodnak: a „karpáti kincstár” metaforaként jól megfeleltethető a tiszta érzésű leány által kínált, minden anyagi vonatkozástól mentes, lelki gazdagságnak. Fabricius magyarázatai pedig a kincs-monda és a garabonciásság értelmezéséhez kínálnak új hermeneutikai távlatot.

Egyrészt kiderül, hogy Fabricius mineralógus, illetve botanikával is foglalkozó tudós gyűjtő – még ha a „pór-nép” nem is akarja azt hinni, hogy „a kincshordó a maga öreg napjait szegényül éli, hogy kódarabokat tudomány végett gyűjtöget, s fáradságos gyűjte-

ményeit nagyvárosokban lakó gazdag kedvelőknek nyomorult árért eladogatni kénytelen”. E metaforikus kódot alkalmazva a Knot Pál-féle mondatváltozat újraértelmezhető, mint egyfajta orálisan hagyományozott, folklorizálódott hagyománya egy olyan találkozásnak, amikor Knot szépapja egy külföldi ásványgyűjtőnek ad szállást, segít hazaszállítani a Kárpátokban gyűjtött tudós „kincseit”, és tökéletesen félreérti a garabonciásság bélyegzett tudós megjegyzését, amely szerint rengeteg kincs – tudniillik ásványi, botanikai ritkaság és érték – van a Kárpátokban, csak az ott lakóknak nincs hozzá tudománya, hogy ezt kiaknázzák. (A „tudomány” itt nem ezoterikus ismeretet, hanem ásványtani és botanikai jártasságot jelent, mely az előzővel ellentétben semmilyen hívő keresztény léleknek nem válik kárára.) A könyvbe lejegyzett mondatverzióról pedig a Fabricius kínálta kóddal interpretálva kitűnik, hogy itt sem a „betű szerinti” értelmezés a célra vezető: a tudós férfi nem kincskeresési receptként hordozta magával a kötetet, hanem még ifjúkorában, egyfajta antropológiai érdeklődéstől vezetve örököltette meg benne a nép ajkán élő mondát; de magával az írással nem is foglalkozott, a kötet mint növénypréslő eszköz szolgált számára gyűjtőútjai során. A voltaképpeni „kincset”, a kötetben lepréslt növényeket pedig Erdőhegyi, értéktelennek gondolván, eldobta. Úgy tűnik tehát, minden adott ahhoz, hogy a történet vígnovellává váljon, és Erdőhegyi felülvizsgálja korábbi rögeszméit, sőt: Linka karjaiban akár a vágyott szerelmi boldogságot is megtalálja.

Ez a fordulat azonban nem következik be. Erdőhegyi sajátos „vaksága” itt válik teljesen nyilvánvalóvá. Egyrészt Nelli kapcsán, sajátos *circulust vitiosust* előidézve, kijelenti: lehetetlen, hogy ez az „angyal” a haszonlesésben büntetés legyen – hiszen ha Nelli angyal, tehát a már ismert regényhősnők megtestesülése, akkor itt csak tragikus félreértés munkálhat. Másrészt Linka kapcsán „Erdőhegyinek is voltak szemei, jól látta a leányt, sőt jól látta annak szépvoltát is; de az ő szíve nem szemével többé, hanem képzeletével állott érintésben”. Azaz a költői fantáziájának mondott Erdőhegyi valójában anti-esztéta: saját doktrínér (regényhősnőről mintázott) elvárásai alapján lát szépnek egy semmitmondó képet, Nellit; ugyanakkor a plasztikusan festett szépséget, Linkát, képtelen meglátni, mert „műérzéke” nem az empiriából táplálkozik – holott

a valódi esztétikai élmény, legalábbis a kortárs értelmezésekben, egyértelműen az érzékelésen alapul. A Linkában rejlő kincs, akár csak a mondabeli kincstár, zárva marad Erdőhegyi előtt: később, amikor lázas rohamai közepette a leány ápolja, „nem tudá: hol van? nem tudá: mi történt vele? Nem vette észre, ha a leggyengébb kéz forró homlokához ért, nem látta, ha a gyönyörű leány szemében remegő könny ragyogott miatta, és nem sejtítette a boldogságot, mely ily ápolónak karjai közt emberre várhat...”. A Fabricius kínálta értelmezési kódokat, miszerint a jelenségeket ezoterikus összefüggések helyett – garabonciás-kép – tudományos kontextusban (a szegény, de elhivatott tudós képe) lássa, szintén elutasítja.

Sajátos, monomániás hermeneutikai álláspontja ezen a ponton is ördögi körbe – hermeneutikai körbe – zárja Erdőhegyit. Egyfelől nem ad hitelt Fabricius szavainak, hanem beavatási próbaként értelmezi azokat („Valót mondott az öreg? ... De oh, ha csak a titok tudásától kíván visszaretenteni!”). Másfelől így érthető, miért reagál olyan sajátosan egy Fabricius által elmondott történetre. Fabricius ugyanis elmeséli vendégének, hogy ifjúkorában ismert egy Hans nevű asztalossegédet, aki – Erdőhegyihez hasonlóan – szinte megszállottként törekedett a „karpáti kincstár” felkutatására, hogy ezáltal elnyerhesse szerelmét, mestere leányát. Hans azután kincskeresés közben egy kőlavínában lelte halálát.

Fabricius tükörnek és orvosságnak szánta a történetet, Erdőhegyi azonban, a tőle megszokott olvasási-értelmezési módszerrel, követendő mintának tekinti azt. Rádásul ez a minta megerősíteni látszik a regények szerelem-mintájának szabályrendszerét, amely szerint a valódi szerelem szükségképp reménytelen,

tragikus, önsorsrontó és a hős halálába torkollik.

Újabb hermeneutikai kör záródik tehát Erdőhegyi tudata köré, és ezek után az olvasó számára egyáltalán nem lehet meglepő Erdőhegyi (egészségügyi szempontból szinte indokolatlan) halála, s a látszólagos paradoxon, miszerint a művelt és egészséges ifjú egy babona áldozatává válik. Csakhogy ez a babona nem a „karpáti kincstár” mondája. Látuk, ilyen nincs is: mondaváltozatokkal, többféle módon értelmezhető elbeszélésekkel, és még a cím esetében is sokrétű vonatkoztatási rendszerrel találkozhatott a novella olvasója. Rádásul a mű mind a mondaváltozatok, mind a cím esetén felkínál egy nem „babonás”, azaz nem ezoterikus értelmezési lehetőséget is a befogadó számára. A babona ennek megfelelően, úgy tűnik, nem azonosítható semmiféle külső „történettel”, fikciós vagy ezoterikus entitással. A babona nem más, mint Erdőhegyi sajátosan egysíkú, mintakövető értelmezési metódusa. Ez a metódus teoretikus, azaz – legyen szó regényszövegről, szép leány arcáról vagy éppen ásványtani kérdésekről – az elvont teóriát változtatás nélkül veszi át és vetíti rá a tapasztalataira, illetve tapasztalatait ennek megfelelően szelektálja. Másfelől ez az értelmezési metódus hangsúlyosan nélkülözi az alternatívát, az értelmezett tárgy kontextusba helyezését és a metaforikus jelentésulajdonítás összetettségét: ezek hiánya szükségképp az értelmező köré záródó, őt vakká tevő, „ördögi” hermeneutikai kör(ök)höz vezet.

Visszakapcsolva e következtetést a narrátor bevezető elmélkedéséhez, úgy tűnik, e sajátos, „vak hermeneutika” jelenti a kulcsát az elbeszélő szerint nemcsak a babonás történetek hatásának, hanem a boszorkánypereknek, aranycsinálásnak, magnetizmusnak és – utójára, de nem utolsósorban – a „politikai álmódózó”,

azaz az utópikus politikusok jelenségének. Erdőhegyi története, továbbra is példázatként olvasva, arra is mintát kínálhat, hogyan alakul ki és rögzül egy ilyenfajta „vak” világértelmező módszer: részint az olvasási szokások által, melyek mögött nem áll sem esztétikai, sem hermeneutikai képzettség, részint az oktatási módszerek révén, melyek nem egy empirikus, kritikai és kutató tudomány-koncepciót követnek. Az alternatívát tehát egyfelől ez utóbbi tudománymodell általánosságát tetele jelenthetné: ennek metaforája a szövegben az ásványtan, és ennek képviselőjeként jelenik meg a mineralógus.

Sokatmondó azonban, hogy Fabricius nem a föld mélyének titkait kiismerő, abból anyagilag is profitáló tudós alakját testesíti meg a szövegben. Garabonciássága nem a tudomány mindenhatóságának metaforája. Sokkal inkább a kirekesztettség és meg nem értettség metaforája ez: hiszen Fabricius szegény, valódi céljait lányán kívül alig ismerik, eldugott hegyi faluban él, azaz a szociális periférium jegyeit viseli magán. Tudása nem elegendő ahhoz, hogy Erdőhegyit megmentse – ami akár azt is jelezheti, hogy az empirikus, kritikai és kutató jellegű tudományfelfogás mindaddig tehetetlen, míg a megfelelő „befogadó” képzettség nincs meg hozzá. Ez pedig megfelelő esztétikai és hermeneutikai alapozás, azaz tudatos művészetelméleti képzés révén érhető el. Hans története csak akkor lehetett volna orvosság, ha Erdőhegyi aktív olvasóként, azaz hermeneutaként kezeli ezt a szöveget – mivel nem így történt, a méregpohár utolsó cseppjeként működött.

Úgy tűnik tehát: ahogyan *A vadászlak* című 1837-es novellájában Kölcsey pontos látéletét és sajátos kritikáját nyújtja a korabeli bűnüldözés és igazságszolgáltatás viszonyrendszereinek, *A karpáti kincstár*-ban éppoly érzékletes rajzát adja, a mineralógia intenzív metaforáján keresztül, a kortárs tudományos és művészeti képzés – és az ebből fakadó értelmezési stratégiák és hiedelmek – hiányainak és következményeinek. Fabricius, a tudós mineralógus garabonciásként való fel/bemutatása jelzi a korszerű tudományosság adott kori periférius szerepét, valamint jelzi az általa képviselt tudományoszményben rejlő, már-már mágikus erejű, de kiáltó botorsággal fel nem ismert és paragon hagyott lehetőségeket. Másfelől a novella a beleépített tudományos információk révén egyszersmind már meg is valósít valamit abból a művészeti/esztétikai és tudományos/kritikai képzésből, aminek hiányára példázatként felhívja a figyelmet.

(www.pexels.com)

Kölcsey utolsó, töredékben maradt novellája, *A ferrói szent fa*

SZILÁGYI MÁRTON

Kölcsey meglehetősen későn kezdett el novellákat írni: csak a pálya utolsó éveit jellemzi az ezzel a műfajjal való foglalkozás. A novellák születésének egyik külső oka jól kirajzolódik a megjelenések adataiból. Kölcsey ugyanis a számára könyveket beszerző pesti kiadó, Heckenast Gusztáv évkönyveibe kezdett el prózai elbeszéléseket írni, fizetés gyanánt: az első ilyen írása, *A vadászlak* az 1837-es Emlényben jelent meg (még 1836 végén), *A karpáti kincstár* a következőben, az 1838-asban (még 1837 végén). A töredékben maradt harmadik darab, *A ferrói szent fa* (1838) is minden bizonynyal szintén Heckenastnak volt szánva.

Ez a harmadik, már befejezetlen novella a legnagyobb igényű vállalkozás lett volna Kölcsey prózaírói pályáján. Írásában csak itt figyelhető meg, hogy alcímek tagolják a történetet: a mű élén azt olvashatjuk, „Első elbeszélés. Áruló szerelem”. Ez azt sejteti, hogy lett volna még egy másik egység is, nyilván külön címmel. Alighanem ez már a kisregény irányába tett elmozdulásként értékelhető.

Az előzmények ismeretében figyelemre méltó a novella témaválasztása, s a helyszín, amelyet a szerző a címbe is emelt. Ferro ugyanis a Kanári-szigetek legkisebb tagja, mai nevén El Hierro. Kölcseynek természetesen nem lehetett saját személyes tapasztalata erről a világról – annál is kevésbé, mert ehhez az egzotikus helyszínhez egy évszázaddal korábbi történet társul. Az író minden bizonynyal rá volt utalva olvasmányélményeire, hogy ezt a világot meg tudja jeleníteni. S valóban, ez segíthet bennünket ahhoz, hogy a töredékben maradt elbeszélésnek legalább a tematikáját világosan rekonstruálhassuk: a novella szüzséjét ugyanis viszonylag jól kikövetkeztethetjük, ha

sikerül azonosítanunk Kölcseynek azt az olvasmányát, ahonnan értesüléseit vette.

Nem is kell messzire mennünk: Kölcsey könyvtárában, amelynek fennmaradt részét a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg 1867-ben (ma az anyag szétszórva megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban), van egy olyan munka, amelyben ott van a Ferróra vonatkozó, szépíróilag felhasználható ismeretek teljes köre. Ehhez az azonosításhoz maga Kölcsey adja meg a kulcsot a novellában, hiszen név szerint is megnevezi azt a szerzőt, Bory de St. Vincent francia katonatisztet és utazót, akinek 1803-as francia nyelvű könyvét már egy évvel később, 1804-ben Weimarban német fordításban is kiadták (J[ean] B[[aptiste] G[eorge] M[arie] Bory de St. Vincents franösischen Offiziers: Geschichte und Beschreibung der Kanarien Inseln) és akinek művét forrásként használta. Eszerint ugyanis Ferrónak igen kevés nevezetessége volt; ám a legfontosabb éppen az, ami a novella címét is adta. A „szent fa” komoly szerephez jutott a sziget 15. századi gyarmatosításakor is.

A novella elkészült részében két konfliktus körvonalazódik. Az egyik a sziget elfoglalására készülő gyarmatosítók, egy francia és egy kasztíliai fiatalember között figyelhető meg. Az összeshóllkozás becsületbeli kérdés körül forog: a francia kétségbe vonja Ferro elfoglalásának az értelmét, mire a spanyol, burkoltan bár, de gyávanak nevezi, és kizárólag a nők körüli legyeskedésben mondja serénynek. A vita párbajkihívásba torkollik. A másik feszültségforrás pedig természetesen a hódítók és az őslakók között látszik kialakulni: a ferróiak a szent helynek számító különleges fához gyűlnek, hogy Istenhez könyörögjenek. A főpap azt a tanácsot adja a népnek, hogy rejtőzzenek

Látkép, Ferro

el, s a fát is igyekezzenek álcázni, mert hiszen víz csak itt, a fa segítségével nyerhető, s mivel már beköszöntött a száraz évszak, a hódítók szomjúságukban kénytelenek lesznek elhagyni a szigetet. Igaz, ennek a két lappangó konfliktusnak a teljes kiépüléséről az elkészült szöveg már nem tud számot adni. Ez a két történet-szál harmonizál azzal az alaptörténettel, amelyet Bory útleírásából ismerünk. Onnan ugyanis arról értesülünk, hogy a sziget elfoglalásakor a hódítók nem találtak forrást, így már azt fontolgatták, hogy elhagyják a szigetet, amikor egy őslakos nő, aki beleszeretett egy francia katonába, elárulta nekik a fa titkát, s ezzel

a hódítók vízhez jutottak, és elfoglalták Ferrót. Sőt, van egy másik érdekes történet is: eszerint ugyanis a csodálatos fát, amely fölött mindig összegyülekeztek a felhők, s amely leveleivel a legnagyobb szárazság idején is képes volt az esővizet a földre levezetni, 1625-ben egy nagy orkán tövestül fordította ki a helyéből.

Ha Kölcsey korábbi prózaírói életművének, azaz két, befejezett novellájának tanulságait is szeretnénk bevonni a töredék értelmezésébe, akkor feltétlenül szemünkbe ötlnek a hőstípusok ismerősége. A novella elejének két egyénített figurájára, a spanyol Velasquezre és a francia de la Salle-ra gondolunk, akkor az előbbiben a korábbi elbeszélések elmélyedésre hajlamos, inkább érző, mint cselekvő figurája tér vissza – míg az utóbbi, a könnyelmű, csinos francia inkább az ellentétet, a nőknél feltétlenül sikeres fiatalember vonásait mutatja fel. Mintegy előkészítve a szerelem végzetes erejét kiváltó és kihasználó férfi pozícióját. Ebből ugyan még szinte semmit nem látunk ugyan az elkészült részben, de a sziget szimbólumának tekinthető csodafa elárulása – Bory de. St. Vincent könyve szerint – egy nő szerelme miatt következett be; ezt az eseményt pedig akár hozzá is kapcsolhatjuk az elkészült rész fiatal, francia hőséhez. Ez pedig igen érdekes módon építhette volna tovább Kölcsey korábbi novelláinak a szerelemábrázolását. Gondoljunk csak arra, hogy *A vadászlat*ban a főhős, Andaházy egy csupán felseljő s egyre erősödő érzelmmel viseltetik a gyermekgyilkossággal vádolt Miller Therézhez, aki mit sem tud arról a rokonszenvről, amit éppen az ő bűnét kivizsgáló ügyész érez iránta. S Miller Theréz figurája kö-

rül – éppen a gyermekgyilkosság ténye miatt – fölsejlik a bűnösség lehetőségének a végső eldöntetlensége, de úgy, hogy akár Therézt tekintjük csecsemője gyilkosának, akár nem – erről a novella egyértelmű információkat nem ad –, a gyermek halála csupán következménye marad egy szexuális bűnnek, a házasságon kívüli kapcsolatnak, illetve az abból származó magzat világra hozatalának. *A karpáti kincstár* című novellában pedig a főhős, Erdőhegyi titokzatos kincs utáni vágya egy gazdag polgárlány iránti sóvárgásából származik: azt remélvén, hogy ha sikerül vagyonnra szert tennie, a lány és szülei is elfogadják őt reménybeli kérének. S miközben ez az érzés teljesen eltölti őt, s végül a halálát is okozza, amikor a Fabricius nevű öreg felvilágosítja a legenda fiktív mivoltáról, s arról, hogy a kincs utáni sóvárgásba már más is belehalt, Erdőhegyi nem veszi észre Fabricius lányának, Linkának az iránta való, felébredő rokonszenvét.

Vagyis Kölcseyt rendre izgatta a szerelem természete és beteljesületlensége. Hősei mindig az érzés meglétével kínlódtak, s azzal, hogy ez az indulat milyen, nem kontrollált, a tudatosság szintjét el nem érő cselekedetre ragadtathatja az embert. Ehhez mérten *A ferrói szent fában* kirajzolt struktúra új és meghódítandó írói lehetőségeket rejt magában: egy nép és kultúra pusztulását, s mindent a szerelem és az individuális boldogság érdekében. Voltaképpen Kölcsey két nagy témájának az összefonódását mutatja ez: egyfelől az ifjúkori verseitől folyamatosan jelenlévő, szentimentális alapozású szerelem iránti sóvárgást, másfelől pedig az egyén és közösség viszony-

latában megragadható, mindig virtuális, de e virtualitásában is eleven hatóerőt és morális késztetést jelentő haza-fogalom jelenlétét. Bár sajnos éppen azt nem tudhatjuk, mit hozott volna ki Kölcsey ebből a témából.

Nem áll rendelkezésünkre a mű kézírata, s ez már az első, 19. századi, posztumusz kiadás alkalmával sem volt meg. De ha a megjelent szöveget megnézzük, nyilvánvalónak tűnik: Kölcsey úgy alkotott (legalábbis novellát), hogy egy tökéletesen kidolgozott elképzelés szerint az elejétől kezdhette el az írást. Hiszen *A ferrói szent fa* esetében nem látjuk a vázlatosságot vagy a más elkészült részek visszatérő javítását: úgy tűnik, mintha egy tökéletesen készen fogalmazott szöveget olvasnánk egészen addig, míg a mű egy ponton meg nem szakad.

A mai olvasót azért is döbbenhetti meg az elkészült részek sugallata, mert úgy érezheti, Kölcsey mind a szimbólumteremtésben, mind a téma korszerűségében, mintha előlegezne valamit. Mindazokban, akik látták James Cameron nagyszerű, vizuális megjelenítésében úttörőnek számító filmjét, az *Avatar* (2009), felidézhető, hogy a voltaképpen 18–19. századi egzotikus és kolonialista közhelyeket mozgósító forgatókönyv, miközben a tudományos fantasztikum közegébe transzponálja magát, voltaképpen egy olyan természetközeli idillbe helyezett, ősi társadalmat mutat be, amelynek középpontjában egy hatalmas, misztikus dolgokat előidézőni képes fa áll – úgy is, mint kultuszhely, s úgy is, mint szakrális középpont. Kölcsey novellája pedig éppen ezt látszott megfogalmazni már 1838-ban.

Mesél a sír

CSORBA SÁNDOR

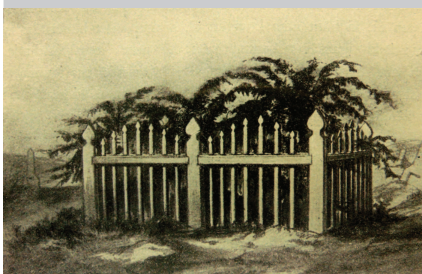
Obernyik Károly, a kis Kölcsey Kálmán nevelője 1838. augusztus 29-én a következőket jegyezte fel naplójába: „Nevezetesek lesznek e napok mindig előttem. De nemcsak előttem, még a későbbi maradék előtt is. 23-án eljövén Tamássy minden lehető operatiót véghez vitt. Kölcseyre nádályokat ragasztott, hólyaghúzózt tett gyomrára, nyakára, tormát lábára. Ez nap délig jobban is volt; de délután ismét, még pedig nagyon rosszul lett. Estvefelé pedig már eszmélet nélkül is beszélt; kétszer emeltem őt ágyában fel; mivel maga erejétől felülni képes nem vala. Minél közelebb jött az éj, annál terhesebb lett a nyavalya. [...] 24-én reggel ismét jókor felkelék. Már ekkor csendesebb lett. Tíz óra tájban elkezdett haldoklani, s csendesen ki-múlt.” Negyvennyolc éves volt.

Váratlan halála országos megdöbbenést keltett. A hatalom hívei megkönynyebbültek. Az ország legműveltebb emberét, akinek tisztessége kikezdhetetlen volt, s aki talán a legtaktikusabb politikus is volt egyúttal, nem lehetett sem megvásárolni, sem megszarolni. Pedig nem sokkal azelőtt tartóztatták le Kossuthot, fogták perbe Wesselényit (mindkettő Kölcsey elvbarátja), s ebben a politikai helyzetben egy ilyen tekintélyű és értékű személyiség mindenképpen kellemetlen tényező volt. Barátait, az ország szellemi és erkölcsi elitjét (Deákat, Wesselényit, Kossuthot, továbbá Szemere Pált, Bártfay Lászlót – akikről ebben az összefüggésben megbízható adataink vannak), az egész nemzet sorsát érintő tragikus csapásként érte a hír. Joggal.

A temetés szokatlan gyorsasággal, a halált követő napon, augusztus 25-én történt. A váratlan halál s a gyors temetés nem véletlenül keltett gyanút a halálozás körülményeit illetően, mely aztán különböző szinten és formában sokáig

„Kölcsey Ferenc exhumálását augusztus hó 8-án végeztük el Szatmárcsekében. Mikor az exhumáláshoz indultam, azt gondoltam, hogy az 1854-ben emelt emlékoszlop alatt egyedül Kölcsey Ferenc nyugszik s így feladatom arra fog szorítkozni, hogy a sírt minél könnyebben bontsuk fel, s a földi maradványokat minél szebben gyűjthessük össze. Ezzel szemben a Szatmárcsekében feltárt kriptában három ember hamvai nyugodtak: Kölcsey Ferenc, testvére Kölcsey Adám és ennek felesége Szuhányi Jozefín. Kölcsey Ferenc temetésére vonatkozólag egyetlen sor biztos adat sem volt birtokunkban. A sírokban semmi feljegyzés. A csontok nagyrészét rendetlenül, földdel vegyesen, mert a téglából boltozott kriptába a talajvíz, mint mondják párszor az árvíz is, igen nagy rombolást vitt véghez.”

(CSISZÁR Árpád: *Kölcsey Ferenc exhumálása*, Hármashatár, 1938/7–8, 132–134.)

Ilyennek láthatta Petőfi 1847 júliusában Kölcsey sírját, Varsányi István rajza (Kubinyi Ferenc–Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben I–IV.*, 1853)

eleven maradt. Kölcsey első életrajzírója, Vajda Viktor még 1875-ben is említ egy levelet, melyet a költő 1838. augusztus 23-án kapott volna, déltájban, „s a levél elolvasása után azonnal rosszabbra fordult baja. Ki állíthatná teljes határozottsággal az ellenkezőt? noha különösen kellene találnunk, hogy a mérgezés a jelenlevő orvosnak mindjárt szemébe nem tűnt. Különösen mindenesetre. [...] Úgy banni, mint Kossuthal vagy Wesselényivel, övele nem lehetett, és elvesztésére legcélszerűbbnek látszott a mérgezés. Korántsem állítjuk, mintha csakugyan megtörtént volna, de megvalljuk, azok közé sem tartozunk, kik azt

Vörösmarty Mihály „ KÖLCSEY

Meg ne ijedjete, a hazaföldnek szíve dobog fel:
Kölcsey sírjától keble örökre sebes.

■ (1844. szeptember 18. előtt)

A költő első síremléke, Szatmárcseke, 1854 (Vértesy Jenő: *Kölcsey Ferenc, 1790–1838*, Budapest, 1906)

„Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképpen túl a Tiszán) Cseke, és csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egy pár hétig laktam itt, s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs, melyre neve volna fölírva; de nincs is rá szükség, mert az odalépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. Csendes e táj; a városok, a nagyvilág zaja nem hangzik idáig. A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, a tövisbokrok virágain vadméhek dongnak, s távol az andalgó Tisza halkán mormogja dalát, hogy a koporsónak álmát meg ne zavarja.”

■ (Lásd: PETŐFI Sándor: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez*, 14. levél = Uő: *Összes prózai művei és levelezése*, Szépirodalmi, Bp., 1974, 304–305.)

”

Petőfi Sándor NAGYKÁROLYBAN

Hát e falak közt hangozának
Nagy szavaid, oh Kölcsey?...
Ti emberek, nem féltek: épen
E szent helyet ily nagy mértékben
Megszentségteleníteni?

Nem féltek-e, hogy sírgödreből
Kikél a megbántott halott?
Hogy sírgödreből ide jő el,
S – hogy hallgassatok – csontkezevel
Szorítja össze torkotok?

Nem, ő a sírt el nem hagyandja;
De lenn, sírjában, nem hiszem,
Hogy könnyei ne omlanának
Éretted, te az aljasságnak
Sarába súlydnt nemzetem!

Mily szolgaság, milyen hízélgés!
S mindig tovább mennek, tovább,
S ki legszebben hízélg, az boldog. -
Ha már kutyákká aljasodtok:
Miért nem jártok négykézláb?

Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába'
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!

■ (Nagykároly, 1846. szeptember 7.)

lehetetlenségnek tartják.”
A megfogalmazás óvatos,
csak annyit állít, hogy a
hatalomnak ez a haláleset
nagyon jól jött (akárcsak
majd kétszáz évvel korábban
Zrínyi Miklóssé, a költőé), s
ezért a halálesetben a közre-
működők lehetőségét kizárni
nem lehet. De – különös
módon – ez a gyanú később
sem aludt el. Annaira nem,
hogy még 1930 körül Luby
Margit, majd később, 1955-
ben Molnár József gyűjtése
szerint legendák, történetek
éltek a csekeiek között, hogy
vasas németek ásták fel a sírt
nem sokkal a temetést kö-
vetően, iratok után kutatva
(egyesek szerint találtak is),

de azért is, mert nem hitték el, hogy Kölcsey meghalt volna. Van az ilyen szóbeszédéről korábbi feljegyzésünk is. Ormos Zsigmond, az országgyűlési ifjak egyike, aki 1834-ben Pozsonyban többször találkozott a költővel, egy későbbi, 1874-ben megjelent visszaemlékezésében csekei útjának tapasztalatairól számol be. Szerinte a házi cselédek, akiknek a költő szobájába belépniük tilos volt, a kulcslyukon keresztül lesték meg gazdájukat éjjel, s azt látták egy ízben, hogy a költő térdére hajolva ír. Az ilyen tapasztalatok alapján terjedt el először az a hír, hogy Kölcsey aranycsináló. Hiszen számukra az éjszakai írásnak más komoly oka nem lehetett. Tudjuk, hogy ekkor készült Kölcseynek a Wesselényi védelmére írt beszéde, pontosabban a beszéd azon része, melyet maga a költő dolgozott ki. Időben kellett ezt a számára olyan fontos szöveget elkészí-

A költő második síremléke, Szatmárcseke, 1938 (Fotó: Orbán Domonkos)

tenie, s bizony ez éjszakai munkával is járhatott. De a rejtélyes, előkelő vendég, Wesselényi személye is, aki a védőbeszéd szövegének megszerkesztése, megbeszélése miatt érkezett Csekébe, szintén szóbeszédre adhatott okot. Továbbá Kölcsey személyének rendkívülisége sem engedte, hogy váratlan halála s gyors temetése mellett szó nélkül menjenek el. Az a hír járta, hogy mégsem halt meg, hanem éjszaka, titkon, fekete bőrrerzós szekérre tették, s fogságra hurcolták, melyből soha vissza nem jöhetett, következésképpen a koporsó Kölcsey teteme nélkül lett sírba helyezve. Ezek a történetek különböző változatokban sokáig terjedtek, illetve megmaradtak. Bizonyosságot ezzel kapcsolatban voltaképpen csak az 1938-as exhumálás hozott. Ennek jegyzőkönyvét a Hármashatár című lap 7–8. száma hozta még abban az évben. Eszerint a

sírboltban a befolyó víz és a talajvíz hatalmas rombolást végzett. A koporsók elkorhadtak, a csontok egy része teljesen eltemetődött. „Legnagyobb volt a rendtelenség a koponyák körül, melyeknek alsó állkapcsaikat helyükön találtuk ugyan – írták –, de két koponyát a többi csonttól függetlenül a sírbolt keleti végében egymás mellett, az északi faltól egy méternyire leltük meg. A harmadik koponya az északi részben eltemetett holttesté a föld alatt volt, a medencecsontok közé ékelődve.” Erről az utóbbiról állapították meg, hogy Kölcseyé. Hogyan lehetett ilyen körülmények között a költő földi maradványait azonosítani? Ismét a szakértői jelentést idézzük: „Arcképeinek tanúsága szerint Kölcsey Ferenc arcának jellegzetessége a beesett orrtó, ami ennél a koponyánál határozottan, szinte

kirívóan látszik. Szemöldökcsontja és állcsontja, mint az intelligencia kísérői erősen fejlettek.” Ehhez járult egy lapalji szerkesztői megjegyzés is, melyben hivatkozva a koponyáról készült fényképre, azt írták, hogy „a nagytások mérhetően mutatják, hogy a jobb szem ürege kisebb, mint a balé, márpedig K. F. jobb szemére volt vak”. Az tehát kétségtelenül bizonyosnak tekinthető, hogy a *Hymnus* költőjét rejt a csekei sír. Halálának körülményeit azonban, ennek váratlanságát és a gyors temetést – noha megbízható emlékezők tanúságával rendelkezünk – mindig is sok találgatás és a gyanú árnyéka fogja kísérni.

Füzesi Magda „ KÖLCSEYHEZ

Halott virágok őrzik sírodat,
Isten tenyerén a Hold elsirat,
és virradatkor elvérzik az álmod,
emlékek lakják holt utcádat.

(*Szatmárcseke, 1996. január 21.*)

“

Kölcsey Ferenc VÉGNYÚGALOM

Ohajtom én hűs sírhalomban
Aludni csendes éjemet,
Szendergve boldog nyugalomban
Leélvén kínos éltemet.

Aludva sírom éjjelében
Lágy nyugalom leng hamvamon,
Mint leng zefír könnyű röptében
Virító rózsabokrokron.

Majd Lotti szép tekintetével
Borongva áll sírom felett:
Mint Hesper bájoló képével
Ha felszáll halmaim megett.

Hall majd egy fülmilét csattogni
Az elborító lombokon,
És édesen fog andalogni
A lágyan ömlő hangokon,

S szelíd álomra szenderedve
Szent képzeteknek karjain,
Még egyszer ah, sohajt epedve
Költője kellő daljain.

■ (*Álmosd, 1810. január 25.*)

Részlet a csekei református temetőből (Fotó: Orbán Domonkos)

Vörösmarty Mihály KÖLCSEY

Nap vala értelmed, jó szíved, csillagok és hold:
Egy nagy természet fényköre húnyt le veled.

■ (1844)

„A kedves elköltözött”

Részletek Kölcsey Antónia és Obernyik Károly naplójából Kölcsey Ferenc utolsó napjairól

„1838. augusztus 30. Alig szedhetem gondolatimat annyira rendbe, hogy leírhattam halálát, s azt megelőző betegségét, bár nekem mindég édes a róla való emlékezés. Augusztus 15., azután való nap, midőn Bárány Wesselényi elment, kedves elhunyt bátyám Fejérgyarmatra valamely repositionális per eligazítása végett utazott, s az útba eső jövén rája, megázott, s Gyarmatra érkezvén, oly rosszul érzé magát, hogy kéntelen volt ágyba feküdni, s igen nehezen végezheté elnöki hivatalát. Másnap hazaérkeztek könnyebben volt, de szombaton – ismét másnap – igen nagy fő- és gyomorfájdalmat érze, előbb fázással, később hőséggel kísérve; azonban ekkor még előadható, s pedig tréfásan, gyarmati repositióját, s nagy örömeinkre meglehetősen vidáman beszélgette velünk. Vasárnap ismét felkelt, s gyengeségét kivéve jól érzé magát, olvashatott is – ez vala utolsó olvasása! –, nyájasan, sőt nevetve beszélt velünk. Hétfőn rosszabbul lett, s igen panaszkodott fej- s gyomorfájdalmairól s rendkívüli gyengeségéről. Mindnyájan azt hívénk, hogy harmadnapos hideglelésé van, s javasolánk neki orvost hozatni, de sohase volt bizodalma az orvosi tudományban, s most is a természetre akará magát bízni. Gondolatai ez éjjel igen hevesek valának, s őt igen nyugtalaníták. Kedden megint ágyba s nagyon elgyengül-

„A szatmárcsekei ref.
anyakönyvben csupán
ennyi feljegyzés: a temetés
napja augusztus 25.
A halott neve: Kölcsey
Ferenc. Állapotja:
nemes. Életéstartója:
49. Nyaravárája: forróház.
Halálnapja:
augusztus 24.”

ve lelénk, bennünket szokott szívességével fogada, s elbeszélé, hogy orvos volt nála, ki betegségét hamar elmúlónak mondá, s ki néhány orvosi szert tanácsla neki, melyekért ő már el is küldött. Panaszkodott szomjúsága felől, s ivott is néhány csepp igen hideg vizet, s karjait is mosatá szinte hideg vízzel. Szerdán oly rosszul érzé magát, hogy Tamásy doktort elhozatá, ki betegségét igen veszélyesnek mondá. – »Apollónak mondom, ha kigyógyít« – szóla neki a kedves elköltözött, mert már kezdé reménye az élethez tűnni. Ez éjjeltől fogva többé nem volt magánál. Rokonit már nem ismérte. Minden lehető próbák elővétettek most a kedves élet megtartására, de hasztalan. Pénteken augusztus 24. reggel 10 órakor kimúlt az.

1838. szeptember 11. Hogy írhatnám le azon fájdalmakat, melyeket az átszenderült rokonai éreztek ekkor, s a számtalan keserű könnyeket hogy írhatnám le! Midőn meghallám az iszonyú „meghalt” szokat, már nem lelheték könnyüket, egész világ felfordult előttem, gondolatim, érzésim elakadának egy pillanatig, nem vala erőm sírni, s mellyemet és fejemet szinte szétrepenni érzém, nem gondolhatám még, mit vesztettem, csak azt, hogy vesztettem. Később sírhaték, s e könnyük enyhítének. Azonban fejfájásom mindég nőtt. Anyám Tiszaújlakra volt kénytelen menni, némi temetésre tartozókat bevásárlandó; engem nem mert betegen elhagyni, s magával vitt. Útközben főfájásom nem enyhült, mert bármit beszélék is, elhunyt bátyám mindég képzeletem előtt lebegett. Hazajövén, anyám még meglátogatá a halottas háznál Ádámné nénit, nekem, apámnak, ki nagy mellfájdalmat kapott, itthon kelle maradnom. Igen rossz éjünk volt. Másnap reggel, midőn a gyászos házhoz menénk, több vigasztaló vendégeket találánk ott. A víg szeszélyű Luby Ágnes mindenképp igyekezék engem felvidítni, de hogy tudhaték én víg lenni, midőn mindég hallám azon kopogásokat, melyeket kedves bátyám koporsója csinálásánál okoztak. Délután mintegy 4 órakor volt a temetés, rémítő gondolat, szeretteinktől örökre elválasztatni, s e rémítő perc jelen vala. Az egyszerű temetés egész folyamatját tisztán nem tudom. Engem nem engedének bátyám sírházához. A templomba nem volt már erőm mehetni, s hazakísértek.

Mindnyájunkat igen megzavart kedves bátyánk elvesztése. Apám nagy mellfájást, anyám fejfájást szenvedett, melyek szinte két hétig tartanak. Én különben is gyenge alkotású vagyok, s nem bírhaték fájdalommal, beteg levék, s több napig ágyba fekvém. Éjeim álmatlanul s igen kínosan töltém, mindég előttem állott a szeretve tisztelt elhunyt, sárga meredt kezeivel, behullott szemeivel s arcaival, úgy, mint halotti ágyán látám, és mindég csak így volt képzeletemben. Midőn betegségem múlt, s felkelheték már, oly gyenge voltam, hogy alig tudhaték járni is. [...]

Ádámné néni igen bús – érzi, mit veszített. Ő a rokont, barátot, atyai jóltévőt szánja, érzi, mi vala az átköltözött gyermekének. Kálmán még nem tudja felfogni veszteségét. – –

Báró Wesselényinek csakhamar megírom kedves bátyám halálát. A nemeslelkű férfi fájdalma igen mély lesz bizonyval lelkes hív barátja elvesztésén, kit ő mint nagy polgárt és hazafit is becsült.”

■ (Lásd: KÖLCSEY Antónia *Naplója*, s. a. r. GÁBOR Júlia, Magvető, Bp., 1982, 21–24.)

„1838. augusztus 22. Kölcsey e napokban szüntelen nagybeteg volt. Ő nyugtalan és türelmetlen beteg. Tamássy orvos azt mondá, hogy az öregúr nyavalyája az éjjeli-nappali megerőltetett munkálkodástól ered.

Augusztus 29. Ez egész héten, mióta a napló folyama megakadt, több nevezetes dolog történt. Fájdalom, hogy azok a szomorúság, mégpedig mély szomorúság bélyegét viselik. Nevezetesek lesznek e napok mindig előttem. De nemcsak előttem, még a későbbi maradék előtt is.

23-án eljövén Tamássy minden lehető operatiót véghezvitt. Kölcseyre nádályokat ragasztott, hólyaghúzórt tett gyomrára, nyakára, tornát lábára. Ez nap délig jobban is volt; de délután ismét, mégpedig nagyon rosszul lett. Estvefelé már eszmélet nélkül is beszélt; kétszer emeltem őt ágyában fel; mivel maga erejétől felülni képes nem vala. Minél közelebb jött az éj, annál terhesebb lett a nyavalya. Sötét vészterhes felhők boríták el a látkört mindenfelé, s mintha a természet is bosszankodnék, vagy gyászolna, vagy mintha minden csapását ki akarná önteni, omlott a zápor, s a dörgés és villám egymást érte. Az orvos vacsora után Kölcsey János úrhoz küldött; mivel úgymond a beteg állapotát semmiképp sem szereti. Elmentem a villámok fényinél. Egész éjjel virasztottunk, s én hajnalban dőltem kissé ágyamba. A beteg egész éjjel nyugtalan vala, hánykódott s nem eszmélt, de félrebeszélve szüntelen azt mondogatá: hogy bocsássák őt, s néha káromkodásra is fakadt. 24-én reggel ismét jókor felkelék. Már ekkor csendesebb lett. Tíz óra tájban elkezdett haldoklani, s csendesen kimúlt.

Szeptember 3. Most ismét írok néhány sort a múlt napokról, melyek leginkább mély fájdalomban suhantak el. Fájdalomban az elhunytért. 25-én volt a nap, melyen honunk nagy dalnokát letettük az örök nyugalom helyére. Én is vittem az ő hült tetemeit. Gyászban kelt és nyugodott felettünk a nap. Ágnes e napokban nálunk mulatott, s némi kárpótlást adott szegény szívemnek a veszteségért bájos társasága, ha rám nézve ugyan valami csak részben is pótolhatná a veszteséget. Kölcsey emlékezetének tisztán, de vérző fájdalommal kell előttem állani.”

■ (Lásd: OBERNYIK Károly *Naplójából* = KÖLCSEY Antónia *Naplója*, Magvető, Bp., 1982, 191–193.)

Caspar David Friedrich: *A temető bejárata*, olaj, vászon, 143 x 110 cm, 1825 (Drezda)

„Kölcsey Ferenc A KÉT SÍR

Klopstock után I.

Ki sírja ez?
„Vándor Rochefokoé.”
Kié ez a még porhanyóbb?
„Kordae fekszik itt.” –

Megyek s virágokat szedek,
Sírhaltatok behinteni,
Mert a hazáért haltatok –
„Ne szedj” –

Megyek, s szomorfüzt ültetek,
Mely lengjen sírotok felett,
Mert a hazáért haltatok!
„Ne ültess – –

De majd ha sírni tudsz;
(Látjuk tekintetedben
Jó vándor azt,
Hogy nem tudsz sírni még te)

Jöjj akkor sírjainkhoz vissza,
És sírj,
De vérkönyűket!
Mert hiában haltunk a hazáért!”

■ 1813

Melyik szem a jobb?

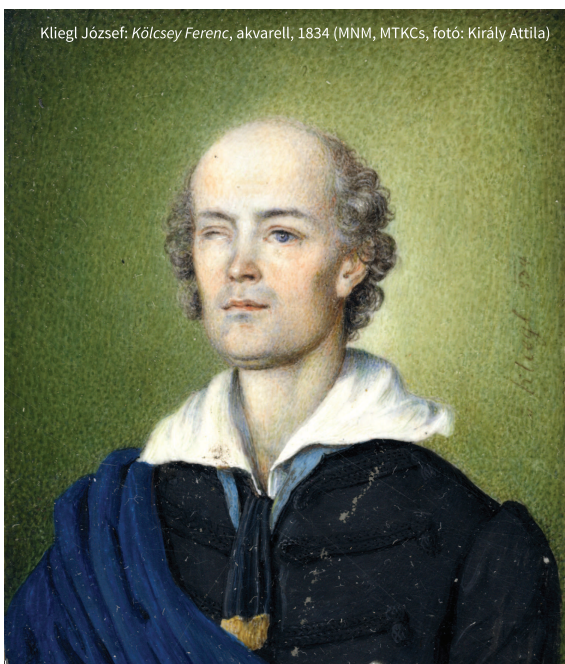
CSORBA SÁNDOR

A mikor Kazinczy Ferenc arról érdeklődött Kölcseytől, hogy miféle pályát kíván választani, bizonyosan meglepődve olvasta a 24 éves ifjú magyarázkodó sorait: „Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félrelépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok. Enélkül régen kerestem volna itt a vármegyében magamnak hivatalt, csakhogy munkátlan ne legyek!” Egyelőre valóban nem keresett magának hivatalt, de társaságokba eljáró Álmossal is, ahol lakott és Pesten is, ahol letelepedni kívánt. Így nyílt alkalma egyszer Berzsényi Dánielnek, másszor Toldy Ferencnek arra, hogy találkozzék vele. Berzsényi Kazinczynak fogalmazott levelében azt mondta róla, hogy kamuti szemében semmi jót nem látott, azaz sunyiságot látott, amikor a pesti kávéházban mutogatta neki a verseit. A róla írott 1817-es kritikája pedig jelzi, hogy rossz ember, s minthogy építeni nem tud, rontani akar. Toldy is némi előítéllettel vette szemügyre Kölcseyt Vörösmarty, Fáy András, Szemere Pál és Stettner György társaságában. Csakhogy ő ifjúkora követendő példaképét látta benne. Azt mondja el ugyanis a Bajzát tudósító levelében, hogy Kölcseynél különösebb alakot még soha nem látott, tudniillik nagyon sovány és törekeny testű, ádámalmája erősen kiálló, s bár kopasz, szinte a nyakába ér a tarkóját övező szőke hajkoszorú. Tüzetesen vizsgálta a fejét, azt vette észre, hogy az olyan, mint Szókratészé, vagyis annyira előredomborodik a koponyája, hogy szinte árnyékot vet az egész arcára. Úgy látta, hogy szemei mélyen bemerülnek a fejébe, s a jobb világtalan, a balt pedig annyira behunyva tartja, hogy nem lehet tudni, mikor mire néz. Arca mindig sápadt és mintha cinikus vonásokat rejtene. Ha megszólal, középserű hangmagasságban, lassú tempóban beszél, és húzza a szavakat.

Einsle, Anton: *Kölcsey Ferenc*, 1835, olaj, vászon, 66 x 52,5 cm, 1835, részlet (Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, fotó: Szelényi Károly, Magyar Képek)

Kliegl József: *Kölcsey Ferenc*, akvarell, 1834 (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

Ezek ismeretében alighanem elbizonytalanodunk, ha az utóbbi évtizedek irodalmi lexikonjait forgatva megállunk a Kölcsey szócikkénél. Az 1963-as azt írja, hogy „az árva, bal szemére himlőben megvakult (Schwerdgebürth metszete tévesen jobb szemére mutatja világtalannak), félénk, gyenge testalkatú s vérzékeny gyermek magánosan nevelkedett a debreceni kollégiumban.” Az 1994-esben pedig azt olvashatjuk, hogy „kisgyermekként himlő következtében bal szemére megvakult.” Mi történt az elmúlt másfél századnyi idő alatt? Bal szemének látjuk azt, amit Toldy jobb szemnek látott? A válasz roppant egyszerű, mindkét szerző ugyanarra a forrásra támaszkodva alakította ki véleményét. És ami a rejtélyes, valamilyen okból annak a Toldynak változott meg a véleménye, aki korábban mást állított. Az élő Kölcseyt szemlélve a jobb szemét mondta hibásnak, amikor azonban metszeten látta viszont, a bal szemét jelölte meg világtalannak. *Kölcsey minden munkáinak* 1859-es kiadásához mellékelte a költőt ábrázoló metszetet és a róla szóló korábban készített dolgozatát is. A kép és az írás szembevető ellentmondását lábjegyzetben oldotta fel azt írván, hogy

Dienes János: Kölcsey Ferenc, olaj, vászon
(Álmosd, Kölcsey Ferenc Emlékház, fotó: Orbán Domonkos)

a Schwerdgeburth által metszett arckép megfordítva adván a rajzot, a jobb szemet mutatja hibásnak.

Mi is hát az igazság Kölcsey Ferenc szemének ügyében?

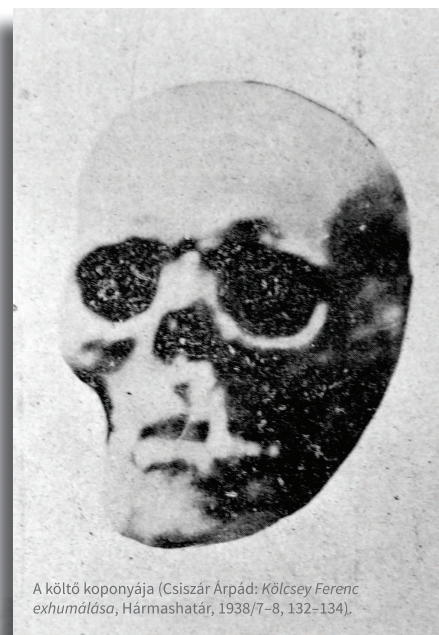
Tudtuk, hogy 1832-ben négy hétig vakon botorkált a szobájában. Az történt vele, hogy egy pohár eltört, s mintegy háromcentis sebet ejtett a bal szeme fölött a homlokán, minek következtében úgy bedagadt az ép szeme, hogy sem írni, sem olvasni, sem pedig az akadémiai nagygyűlésre elutazni nem tudott. A barátokat tudósító Nagy Ignác joggyakornok a bal szem fölött esett sérülésről ír, ahogyan a bal szemet látja épnek a Kölcsey arcvonásait megörökítő festők mindegyike is. Közülük két szignózott arcmás ma is megvan, az egyik Pozsonyban készült 1834-ben, a másik Pesten vagy Budán 1835-ben. Az elsőt az országgyűlési ifjúság készítette, majd litografáltatta Kliegl Józseffel, az utóbbit Bajza József rendelte meg Einslétől az 1836. évi Aurora című zsebkönyve készítenő metszet számára. Mindkét sokszorosítás több példányt eredményezett, s a közvélemény elégedetten vette birtokba őket, Kölcsey ismerősei pedig dicsőítőleg szóltak mind a képekről, mind a sokszorosított darabokról. Azaz mégsem egészen, mert a Bajza kezdemé-

nyezte kidolgozásba hiba csúszott. Erről a kiadó a közönséget, ő maga pedig Kölcseyt értesítette, s mindketten deklarálták, hogy a tökéletes Einsle-képről készült kitűnő Enderrajz alapján dolgozó metsző tökéletlen képet készített. Egyben ígérték, hogy a weimari Schwerdgeburthot kéri meg az acélmetszet kivitelezésére, amelynek eredményeként aztán a Kliegl-féle akvarell és litográfia mellett az Einsle–Ender–Schwerdgeburth-változat is Kölcsey bal szemét mutatja egészségesnek.

Ezek után akár azt is mondhatnánk, hogy aki nem hiszi, járjon utána, de ezzel nem valamiféle mesei fordulatot kívánnánk felidézni. Inkább arra szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, hogy érdemes szembenézni a tényekkel: az Einsle-féle festménnyel az Akadémia Tudós klubjában és Kliegl akvarelljével a Magyar Történelmi Képcsarnokban. A színes képek megejtő látványt nyújtanak, s abban az élményben részesítik szemlélőiket, hogy Kölcsey az ép bal szemével tekint vissza rájuk.

Ugyancsak ezt bizonyítja a Kölcsey koponyájáról 1938 augusztusában készült felvétel is, amikor halálának százados évfordulóján exhumálták a holttestet, és új helyen temették el, a ma is meglévő síremléket állítva emlékének. A csekei sírkertben az egykori tisztiorvos tartja kezében a koponyát, s látható, hogy a bal szem ürege nagyobb, mint a másik. Ennek az az oka, hogy az élet nélküli szemgolyó nem fejlődött, s így nem bővült a szemürege sem, mégpedig picit gyermekkorától kezdve nem, amikor a himlő következtében elvesztette jobb szeme világát.

De hogyan nézzünk szembe Toldy Ferencnek az irodalmi köztudatban erősen meggyökeresedett véleményével? Talán elég annyit tudomásul vennünk, hogy miként olykor Homérosz is elszundikált, Toldyt is megcsalta az emlékezete. Méghozzá kétszeresen: az egykori találkozást és a Bajza-féle metszeti eljárást illetően is, vagyis akkor írta le a valóságot, amikor Kölcseyt látva a bal szemét jelölte meg épnek, s azt is hozzátette, hogy színére nézve olyan, mint az övé.

A költő koponyája (Csiszár Árpád: Kölcsey Ferenc exhumálása, Hármashatár, 1938/7–8, 132–134).

Dr. Ascher Kálmán tisztii főorvos a falubeliek gyűrűjében, kezében a költő koponyája (Száz magyar falu könyvesháza, Szatmárcseke, szerk. Németh Péter, 2007)

Riportsorozathól regény

Szentimrei Jenő *Ferenc tekintetes úr* című regényének előzményeiről

SZABÓ ZSOLT

A prózaíró Szentimrei egykönyves szerzőként él a köztudatban: Kölcsey-életregénye, a *Ferenc tekintetes úr* nemcsak az olvasók tetszését nyerte el megjelenésekor, hanem a kritikusok elismerését is. Máiig legnépszerűbb alkotása; 2000-ben jelent meg a 6. kiadása a sepsiszentgyörgyi Castrum és a kolozsvári Művelődés gondozásában. Népszerűsége részben témaválasztásával is magyarázható, hiszen megjelenésekor Kölcsey példája a német veszéllyel való tudatos szembeszegüléssel, a reformkor eszményeinek előtérbe állításával különösen időszerű volt.

A mű a kortárs magyar irodalmi alkotásokat jutalmazó Baumgarten-díjat is meghozta a szerző számára. A róla szóló több mint harminc könyvismertetés is jelzi, hogy a kortárs írók-költők – köztük Berde Mária, Bodor Aladár, Kacsó Sándor, Molter Károly és Tompa László – fontosnak érezték a regény kapcsán elmondani véleményüket Kölcseyről és Szentimreiről, a reformkori történekekről és saját korukról egyaránt.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy külső és belső indítékok is hozzájárultak a témaválasztáshoz, amely Szentimreinek is kitűnő lehetőséget nyújtott a kor szellemisége által meghatározott főhős emberi arcélének megrajzolásához. A saját életrajzi elemek beépítésére, a művészi-írói-közéleti harc párhuzamaira is alkalmat kínált a Kölcsey-életpálya. A csekei remeteség a száz esztendővel későbbi sztánai visszavonulásra rímelt, és a kérlelhetetlen kritikai szellem is rokon vonás kettejük jellemében.

1938-ban a nemzetközi politikai jobbrátolódás, a német náciizmus előretörése, illetve a – más népekkel szemben nem feltétlenül megértő – magyar nemzeti propaganda megerősödése állásfoglalásra készítette Szentimreit is, aki nem engedte szembeállítani az emberi értékeket a nemzetiekkel. Abban a korban, amikor a világháború árnyéka már előrevetült, a szellemi frontok élesebben körvonalazódtak, s a régi bajtársak egy része (Zágoni István, Nyíró József) kiszolgálójává vált a hivatalos propagandának, a polgári radikális eszmerendszeréhez ragaszkodó Szentimrei hűséges maradt humanista elveihez. A baloldali erővel keresett kapcsolatot, a társadalmi haladás érdekében a népi erővel szövetkezett. A „haladó” nemzeti kultúra általános emberi értékeire figyelmeztetett, a demokratikus szabadságjogok védelmében szólalt meg ebben a művében is.

Kölcseynek a Habsburg-elnomás ellen vívott küzdelméért már a kortársak is nyílt színvallásként, a nagynémet veszélyre való figyelmeztetésként értelmezték. Kölcsey ellentéteket átídaló munkássága száz esztendővel halála után is példaként szolgálhatott sokak számára. A társadalmi haladás ügyéért a saját osztályával is szembefordulni képes köznemes, a jobbágyfelszabadításért politikai harcot is vállaló képviselő eleven modell

Zsögödi Nagy Imre: Szentimrei Jenő, tusrajz, 1938

lehetett a 20. század első évtizedeiben is. A pályája kezdetén a német szentimentalizmus finomkodó modorában verselő Kölcsey is a népköltészetet tanulmányozva remélte megújítani saját nyelvét, s máig érvényesen fogalmazta meg az igazi hazafiság lényegét, a cselekvő humánus hármas jelszavát: „Hass, alkoss, gyarapíts!”

Az életrajzi regény kordivatja Szentimrei számára hatásos eszköz volt arra, hogy példát mutasson olvasóinak: íme egy ember, aki a legreménytelenebbnek tűnő körülmények között is hű marad eszményeihez. Mi több: cselekvő magatartásmoddal jével arra buzdít, hogy az egyének aktív résztvevőként kell válaszolnia a történelem kihívásaira és nem szabad agresszív ideológiák embertelen céljainak eszközévé válnia.

Szentimrei a reformkor és a második világháborút megelőző időszak számos hasonlóságát kihasználva, a Kölcsey-évforduló ürügyén jeleníti meg a felelős értelmiségi alakját, aki sem va-

Elhangzott Nagykárolyban a *Kölcsey-időszerezése* címmel a költő születésének 225. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozáson, 2015. augusztus 6-án.

Részlet a csekei református temetőből (Fotó: Orbán Domonkos)

gyonára, sem magas társadalmi összeköttetései nem számíthat, aki nem hajlandó kiszolgáltatni egyetlen szélsőséges politikai csoportosulást sem, csupán saját szilárd jellemére, elkötelezett népszerűtetére, demokratizmusára támaszkodhat, és csakis hivatástudatból áll az igaz ügy szolgálatába. Anélkül, hogy Kölcsey alakját meghamisítaná, Szentimrei Jenő a nagy előd regényes életrajzát önigazolásként írja, a példakép felmutatásának szándékával közeledik a nagy költőhöz, s a szegényes életrajzi elemeket a korrajz árnyalásával, a művekből logikusan következő cselekedetekkel, a riportút során feltárt történetekkel – és természetesen a párhuzamosnak vélhető életrajzi történésekkel – teszi életközelié.

Nemcsak arról van szó, hogy húszéves írói, közéleti szereplésével a háta mögött Szentimrei jogosan érezhette „rokon léleknek” Kölcseyt. A regényformálásban szerepet kap a latinos műveltségű nagypapa és a katona apa alakja, a korai árvaság és az anyagi gondok, a szenvedélyes ifjúkori útkeresés, s mindezek kézenfekvő életrajzi párhuzamok. A reformkori küzdelmekre sokban hasonlít a romániai magyarság társadalmi létért – megmaradásáért – vívott harca; a közéleti csaták, az irodalmi-művészeti korszakfordulók mindennapjai is majdhogynem „egy az egyben” ismétlődnek a szerző életútjában.

A regény erénye – a róla szóló bírálatok egybehangzó tanúsága szerint –, hogy a belső lélekrajz természetesen ötvözi az ismert tényeket az írói fantázia által megalkotott kiegészítésekkel. 76 évvel a regény megszületése után talán nem túlzás azt állítani, hogy ma is eleven, mondandója időszzerű: a tiszta nemzeti eszme és az önzetlen emberség örökös szembenállása az embertelenséggel, az elvakult nacionalizmussal, a társadalmi haladás igaz ügye a szűklátókörű konzervativizmussal, az elyszerű kritikáé a szolgálattelkűséggel szemben.

Maga Szentimrei Jenő is legkedvesebb könyvének tartotta a *Ferenc tekintetes urat*. A regény 2. kiadásának előszavában így emlékezik vissza 1957-ben: „nekem kora gyermekésem óta több közöm van Kölcseyhez, mint másnak. Lelki rokonának, sorstársának éreztem magam. Apa nélkül nőttem fel én is, mint ő, velem is áldott nagyszülők igyekeztek feledtetni a simogató, vezető apai kéz hiányát. Gyermekkorra az enyémnél is viszontagságosabb volt. Olyan megpróbáltatásokkal ismerkedett meg – fél szeme elvesztése, apja szörnyű halála, a debreceni nagy tűz, édesanyja korai elvesztése révén –, aminőktől engem javarészen megkímélt a sors. Egy okkal több volt ez arra, hogy

a költő szép alakja iránt még az iskolában felébredt tisztelemhez mély együttérzés párosuljon, hogy belőle a költőtől el nem választható embert, férfit és politikust eleven valóságnak, példamutató idősebb harcostársnak fogjam fel életem küzdelmeiben. Mit tagadjam, kissé Don Quijote-i alaknak láttam, mint saját magamat.”

Kölcsey halálának centenáriuma 1938-ban több író, közíró fantáziáját megmozgatta. *Az élő Kölcsey* címmel Berde Mária adott ki cikkgyűjteményt Nagyváradon, benne Szentimrei írói arcképvázlatával. Paál Árpád külön kismonográfiában idézte fel a nagy előd és példakép alakját a *Brassói Lapok Hasznos Könyvtárában*. Ugyanez a lap hasábjain tizenegy részes riportorozat jelzi (1938. szeptember 18. – 1938. október 9.), hogy Szentimrei Jenő regényének megírása előtt alapos terepszemlét tartott

a határ innenső és túlsó oldalán, kutatva a szerteágazó, Szatmárban őshonos Kölcsey-família emlékezetében élő hiteles és folklorizálódott történeteket, tárgyi emlékeket, utólag kitalált összefüggéseket bizonyos családi események magyarázatára.

A debreceni centenáriumi Kölcsey-emléktábla leleplezésére a Csokonai Kör meghívta a család akkor élő tagjait (a városi főlevéltáros, Csobán Endre kutatásai alapján). Közülük Uray Dezsőné Kölcsey Anna volt a „családi legendárium” legjobb ismerője; jelentős részben az ő emlékeire támaszkodott a riportot, majd regényt író Szentimrei is. Annának és más családtagoknak az ősi Mágócs nemzetséghez tartozó négy ágáról: a Kölcsey, kölcei Nagy, kölcei és ártándi Bornemisza családokról, a csekei Kölcsey-portákról és lakóikról, valamint Álmosdról, Szödemeterről, Nagykárolyról, Mátészalkáról és Debrecenről szóló történeteiből szinte szó szerint kerültek be részletek a regénybe. Például: (a Kölcseyek Csekén) „mindegyre marakodtak, veszekedtek. Azt beszéltek róluk a faluban, hogy a három Kölcsey uraság az első disznóöléstől kezdve a legjobb barátságban volt egymással a hó eltakarodásáig. Szakadatlan folyt az evés-ivás, hol az egyiknél, hol a másiknál. Nagy névnapok, születésnapok, disznótorok egymást érték. Tavasz jöttével aztán beszegezték az egymáshoz átvezető kisajtókat és elkezdték elszántani egymás földjeit. Tavasztól őszig nem köszöntek egymásnak, csak üzengettek, csak perlekedtek, ősszel aztán mintha mi sem történt volna, kezdődött a jó barátság előlrol.”

A temető leírása is élményszerű, a csekei sírok 1850-es évekbeli megbontása, a birtokok sorsát eldöntő végrendelet előkerülése az 1938-as újrahantolás emlékét idézi. „Három Kölcsey-sírkert van a csekei temetőben. A rokonok, kik egymással életükben annyit civódtak, még a halálban sem kíváncsoztak közös telekre. A gyönyörű, árnyas temetőkertben, minövel kevés magyar község dicsekedhetett, különös alakú fejfák hirdetik, hogy ebben a faluban nemcsak az uraságoknak, de a népnek is ősfoglalóknak kell lenniök. Csónakorryszerűen csúcsba futó tölgyoszlopok mintha durván kifaragott emberarcot ábrázolnának, két haránt bemélyedéssel a szemek és a száj helyén, s kiemelkedéssel ott, ahol az orrot lehetne sejteni. Ezt a fejfát csak pogány elődök hozhatták Ázsiából vagy a szarmata pusztákról. Vannak, akik a fejfák alakját arra magyarázzák, hogy a községet halásznép lakja, melynek mesterségét az elnagyolt csónakorr holtában is jelképezni kívánja. Mások azonban őspogány eredetű bálványfának sejtik... Téglalobozata volt a sírnak belül,

akár a sütökemencéknek. A felső szinten, az alsó két koporsó felett keresztben, Kölcsey Ádámné, akit legutoljára, 1851-ben temettek ide. Az alsó szinten a két fivér, Ádám és Ferenc egymás mellett. A Tisza áradásai következtében alulról beszivárgó talajvizek felemelték a koporsókat, és az egyes csontrészeket eredeti helyzetükből eltolták annyira, hogy a koponyák nem a vállak fölött, hanem a csontvázak mellett feküdtek. Szakembereknek, a megyei főorvosnak és egy antropológusnak kellett megállapítani, hogy melyik koponya melyik csontvázhoz tartozott. A költő koponyája a hiányzó jobb szem helyéről volt megállapítható. Minthogy szemét gyermekkorában veszítette el, a jobb szeme gödör szűkebb maradt, mint a bal. Ezzel eldőlt a gyakran vitatott kérdés is, hogy vajon melyik kép ábrázolja Kölcseyt helyesen? Az-e, amelyen jobb szeme hiányzik, vagy az, amelyen bal szemére vaknak ábrázolják?”

A múlt forrásaira támaszkodik a Kölcsey édesapjának halálát szemléletesen előadó emlékezésrészlet is az Álmosdon történt családi tragédiáról, amikor a jó barát és birtokostárs Prónay felesége pillanatnyi elmezavarásban megfojtotta Kölcsey Pétert, az apát.

Ugyancsak a családi emlékekből építi be Szentimrei Jenő a költő halálának történetét, amely inkább utólag keletkezett történetnek tűnik, de mindenképpen jellemző, hogy még száz esztendő után is valós tényként beszélnek: a császári udvar megbízásából a Kölcsey-gyerekek nevelője, a Wesselényi Miklós hűtlenségi perében védő szerepet vállaló Kölcsey munkatársa, az önkényuralom éveiben bécsi szolgálatot vállaló Obernyik Károly adott volna át a költőnek egy mérgezett levelet, aminek következtében Kölcsey három nap múlva meghalt.

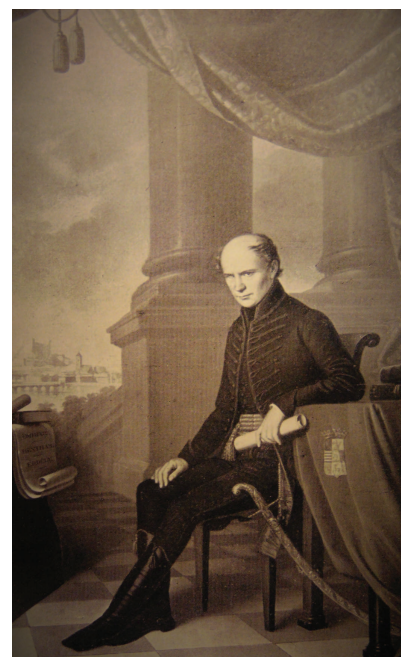
De az idős hölgy őrizte meg a regény lapjain viszontlátott humoros történetet is: Obernyikre megharagudott Kölcsey, mert a nevelésére bízott csekei Kölcsey-fiúk sorra buktak meg az egzámeneken. Obernyik vállat vont volna: „Tehetek én arról, hogy az ezeréves Kölcsey-famíliának összes esze a tekintetes úrba szorult?!”

Roknházasságok, romantikus történetek, szerelmi kalandok egészítik ki a centenáriumi történések részleteit, amelyek hitelesen mutatják be a Kölcsey-évek kinevezett évforduló felemás ünnepségsorozatát a határ mindkét oldalán. Ezek természetesen nincsenek benne a *Ferenc tekintetes úrban*. Viszont

érdeklődésre tarthat számot például az is, hogy mi lett az annak idején számba vett Kölcsey-ereklyék sorsa. A szatmári református – ma Kölcsey nevét viselő – főgimnázium gyűjteményeiben valaha megvolt, de ma már nem található meg a költő jellegzetes – kopott festésű fenyőfából készült és ketrecszerű oldal- és fedőráccsal felszerelt – íróasztala, valamint egy biedermeier, csíkos huzatú dívány a hozzá tartozó hat párnás székkal (az előbbi a rajzszeretéből, az utóbbiak a tanári szobából tűntek el). Rejtély, hol lehet Kölcsey fekete-arany kardkötője, fehér porcelán tintatartója, illetve egy kicsiny, negyedréti alakú arckép az ifjú Kölcseyről a domahidi Kölcsey Ferenc adományából (acélmetset, valószínűleg Hartleben készítette az első Kölcsey-kiadás-hoz, amelynek megjelenése félbeszakadt a diétai elfoglaltságok miatt). A kép mellett egyébként ott volt a *Hymnus szerzőjének* két szőke hajfürtje is.

Nem tudni azt sem, hová kerülhetett a fiatal Kölcsey Tinódi Sebestyén diák álnév alatt írott *János pap országa* című kézírata, melyben családja tagjait figurázza ki. Emlegetnek még egy magánkézben levő íróasztali karszékét, egy ebédhez hívó harangot, egy pálinkáspoharat Szatmáron, Mikolán egy ebéd-lőasztalt, Váralján egy karszékét, s Csekében egy asztalt, amelyeknek azóta nyomuk veszett. Volt ugyan közben egy világégés és egy ellentmondásaiban és az emberi értékek pusztításában párját ritkító diktatórikus korszak, majd az azt követő nem kevésbé értelmetlen, kíméletlen rombolással terhes átállás, ám született derültóként remélem: egyszer csak előkerülnek – sőt számban még gyarapodnak is – a Kölcseyhez kapcsolódó ereklyék.

Anton Einsle jelenleg ismeretlen helyen lévő olajfestményének (1839) másolata (Vértesy Jenő: *Kölcsey Ferenc, 1790–1838*, Budapest, 1906)

Kölcsey Ferenc által adományozott íróasztala (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoza, fotó: Orbán Domonkos) Körirata: • T[ekintetes]. N[agyságos]. N[em]. Z[etes]. KÖLTSEI • FERENTZ UR • A MAGA KÖLTSEGE • VEL TSINÁLTATTA •

Tárgyi emlék Kölcsey Ferenc korából (Szatmárcseke, Kölcsey Ferenc emlékszoza, fotó: Orbán Domonkos)

A csekei Kölcsey-könyvtár

MATOLAY KATALIN

A nemzeti könyvtár az alapító Széchényi Ferenc felbecsülhetetlen értékű gyűjteménye mellett számos egykori magángyűjteményt őriz. Ezek közé tartozik Kölcsey Ferenc könyvtára is.

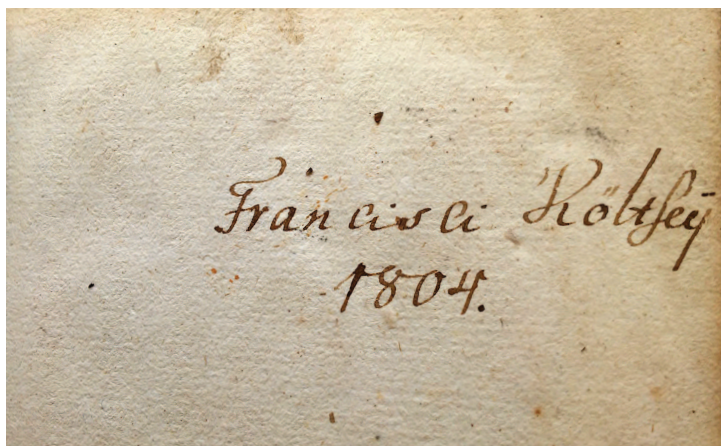
Kölcsey gyűjteménye, amely vetekszik bármely 19. századi magyar író, közéleti személyiség vagy tudós könyvtárával, a szatmárcsekei lakóházában gyarapodott. Innen került az 1158 kötetet számláló téka a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárába.

Kölcsey ifjúkorának meghatározó helyszíne volt Debrecen és a város híres kollégiuma, könyvtárát is itt kezdte gyűjteni. Vásárolt könyveket többek közt a tudós Wessprémi István és Sinai Miklós professzor hagyatékából. Így ír erről később visszaemlékezésében 1839-ben Kállay Ferenc, az egykori diáktárs és barát: „Akkor-tájban történt Wessprémi híres könyvtárának árverése is, mely darabonként adatott el a Collegiumban. Olcsón ’s könnyűmóddal lehetett itt könyveket szerezni ... Sok jó könyvvel szaporíthatá ezuton Kölcsey kicsiny könyvtárát, jobban örült ő akkor annak mintha falusi birtoka nőtt volna meg.” Kölcsey rendelkezett jó néhány 16., 17. és 18. századi kötettel, könyvtárának jelentős része azonban az 1800-as évek első harmadában megjelent könyvekből és folyóiratokból állt. Arról, hogy a régi nyomtatványaihoz hogyan jutott hozzá, sajnos keveset lehet tudni. Egy részüket feltehe-

Kölcsey Ferenc könyvtárszobája a szatmárcsekei lakóházban, Varsányi István helyszínen készített rajza (Kubinyi Ferencz-Vahot Imre: *Magyarország és Erdély képekben I-IV.*, 1853) (Országos Széchényi Könyvtár)

tően épp Debrecenben szerezte be, de örökölhette is néhányat közülük. Könyvtára jelentős részét vásárlás útján szerezte, de a kortárs magyar művek egy részét ajándékként kapta maguktól a szerzőktől. Kiadókkal, terjesztőkkel állt folyamatos kapcsolatban, a megrendelt könyvek többnyire postai úton vagy egy Csekére érkező barát, pályatárs segítségével jutottak el hozzá. Fennmaradt leveleiben gyakran esik szó könyveinek beszerzéséről, s a beszerzéssel kapcsolatos bonyodalmakról. Egy helyütt például, egy, a *Csongor és Tündét* méltató levélben tesz említést két Vörösmarty-mű érkezéséről: „Ma jött egy csomó kezembe, mit a tegnapi táskás hozott. B. Wesselényi számára volt benne egy Csongor, s az Árpád nekem. Ki küldi Árpádot? nem tudom. Írást mellette nem lelék.” (Bártfay Lászlóhoz, Nagykaroly, ápr. 9, 1831.) Néhány évvel később, egy 1835-ben szintén Bártfayhoz írott levélben sok mással együtt az 1834-ben induló, de hamar híressé váló Rotteck és Welcker-féle *Staatslexikont* sűrgeti: „Édes, jó Lacim, Kendéné által küldött leveledet a könyvekkel együtt sok örömmel vettem. Isten áldjon meg érettök! [...] Könyörgök: méltóztassál könyveimről folyton gondolkozni. Várom általad.

Kölcsey Ferenc autográf bejegyzése (Országos Széchényi Könyvtár)

Tárgyi emlék Kőlcsey Ferenc korából (Szatmárcseke, Kőlcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

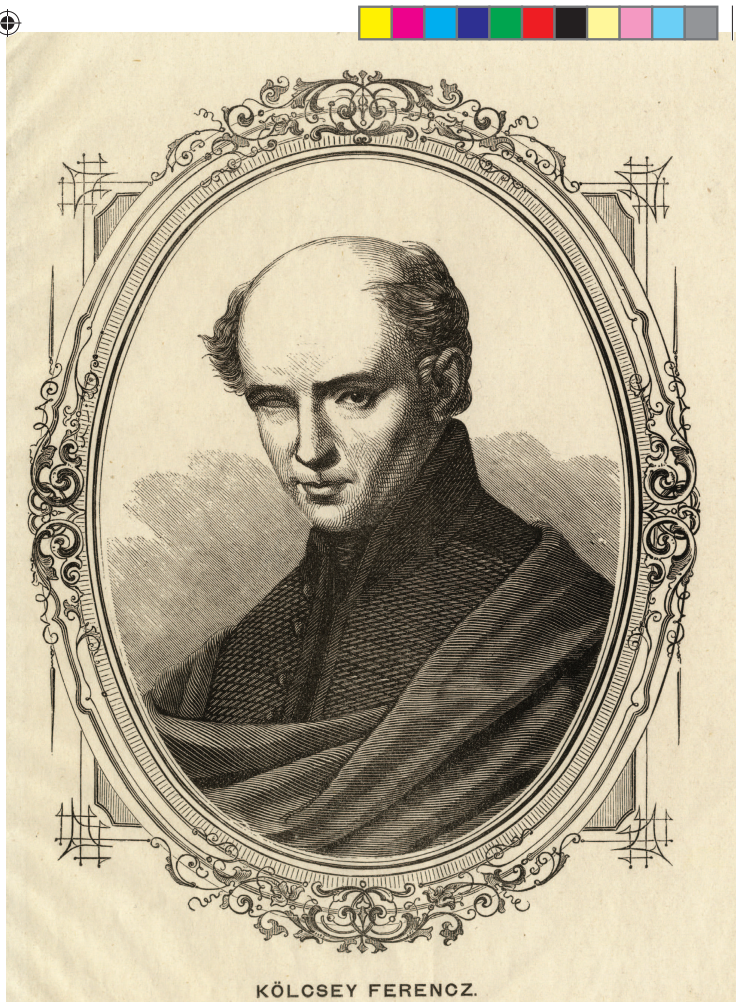
Rotteck Staats-Lexikonának 5-dik és következő füzetét. Bulwer 8. és 9. darabjait, s ha kijön a 11-diket. (A 10-diket most küldéd meg.)

Még két nagy kéréssem van: Egyik Bentham munkáit illeti. Még Pozsonyban meghoztattam a bruxellesi francia kiadás szerént a három első darabot s a 4-ik darab első felét. Azóta a 4-ik darab második fele is bizonyosan kijött, s talán több is. Méltóztassál Heckenastnál erre nézve rendelést tenni. Mert nem szeretném a nagy ember munkáit csonkán bírni. Címje: Oeuvres de Bentham à Bruxelles. Egy kötetet 6 pft-jával és így felet 3 frrtal fizettem Pozsonyban.

Másik ez: Abraxas Geschichte der englischen Constitution oder Verfassung (könyv nélkül nem jut eszembe). Ennek első kötetét bírom, mert több még nem jött vala ki. Könyörgök ennek is utána jártni; s ha a második kötet kijött volna, számomra meghozatni. Kínos lenne, ha könyveim lakom távolsága miatt csonkán maradnának.” (Bártfay Lászlóhoz, Nagykároly, nov. 27, 1835.)

A híres Frobenius-nyomdában 1535-ben készült Titus Livius-kiadáson keresztül Hegel 1821-ben megjelent *Grundlinien der Philosophie des Rechts* című művének első kiadásáig számos meghatározó mű sorakozott a csekei dolgozószoba könyvespolcain. A gyűjteményről elsőként 1963-ban a *Könyvtáros* című lapban az irodalomtörténész Lukácsy Sándor jelentetett meg rövid ismertetést. Ebben a szerző Kőlcseyt kora legműveltebb magyarjának nevezi, s beszámol arról, hogy a költő könyvtárában eredeti nyelven megtalálhatóak voltak a világirodalom kiemelkedő alkotásai, a 19. század elejei magyar irodalom jelentős és mára már kevésbé ismert szerzőinek munkái, irodalmi, művészeti folyóiratok, általános és szaklexikonok, nyelvkönyvek, filozófiai, művészetelméleti munkák, útleírások, történet-tudományi, jog- és államtudományi művek egyaránt. A Kőlcsey-szakirodalom azonban több helyen is felhívja a figyelmet arra, hogy a teljes könyvtár nem maradt ránk. A költő ifjúkori éveitől tervszerűen gyűjtött teka számos darabja még Kőlcsey életében elkallódott, tönkrement.

Kőlcsey Ferenc 1838-ban bekövetkezett halála után a könyvtárat a vele egy háztartásban élő sógornője őrizte. A könyveket mindössze néhány ember, elsősorban családtagok használták. Később a ház elnéptelenedését követően a könyvtárszobát lezárták. Így a könyvek többé-kevésbé sértetlenül kerültek 1867-ben a Nemzeti Múzeumba. Az intézményben az értékes tékát

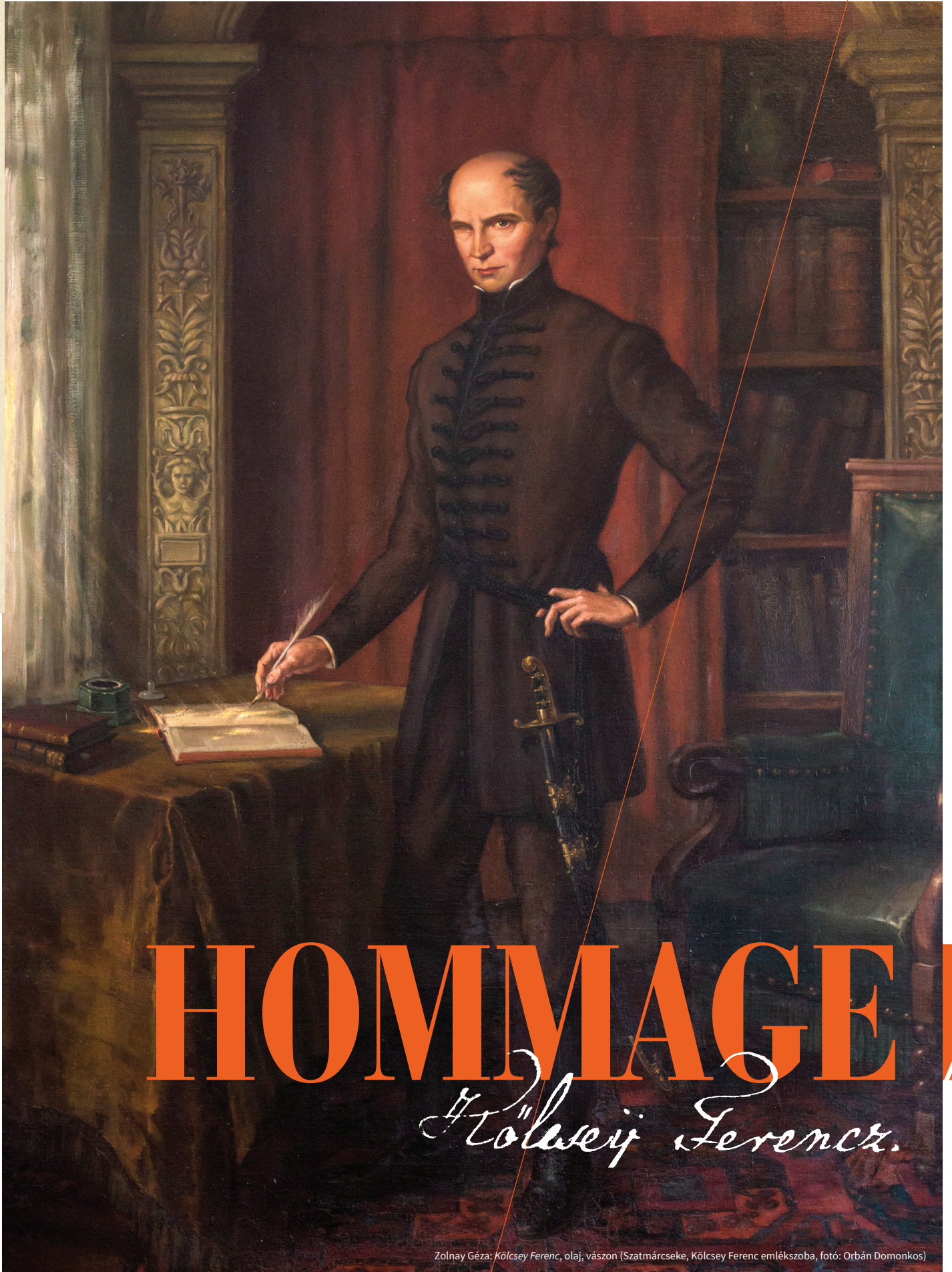
KŐLCSEY FERENCZ.

Ismeretlen mester: Kőlcsey Ferenc, fametszet, 19. század első fele, 247 x 173 mm (MNM, MTKCs, fotó: Király Attila)

nem kezelték különgyűjteményként. Ez azt jelentette, hogy a korabeli raktározási elveknek megfelelően a köteteket nem tartották együtt, azok a szakrendi elhelyezés szerint kerültek raktározásra, vagyis beolvadtak az állomány egészébe. Mátray Gábor, akkori könyvtárőr utasításai alapján a beérkezett kötetekről jegyzéket készítettek. A jegyzékre a szerző nevének és a címadatokon kívül rávezették az adott címhez tartozó kötetek számát és esetenként a megjelenési évet. Kőlcsey könyveibe pedig bekerült az olykor tintával, máskor ceruzával írott szöveg: „Kőlcsey Ferencz Könyvtárából 1867 Január 14.” Ennek az intézkedésnek köszönhető, hogy az utókor hozzáláthatott a könyvtár egyes darabjainak újbóli összekereséséhez.

A Kőlcsey-életmű kritikai kiadásán is dolgozó Szabó G. Zoltán volt az, aki erre a feladatra vállalkozott. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában ma is megtalálható könyvjegyzék alapján (jelzete: Fol. Hung. 1887/14) a példányok jelentős részét azonosította, kutatási eredményeit *Kőlcsey Ferenc könyvtára és olvasmányai* című, az Országos Széchényi Könyvtár és a Gondolat Kiadó közös gondozásában 2009-ben megjelent könyvében tette közzé. Ezt követően az OSZK Retrospektív Feldolgozó Osztályán megkezdődött a Kőlcsey-könyvtár rekonstrukciója. A munka során a jeles irodalomtörténész kutatási eredményeiből kiindulva számos további példányt sikerült azonosítani. A könyvtár minden egyes darabjáról pedig új, modern leírás készült, melyek elérhetőek az OSZK online katalógusán keresztül, s tartalmazzák a könyvek provenienciájára vonatkozó adatokat is. A munka befejeztével, a költő születésének 225. évfordulóján, Madách Imre, Kisfaludy Sándor, Kosuth Lajos könyvgyűjteménye mellett az Országos Széchényi Könyvtárban a Kőlcsey-könyvtár újra együtt áll.

HOMMAGE

Kőlcsey Ferenc.

Zolnay Géza: Kőlcsey Ferenc, olaj, vászon (Szatmárcseke, Kőlcsey Ferenc emlékszoba, fotó: Orbán Domonkos)

Tisztelt Megemlékezők! Tisztelt Kölcsey Társaság! Kedves Álmosdi Polgárok, Hölgyeim és Uraim!

*„S homlokodra túl a föld homályán
Nyersz jutalmul csillagkoszorút!”*

*K*ölcsey Ferenc 22 esztendősen itt, Álmosdon írta le ezeket a sorokat azt üzenve, hogy az igazi hősök, a hazáért és nemzetért aggódók jutalma csak a „föld homályán” túli „csillagkoszorú” lehet.

Az utókornak kötelessége számon tartani azokat, akik önzetlenül adtak a hazának hivatást, erőt, önbizalmat, új utat, fejlődést, kultúrát, műveltséget vagy reményt. Önmaga ellen vét az a nemzet, amely nem becsüli meg nagyjait, és nem merít abból a bőséges forrásból, amit példájuk és életművük jelent.

A gyermekként árván maradt Kölcsey feladatává vált a családi birtokon való gazdálkodás, a mindennapi kenyér megteremtésének egész embert követelő munkája. De szíve és esze ekkor már más, a lélek és a nemzet sorsának útját övező gondok felé terelte.

Megtanulta, hogy bármelyiket választja, a másik csorbul. Megtapasztalta, hogy soha nem lehet igazán elégedett. Tudta, hogy csak magára számíthat, ezért sem gondolataiért, sem tetteiért nem várt másoktól elismerést.

Kölcsey születésének 225. évfordulóján köszönet illeti a Kölcsey Társaságot éppúgy, mint Álmosd polgárait, a méltó örökösöket. Ápolják a Himnusz költőjének emlékét, mert tudják: „boldog az, kinek sok kötelem van az életben”. „Nincsen kör, melyben embertársaink javát előmozdítani s a hazának szolgálni ne volna dicső” – mondta Kölcseyre emlékezve, az ő példáját idézve Eötvös József. Amikor azon munkálkodunk, hogy Kölcsey intését követve hassunk, alkossunk, gyarapítsunk és teljesítsük mindennapi kötelességünket, nemcsak magunkért tesszük. Mert vannak önmagunkon, családjainkon túli céljaink, feladataink. Mert kötelességünk elvégezni azt, amihez képességet kaptunk, dolgozni ott, ahova a sorsunk rendelt.

Az évfordulón azt kívánom Önöknek és nemzetünknek, hogy legyen okunk és alkalmunk átérezni a becsülettel elvégzett munka örömét. Hogy büszkén hirdethessük a világnak:

„A HAZA MINDEN ELŐTT”

Szép ünnepet és hasznos beszélgetéseket kívánva

Budapest, 2015. szeptember 21.

Áder János

Magyarország Köztársasági Elnöke

Felvételek az álmosdi Kölcsey-kúriáról (Orbán Domonkos)

”

„Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világitással állandóul boldogíthassuk. Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsínységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg.”

☛ (Kölcsey Ferenc: *Parasztis*)

Kölcsy Ferenc arképe

Százkilencvenhárom esztendővel ezelőtt, 1823 elején, amikor bizonyára jeges szelek tördelték Szatmárceke dermedt házainak tetejét, s a község jobbágysai fázósan húzódtak be szerény hajlékukba, Ferenc tekintetes úr utolsókat javítottatott költeményén. Lassan dolgozott. Sokszor, nagyon sokszor átgondolta, csiszolgatta, alakíttatta művét. Trochaikus verssorain átszüremlett a 7/6-os osztású toborzó ritmus, miközben imájának strófáit egyengette. Aztán, amidőn elkészült vele, aláírta a dátumot: január 22.

„A körny, amelyben lakom, el van dugva a szem elől, szép, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítenek, másfelől nyílás esik, s láthatárainkat a máramarosi hóbercek határozzák. Nem poétai hely-e édes barátom?” – írta Kölcsey Ferenc 1815. október 17-én hajdani diaktársának, Kállay Ferencnek, fél évvel azután, hogy – családi birtokmegosztás következtében, Ádám öccsével együtt – Csekébe költözött. Az akkor huszonöt éves férfi még nem gondolta, hogy e „poétai hely” többé nem ereszt. Még nem tudhatta, hogy életének válságos esztendei következnek, s hogy itt válik majd a magyarság himnuszának költőjévé. Azt sem hihetta, hogy másfél évtizeddel később innen kapcsolódik be előbb a megyei közéletbe, majd Pozsonyban az országgyűlés munkájába. Azt pedig végképp nem sejtette, hogy elveit megőrizve, de a politikában csalatkozva, végleg ide tér majd vissza.

Valahányszor Szatmárceken járok, látni vélem azt a zárkózott, vézna, gondolataiba mélyedő költőt és filozófust, aki a fentebbi Kállaylevél idilljét csakhamar száműzetésnek érzi, s aki könyveibe menekül. Mert Csekét 1816-ban nyomorult falunak nevezi, 1823-tól a telepü-

lést számkivetése helyeként emlegeti, ahol éven-te pusztít az árvíz. A jeges víz, a sár gyakorta körbezárja a községet; van, hogy csak csónakkal lehet közlekedni. Mindeközben a Cicero, Quintilianus, Horatius, Seneca, Iszokratész, Tacitus, illetve Kant és Herder műveit hajnalokig olvasó költő a birtok gazdasági ügyeivel vesződik, jóllehet szíve szerint literátor szeretne lenni. Gondjai csak fokozódnak akkor, amikor Ádám öccse 1827-ben meghal. Korának egyik legnagyobb magyar gondolkodója – testvére özvegyének és unokaöccsének gyámolítójaként – itt marad. Itt, ahol élete végéig harcol benne a politikus és a költő, a szellem és a tett. Itt lesz jegyző, majd főjegyző, s innen jut el a pozsonyi diétára. Itt dőbben rá a szatmári adózó nép sanyarú állapotára, s fogadja majd a fiatal jurátusokat joggyakorlatra. És végül, itt készíti később Wesselényi védőírást, s lesz maga is egy a csekei temető halottai között. Testvéröccse elvesztése után írja Szemere Pálnak: „Szobám most az özvegy fájdalomának rejteke, s könyvemben nincs sem tanács, sem vigasztalás.”

Az irodalomtörténészek máig nem tudják, pontosan mikor keletkezett a *Hymnus*: a jelzett időpont január 22., a tisztázat napja. Lírájában ekkoriban jutott el (a korábbi Kazinczy-rajongás után) a *Rákos nymphájához*, *Rákóczi hajh...*, s a *Rákos* című verseken keresztül a hazafias költészetig, amely majd a *Zrínyi dalág* és a *Zrínyi második énekéig* ível. A *Hymnus* a dicső múlttal szembeni romlott jelen képét állítja a lírai monológ középpontjába, miközben a Zrínyi költészete által hitelesített nemzeti bűnhődés gondolatát kapcsolja be a mű világába. Zrínyi Miklós a Kölcsey-oeuvre gyakran idézett alakja, aki a csekei gondolkodó számára nem pusztán a *Szűzti veszedelem* szerzője, hanem tette kész közéleti személyiség is. Olyan ember, akinek sikerül önmagában egyesítenie a művelt poéta és a cselekvő hazafi eltérő szerepköreit.

Az a hazakép, amely Kölcsey szeme előtt lebegett, az *Országgyűlési napló* egyik 1832-es bejegyzésében tárul fel legszebben: „Ime ez a haza, mely gyermekésem álmaiba, mely ifjú és férfikorom érzelmeibe lángvonásokkal szövé szent képét! ez a haza, melynek dicsőségéért meghalni oly régi, oly szép gondolat vala lelkemnek [...] Ez a haza, mely Plutarch hőseit olvasomban egyetlen ideálé volt az ifjúnak; [...] e hazáért rohant Szondi a halálba; e hazáért patakozott a Zrínyiek vére.” Hona iránti érzelmeit a Szemere Pálnak 1833. március 20-án kelt levelében fogalmazza meg: „Hazámat, nemzetemet mindig lángolva szerettem, magyar lenni büszkeségem volt, s lesz örökre...”

A *Hymnus*nak a magyarságot Isten kegyelmébe ajánló imája, s a *Vanitatum vanitas* önironikus monológja mellett a Kölcsey-életmű kulcskérdése a küzdés. Vörösmarty, Petőfi, Vasvári, Madách szava ez: Kölcsey, a szorongó, barátok és hitves nélkül élő könyvember, a gazdálkodó és poétalélek, a magyar kultúra és történelem örök kérdéseivel vívódó, elméledést tette váltó hazafi ihlető szava. Annak a gondolkodónak az iránymutatója, aki 1826-ban „szobája mélyébe” bezárkózva 1526 emlékére megírja a soha el nem mondott *Mohács* című beszédét, illetve megfogalmazza a Herder,

Schiller és Jean Paul hatását mutató, *Nemzeti hagyományok* nagyívű művészetbölcseleti tanulmányát, amely, miközben arra keresi a választ, miért nem jött létre különböző népek történelme során olyan teljes értékű, harmonikus – a vallás, a mítosz, a tudomány és a művészetek összhangján alapuló – nemzeti kultúra, amilyen az ókori görögöknél kialakult, a magyar költészet történetét vizsgálja. Eközben jut el ama ismert gondolat kimondásához, mely szerint a „való nemzeti poesis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát, hogy pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet.”

Így juthatunk el Kölcsey Ferenc szellemi fejlődésének vizsgálata közben ahhoz a ponthoz, hogy meglássuk: 1827. július 7-ével új szakasz kezdődött életében, hiszen ekkor választották a megyei tisztújító gyűlésen aljegyzővé. Ám politikai szerepvállalása 1832 és 1834 között bontakozott ki igazán, amikor Szatmár vármegye országgyűlési követe lesz. „Kövétté lett választásban – mondta 1832. november 6-án – a közbizodalom e nyilvános kijelentésében bírom a legszebb koszorút, mit szabad férfiak a magok polgártársainak nyújthatnak. Ily megtiszteltetés kétségkívül legforróbb halámat érdemli.” És Kölcsey, az ellenzék vezérszónokaként, megírva és elmondva híres országgyűlési beszédeit, *A magyar nyelv ügyében*, *A vallás ügyében*, *a Szólásszabadság tárgyában*, *Az örökös megváltás tárgyában* címűeket, szorgalmasan vezeti *Országgyűlési naplóját*. Ám amikor a megye a kormány nyomására köveitelen reformellenes utasítást adott, illetve Kölcsey úgy látta, hogy a legfontosabb reformjavaslatok, az örökvltsátság, az úriszék, és az úrbér reformja meghíúsul, követtársával, Eötvös Mihállyal együtt lemondott követei megbízatásáról. Ekkor született és hangzott el 1835. február 9-én a *Búcsú az országos rendekről* című beszéde. A híres szöveg az alábbi mondattal zárul: „Utolsó kérélmünk ez: tartsanak fenn a Tekintetes Rendek számunkra egy kis helyet szíveikben, de csak addig, míg a hazának, a nemzetnek s az emberiségnek hívei lenni meg nem szűnünk.”

És Kölcsey visszatér Csekébe. Van ereje visszajönni a sáros közsébe, mert erkölszi imperatívuszus azt sugallja, nem lehet országgyűlési követ akkor, ha nem teheti azt, amire főlesküddött. Kölcsey nem „megélhetési politikus”; történelmfilozófiai műveltsége, jogi ismeretei, mélyről jövő etikai meggyőződése okán addig dolgozott a reformokért, amíg látta értelmét a küzdelemnek. Visszatért oda, ahonnan voltaképpen soha nem távozott el. Nem, mert visszatartotta elhunyt öccsének özvegye, s az árván maradt fiú, Kálmán nevelésének gondja. Neki írja az 1834 és 1836 között keletkezett *Parainesis*t. Igaz, Kálmán a mű megírásakor még csak tízéves. A gyermek azonban a költőben olyan nevelőt kapott, aki rövid életében eszményi példája lett. (Mint önkéntes hadnagy, 1848 tavaszán-nyarán a márciusi fiatalok között jeleskedett, s tíz forintot ajánlott fel a haza védelmére. Néhány hónappal később, 1849-ben, Komárom ostromlott sáncainál, egyes bizonytalan híradások szerint kolerában hunyt el.)

Az országgyűlés idején elkezdett, s az Athenaeumban csak 1837-ben megjelentetett

Tájház (Orbán Domonkos felvétele)

Parainesis a költő egész élete foglalatának szánva nemcsak a sajátjaként szeretett gyermeknek, hanem jószerivel az egész magyar ifúságnak írja. Iszokratész, Plutarkhosz, Cicero, Seneca mintáinak felhasználásával a magyar fiatalok elé egy sokoldalúan képzett, becsületes és válasos közösségi ember ideálját állítja, akinek széleskörű tárgyi ismeretei, filozófiai alapon nyugvó szilárd erényei a közösségért, a hazáért végzett munkájának helyességét és hasznosságát garantálják. Nem átlagembert akart nevelni, hanem olyan kvalitásokkal rendelkező embert, aki – felelős módon – nagyobb közösségek: városok, megyék vagy akár egy egész ország sorsát intézheti.

A *Parainesis* Kölcsey vallási, filozófiai, esztétikai, hazafüti végrendelete, egész életének, politikai, gondolkodói pályájának foglalatja és értelmezése. Mindaz benne van, amit a bölcs férfi, a költő és közéleti ember a fiatalabbnak, sőt, általa *nekünk* mondhat. Többször leírta azt a szókapcsolatot: „szép és jó”. A görög kalokagathia eszménye ez: a teljes emberé. Mert Kölcsey munkássága túlmutat az időn. Túlmutat a koron, a reformkor harcain. Művei megállnak a végtelenben, s elének rajzolják azt a törekény alakot, akiről ezt írta Kossuth Lajos: „E férfiú megvéjének díze, büszkesége, nemzetének tölgly – s borostyánkósszorús kedveltje volt, kinek szellemszavát, nem úgy, mint másét az érzékletek segédelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani...”

Kölcsey mintát ad ma is. Mintát tisztességből, műveltségből, küzdésből, emberségből és magyarságból. Munkáit tanulmányozva, a magyar népdalról, illetve a magyar népi kultúráról töprengve Bartók Béla, Kodály Zoltán és Németh László juthat eszünkbe. Németh László mondta 1929-ben: „Nem élt magyar író, aki tanítványa ne lett volna a népnek, amelynek tanítója lett [...], aki mint író számított, művészete gyökereiben mindig népi volt.” És igaz: Petőfi, Arany, József Attila, Illyés Gyula, Nagy László, Tornyai József, Csoóri Sándor, Ratkó József írása mind-mind merített a „tisza forrásból”. Kodály Németh Lászlóhoz hasonlóan állítja: „A néphagyomány átélése nélkül magyar zeneszerző nem lehet senki. De Magyarország Európának is szerves része, annak hagyományaiiban is benne kell élnie. Kelet és Nyugat ütközőpontján álló országnak, népnek élete célja csak az lehet, hogy mind a kettőhöz tartozzék, ellentéteiket magában kibékítse, egybeolvassa. Ebből a szempontból értéktelen az a magyarság, amely nem európai, és számunkra értéktelen az európaiság, ha nem magyar egyszersmind... Minél több közünk van az európai kultúrához, annál nagyobbra nő a magunké is.” Kodály szerint akkor lesz egységes és oszthatatlan a magyarság,

ha felismeri a néphagyományban rejlő erőt. A néphagyomány kristályosodási pontja pedig a népdal. A népzene megtartani, továbbadni, őrizni kell, hogy valódi élet lüktessen benne. Tóth Aladár szerint Kodály „egy egész világot látott meg a népdalban”.

Nem lehetséges valódi nemzeti önismeret népzene és népi gyökerű irodalom nélkül. Olyan önismeret, amely nemcsak a nemzet sajátosságainak tudatosítását jelenti, hanem a közösség állandó formálását, gazdagítását is. Ahogy Görömbei András írja egyik esszéjében: „Kultúránk legnagyobbjai időről időre megújították a nemzeti tudatot. A magyar kultúra és a nemzeti önismeret szorosan összekapcsolódik.” És itt kell hangsúlyozni azt is, hogy a nemzeti kultúra, a nemzeti önismeret legautentikusabb képviselői, miként Kölcsey vagy a fent idézett Kodály, nemcsak hazai, hanem európai látókörrrel is rendelkeztek. Ebből a pozícióból értékelték és értékelték a honi viszonyokat. Ady a Diadalív árnyékában látta meg a magyar ugar igazi drámáját, Illyés visszatért Párizsból, hogy a puszták népéről beszéljen, Bartók a népdalt a legmodernebb zenei nyelvbe oltotta be, Kodály pedig így fogalmaz 1939-ben: „Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája között nem ide-oda hányódó kompromisszum lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld?”

Kodály és Bartók megtette ezt. S megtette Kölcsey, a műveit nagyon lassan, olykor kínlódva kidolgozó alkotó, aki a sárba ragadt Csekében úgy volt magyar, hogy olvasmányai révén a legjelentősebb európai szellemekkel folytatott párbeszédet. És megtette a Fehérgyarmaton született, s fájdalmasan korán elhunyt Borbély Szilárd, aki – a világkultúra számos értékes intencióját közvetítő, tragikus lírai univerzumának megteremtése, s az utóbbi évtized legfájdalmasabb regénye, a *Nincstelének* megírása előtt – még 1995-ben könyv terjedelmű tanulmányt

közölt a *Vanitatium vanitas*ról, amelyben e korszerű történetfilozófiai eszméket megelevenítő költeményt Kölcsey pályájának fordulópontjaként értelmezi. Borbély rendkívül izgalmas, új tudományos eredményeket felmutató dolgozata a „hiábavalóság” analízisével zárul. Jelzésekkel mindössze egy mondatot idéznék ebből a kiemelkedő színvonalú elemzésből: „A beszélő feloldása az interpretációban azt is jelenti, hogy a beszélő-szubjektum dualitását (test-lélek, lét-nemlét, jelen-múlt) elmossa annak hiábavalósága; szubjektivitása az interszubjektivitásban, jelentése a jelentés felfüggesztésében a hiábavalóság értelmének egységéhez [...] közelít – és folyton kitér a szöveg a rögzített pozíciójú olvasat elől.”

Így ér össze időben a tizenkilencedik és a huszadik század, így jelenik meg a csekei magányos a fehérgyarmati, majd debreceni író-költő-irodalomtörténész világában, s így ad ihletet Szabó Magdának, aki meg nem született fiához, Szobotka Virgilhez szól:

„És ajánlom figyelmedbe a Tízparancsolatot, mert annál igazabb vezérfonal nem kerülhet a kezvedbe. Ha megtartod, a magad részéről mindent megtettél, ami a te hatalmadban áll, a többi már magasabb erők ügye...”

Szabó Magda parainesisét örök írói intellemmel zárja: „Virgil, indulj el az utadon. Mögötted jó kutya üget, hallod a körme kopogását, úgy hívják: Kétely. El ne kergesd, mert abban a percben, amikor megszűnsz saját művészeted abszolút vívőerejében kételkedni, véged van, jaj az írónak, aki úgy lépked, hogy azt hiszi, tévedhetetlen. Vidd Kételyt, és fityülj, ha félsz. Irrózatod utad lesz. Gyönyörű utad lesz. Annyiszor átkoztam meg, ahányszor felébredtem, a sajátomat, s közben minden ébredéskor tudtam, ha mindazt előre tudom, ami bekövetkezik, újra csak elkezdénem.”

Százkilencvenhárom esztendővel ezelőtt, 1823 elején, ama csekei tekintetes, miután gyertyája csonkig égett, letette a tollat. Ott állt a papíron az ima: „Isten, áldd meg a magyart!”

Szatmári táj (Fotó: Orbán Domonkos)

A szobor lelke

A „nagyság átkai” között fenyegetően elől áll a szoborra válás csapdája. Kölcsy is elérte, és talán még másoknál is nehezebb kiszabadítani ebből. Ő „a Himnusz költője”. Nem is lehet más, mint a nemzet elé állított szobor.

Himnuszukban a nemzetek azt akarják kifejezni, amit önmagukban a legfontosabbnak tartanak. Többnyire éteri magaslatba emelik legszebb álmukat, vagy éppen bánatukat. Ha nem is olyanok, amilyenek itt mutatják magukat, és ünnepi pillanataikban, kívül vagy belül, olyanok szeretnének lenni. Minden himnusz a nemzeti géniusz sűrűtménye. A miénk is az. Sokat elárul rólunk, hogy a miénk: a megrendültség himnusza.

A magyar himnuszot nemcsak a protokoll szerint kell állva hallgatni, énekelni: máshogy nem is nagyon lehet. Nem csoda, hogy szinte agyonnyomja költőjét: róla is csak feszes „vigyázz!”-ban tudunk beszélni.

A Kölcsyre való visszaemlékezés szinte magától értetődően a lelkekben és a köztudatban élő szobor-alakot hívja elő. Az ünnepi alkalom ismét árnyékban hagyja az embert, aki rövid, termékeny életében a nemzet boldogabb jövőjéért fáradozott. Hétköznapijait, közéleti küzdelmeit azonban nem csak az emelkedettség jellemezte. Nem ő tehetett erről: balsorsa a méltatlan ellenfelektől sem kímélte meg. Arra pedig szinte sohasem gondoltunk, hogy lelkének démonaival is megrendítő küzdelmet vívott. Intellektuális szeméremből erről hallgatni szoktunk, ahogyan hallgatott ő is. A halhatatlan Kölcsy eltakarja a halandót. Pedig talán még a nemzeti önismeret terén is előrehaladnánk, ha jobban figyelnének rá, az esendő emberre.

Az utókor Kölcsy-képe alapvetően egybevág azzal, amit Ferenczy István közismert márvány remekében mintázott meg. Emelkedetten szép: olyan véglegesen, mint a klasszikus síremlékek. A nemzet sorsán érzett aggodalom és a töprengés terhének súlya alatt előre hajló fej rendíthetetlen nyugalmat sugároz. Az örökkévalóságba dermedt alak merevségét az Athén vagy Róma államférfiaktól idéző öltözet gazdag redőzete sem tudja feloldani.

Valóban ilyen lehetett? Nehéz elhinni. Csokonaira, Berzsenyire, Petőfira, Aranyra, Vörösmartyra, de akár Adyra, József Attilára jobban jellemzők szobraik, mint Kölcsyre. Ez a dicsőfény övezte, finomra csiszolt alak alkalmas lehet ideálnak, de miért ne közelíthetnénk másként Kölcsyhez? Annál is inkább, mert közelebből nézve, figyelmesen olvasva szíven üt az az ellentmondás, amely a lélek viharai és a külső harmónia között feszül. Azt kell észrevennünk vagy inkább megéreznünk, hogy alkata még a vadromantika hőseinek tépertségéhez, zaklatottságához is közelebb állt, mint egy tökéletesre csiszolt márványszobor csillogó nyugalma-hoz. Az utókor formálta kép mintha Goethé idézné, de ebben az emberben Byron viharai tomboltak. Példás önfegyelmével szenvedte életének kettősségét: a sorsa diktálta, méltósággal vállalt szerep és a lélek másfelé vágyó hajla-

ma közti feszültséget. „Keservesen megbántam, hogy valaha publikum elé léptem. A literátori pályán legalább azt önthettem papírra, amit akartam” – írta egy levelében. Pedig még költőként sem szólt magáról nyíltan. Hite és erkölcsi parancsa az volt, hogy nehéz sorsú nemzete végzetével szegüljön szembe, és ne a maga lelkével foglalkozzon – és kora esztétikája, poétikája is a visszafogottságra intette.

Egy szenvedésre hajló lélek még abban is talál okot a keserűsége, ami másnak öröm. Kölcsy már gyerekkorában egész életét meghatározó sebeket kapott. Korai árvasága, fél szemére vakságot okozó himlője, tüdőbetegsége, testi gyöngesége, vagyoni kérdésekben folyó pereskedései, szerettei elvesztése, az az érzés, hogy mindenért ő a felelős, szüntelen kínozták. Az ilyen szenvedésnek már nem kell kiváltó ok. Maga a létezés fájdalom. Fájdalmas még az is, ami szép benne, és azok a sérelmek, sebek, amiket egy derűsebb lélek könnyen elvisel, kétségbe ejtik. Kölcsy megpróbáltatásainak csupán egy kis részéről tudhatunk. A legismertebb összeütöközése az őt Pozsonyba, az országgyűlésre küldő megyéjével történt, amely követi lemondásával ért véget. Korábban nem volt példa arra, hogy valaki lelkiismereti okból mondjon le mandátumáról. Ő ezt tette, mert legmélyebb meggyőződése ellenére kellett volna az örökváltság ellen szavaznia.

Pozsonyi követésaitól búcsúzva mondta: „Jelszavaink valának: haza és haladás...” Lehet, hogy még a lemondásnál is jobban bántotta, ami ezt megelőzte: a megyegyűlés leitatott közönsége elmondani sem engedte beszédét. De fájt neki minden. (Az is, hogy Berzsenyi nem vele akart beszélgetni, hanem a kor istenített cigányprímását, Bihari Jánost hallgatta inkább. Az ettől a sérelemtől aligha teljesen független Berzsenyi-kritika viszont a költőtárs pályáját törte ketté: személyes érzéseit ő sem vallhatta meg. Az érzékeny, sérülékeny szemlekek könnyen a fájdalom csapdájába estek, hiszen még csak el sem mondhatták, mi bántja őket...)

Emlékbeszédében az ifjú Eötvös József mesterét, atyai barátját, és, kimondatlanul ugyan, de a rokon lelket siratta benne. Ő kezdett elsőként a kora szellemét kifejező, átszemlelt Kölcsy-szobor mintázásához. „Midőn ily férfiú száll sírjába, méltó, hogy az egész haza gyászot öltson magára, nemcsak, mert ki egész életét hazájának szentelte, az egész haza bánatára érdemes, de mert [...] jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek, útmutatóul” – mondta.

Az emlékbeszéd nem a realizmus műfaja. Nem róhatjuk fel, hogy amikor a maga és a nemzet veszteségét vette számba, Eötvös is eltekintett Kölcsy élete és műve részletekbe menő elemzésétől: azonnal arra a magaslatra emelte, ahol már életében is helye lett volna. Nem érezte időseztérnek, hogy kibontsa, amit Wesselényi mondott Kölcsy haláláról értesülve: azt, hogy „Nem közénk való volt”. Miért? Mert több, nemesebb volt, mint kortársai, mint az őt körülvevő világ.

Az utókor boldogan beérte a szobor-Kölcsyvel. Így elmaradt sokféle arcának megmutatása, mára jószerevel egyetlen olvasatunk maradt róla. Az, amelyik minden másikat elfed-

Csodálni mindig könnyebb valakit, mint megérteni. Gondolatait esetleg igen, de őt magát nem. Így aztán Kölcsy utókorától sem kapja meg azt a szeretetet, amelyet életében nélkülözött. A szeretethez mindig kell némi részvét is. De lehet-e részvétet érezni egy tökéletességet mintázó szobor iránt?

Ahhoz, hogy szerethessük Kölcsyét, nem elég a szoborra figyelni. Van rá okunk bőven. Figyeljük, mit írt *Országgyűlési naplójában*: „Én, mint minden versfirkáló, mikor világról és emberekről szólok, legtöbbször csak magammal vesződöm”. Máshol szinte soha nem ilyen személyes: különös, hogy éppen egy természetből adódóan tárgyilagos műben nyílik meg a leghitelesebben. Őszintébb itt, mint gyakorta kicsit biedermeier, kicsit szentimentális személyes lírájában, mely inkább a kordivatot, mintsem lelki életét tükrözi. De elmélyedve ebben a ma emberétől távolinak tetsző versvilágban mást is észrevehetünk. Azt, hogy a magyar verselés megújításáért, a formákért folytatott küzdelem nemcsak korparancs, hanem a vergődő lélek menedéke is. Kölcsy leggyakrabban idézett, a prédikátorok veretes nyelvén megszólaló, nemzetébresztő versei magáról a költőről is szólhatnak.

A haza ügye: Kölcsy személyes ügye, nem pusztán, akár a legnemesebb fajtából való, küldetéses retorika, hanem a legmélyebb lelki valóság. A nemzetét megszólító, legnagyobb versei, köztük maga a *Hymnus* – róla is szólnak. A magyar nép századainak zivatara a költő lelkében is dúltak. Kölcsyénél minél fényesebben lobog a szellem, kétségeinek annál mélyebb verembe világít be. Amikor Herderrel vitázik: azt gondolhatjuk, csakis a nemzet sorsa foglalkoztatja, a magyarság életöszönét akarja fölrázni. Hatalmas erőket mozdít – és közben, történelmi korokat újraelve is, töprengő, kétkedő ember marad, aki saját kétségbeesésével, „melakórijával” is birkózik. Ha meglátjuk ezt az esendő arcát, részvétünket is el fogja nyerni, hogy aztán megszerethessük.

Emberi és költői lénye összetettségét mutatja egy töredékben maradt verse, a *Kölcsy*. Nem fejezte be: mert nem lehetett. Magát szólítja meg, jellemzi benne. Így indítja: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgati ég forró kebelem nem tette hideg”. Azt váránk: így is folytatja. De az erőt demonstráló szavak sötét kétségbeesésbe futnak: „... az elkomorult sorsnak nyíla dűlva lecsattant / S könnypatak áradozott a bánatölele tereben, / S áldozatát vérben fogad vala boltja sötétén”.

A *Huszt*ban másként építkezik: a romokban a pusztulás emlékművét látva fogalmazza meg a cselekvés programját. Személyesség és közéleti mondanó, a líra és a közjót sürgető mondatok összeérnek, a hanyatlás-élményre adott válasz versben és prózában is megjelenik. A *Huszt* fennköltége és a magyar műemlékvédelem alapítólevelének tekinthető mondatok összecsengenek: „Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondatlan unoka le hagyott omlani, s kőveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés híjával

vagyunk, s a nemzet hőskorának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lették sírjokat?”

Reménytelenség és a reményért való küzdelem, a pusztulás-fenyegetés és az építés akarat, a nemzet sorsa fölötti megrendültség és a közjó szolgálata együtt járnak. Szép lenne, ha mindent betöltene az építő szándék és a sikerbe vetett hit. Csakhogy Kölcsey nem azonos a szobrával. Maga is olyan rendíthetetlenül szeretne hinni, ahogyan másokat biztat. Csakhogy mindennek látja az árnyékos, vagy éppen sötét oldalát is. Így aztán már-már természetes, szinte észre sem vesszük, ahogyan együtt jár költészetében a kétségbeesés és az ünnepélyes elragadtatottság.

Legismertebb példája ennek is maga a *Hymnus*. Szerkesztésében, ahogyan az ellentétekkel bánik, a művészi erő szép példáját látjuk: az egész költemény a fény és az árnyék, a diadal és bukás szembenállásának dramaturgiájára épül. Sokan megjegyezték, hogy a magyarok himnuszában nem egy jövőjében bízó nemzet hite jelenik meg; hogy egy sebzett lelkű nemzet fájdalmát fejezi ki. Más himnuszokhoz viszonyítva alighanem igaz is ez az állítás. De Kölcsey világán belül mindenképpen a megszenvedett hit és a reménység verse: a legmélyén alanyi líra, maga a költő harcol benne a romlással, és jut el a bizakodásig. Igent mond az életre, mert aki Isten segítségét kéri, az élni akar.

Hogy milyen mély kétségbeesésre keresett orvosságot, azt a röviddel későbbre keltezett

Vanitatum vanitas mutatja meg: Kölcsey már akkor hozzákezdhetett, amikor kitette a felkiáltójelet a *Hymnus* végére. Ha nem is dolgozott rajtuk egyszerre, az ikerversek párhuzamosan születtek benne. A *Hymnus*ban a dicsőség és fájdalom képei feleselnek egymással: tézis és antitézis. A *Vanitatum vanitas*ban „minden hiábavaló”, maga a nagyság és diadal minősül kudarcnak, a vers egyetlen nagy tagadás; antitézisek sorozata. A *Hymnus* meghagyja a szintézis reményét, hogy jó és rossz a történelemben nemcsak kiegyenlítheti egymást, hanem még jóra is fordulhat a világ. A *Vanitatum vanitas* költője már nem ismer győzedelmet, nem remél semmit. Nem kétségekkel birkózik, kétségbeesett. Olyan sötétnek látja a jövőt, hogy maga a történelem, az emberi élet nagy foglalat, örök-értvényűnek tekintett diadalaival együtt vesztí el értelmét a szemében, s bizonyul könnyűnek *A Prédikátor Könyve* tanítása és saját gondolkodása lételeméleti és teológiai mérlegén.

Aki élete akár egyetlen pillanatában is így látja a világot, az máskor is a lét és a nemlét határán egyensúlyozik. Annak az élet maga táplálja kétségbeesését. Ez a belső pokol folyamatosan emészt. Még akkor is, ha nem akarja elpusztítani magát.

Magyarázhatjuk e megrendülést Kölcseynek a személyes életében és kora közéleti küzdőterein elszenvedett keserves tapasztalataival, de ezt a verset még az utókor által ismert megpróbáltatások és közéleti megaláztatások előtt írta.

A kétségbeesés belülről fakad, és ezen még kora sem tudott változtatni: az a reformkor, amit a nemzeti emelkedés aranykorának tartunk azóta is.

Hiába szervezett a maga körébe álmosdi és csekei intellektuális és személyes magányának ellensúlyozására alkalmas kis kört, a megyei és az országos politikában való szereplésének tapasztalatai, anyagi gondjai, személyes sorsának alakulása, fájdalmi akár külön-külön is elegendőek lehettek ahhoz, hogy ne is láthassa más-ként, mint hogy a világ maga a hiábavalóság hiábavalósága... A romantika diadalát megelőző Vörösmartynak néhány évvel később nem kellett finomkodnia. Sőt: ki is kellett mondania, hogy az ember „sárkányfog vetemény”, és „nincsen remény”. A földnek Kölcsey antropológiájában sem fájt kevésbé az ember, de férfiszemérmé és a költészetében meghatározó klasszikus művészi normák nem engedték, hogy elmondja azt, ami legjobban fájt neki. De teljesen el sem titkolhatta, a maga filozofikus visszafogottságával szolt róla: a Szentírást hívta segítségül. Illendőségből? Szokásból? Tapintatból? Vagy a megpróbáltatások embereként megérezte, hogy mindenütt jobban kedvelik az ideálképeket formázó szobrokat, mint a szenvedő és szeretetet éhező embereket?

OLÁH JÁNOS

„Hymnus minden időben”

Cseke, 1823. január 22. Ezt a dátumot kanyarította a *Hymnus* elkészült kézirat alá Kölcsey Ferenc. Csaknem kétszáz év, tíz emberöltő telt el azóta. Ki tudná megszámolni, hány milliószor hangzott fel ez a magyar hazafiság eszméjét újrafogalmazó ének, amely a *Boldogasszony Anyánk, régi nagy Patrónánk* kezdetű Mária-ének érületét és a reformkori történelemfelfogást egybeolvastva lett a nemzeti megmaradás jelképe. Igaza, mint az igazán nagy verseké, ma is megrendít mindenkit, aki e közösség tagjának érzi magát.

Talán éppen ez a kikezdehetetlen, belső költői igazság ingerelte olyan sokszor az idegen hatalmak nyakunkra ültetett képviselőit, hogy megpróbálják félretolni Kölcsey *Hymnusát*, újat írasanak helyette. Rákosi például Illyést és Kodályt kérte fel a feladatára, hiába. Nem akadt valamire való költő, zeneszerző akkor Magyarországon, aki erre az áruhátra vállalkozott volna. Azóta többször is elhangzott az igény, új himnuszra van szükség, olyanra, amely nem megosztó, nem emlegeti Istent, és különösképpen nem hivatkozik a magyar történelem viharos évszázadaira. Ezek a kezdeményezések eddig mind kicsorbultak a *Hymnus* maradandó üzenetén.

De hát hogyan is született ez a költemény? Azt gondolhatnánk, a hazafias mozgalmak közepette sürgölődő költő vetette papírra, pedig nem. Kölcsey 1817-ben anyagi okok miatt kénytelen elhagyni Pestet, ez pedig, ahogy írja, kínosan éri. Teljesen visszavonul, elfordul a világtól. „Reggeltől más hajnalig szobámban

Ferenczy István: Kölcsey Ferenc ülő szobra, 1841–1846 (Magyar Nemzeti Galéria, Szobor Oszttály)

járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki) – írja –; s ha sötét képeim engedték, a paraszt dal tónját találgattam. [...] S annak mintájára csináltam előbb a legmindenapibb, keresetlen pór kitételekkel dalt s azután úgy nemesítém meg az egyik sort a másik után.”

Első pillantásra különösnek tetszik, hogy a nemzeti közösség dala elszigetelt magányban fogalmazódott, emelkedettsége a népdal keresetlen egyszerűségére épül, de talán sehogy másként, csakis így jöhetett létre a sok-sok magányból közösséget, a társadalmi ellentétekből egységet óhajtó nemzeteszmeny esztétikai párlata.

Ha az új himnuszra való felhívást meg is tagadták költőink, a hazafiság érzelmi és gondolati jelentésének újrafogalmazása a történelmi idő bizonyos kristályosodási pontjain elkerülhetetlenné vált. A legutóbbi emlékezetes újrafogalmazás Illyés Gyula nevéhez kötődik. „Haza a magasban” így hangzott a kilátástalan jelen valóságával a hagyomány és az eszmények igazát szembehelező program. Illyés a politikai értelemben elvesztett hazát a kultúra régióiba emelte versével. Lélek és nemzetmentő program volt ez, hiszen a magyarság egyharmada számára az intézményes haza végleg elveszett, de a kétharmad sem érezhette otthon magát a megmaradt egyharmad hazában. A magyarság egyetlen megtartó ereje a kultúra maradt. „Emlékezni bátrabb dolog lesz, mint tervezni.” így hangzik a kiábrándult tanulság. A vers kijelöli az emlékezés irányát is:

*Ha új tatárhad, ha új kufárhad
özönlí el e tiszta tájat, [...] te mondd magadban, behunyot szemmel,
csak mondd a szökat, miktől egyszer
futó homok, népek, házak
Magyarországgá összeálltak.*

Mondd magadban, így szólt a figyelmeztetés, miközben a nyilvánosság előtt, közösségi alkalmakkor a nemzeti ima helyett egyre gyakrabban hangzott fel a „nemzetközív lesz holnapra a világ” internacionalista óhaja. A szavak, az emlékezés, egyszerűen a költészet erejét hajlandók vagyunk alacsonyítani ma is. Pedig tudhatnánk, a politikai, gazdasági értelemben vett hazától megfosztott, a környező országok fenntarthatósága alá utalt egyharmad magyarságot a népiértékek, a száműzetések, a beolvasztó törekvései ellenére nem a politikai erő, nem a gazdasági érdek, csakis és egyedül a kultúra – a szó, a hit, a dal, a jelképek, az emlékezet ereje – tartotta meg magyarnak. Nemzet és kultúra egymás nélkül nem létezhet. Politikailag halálra ítélt nemzetet is megmenthet a kultúra, de az a nemzet, amely lemond saját kultúrájáról, a politikai kibontakozás lehetőségeinek kapujában is elbukik.

A „cosmopolitismus”, amit tegnap internacionalizmussá, ma globalizációvá keresztelt át a nagyralátó közbeszéd, hangzatos jelszavakkal csábít, ígéri a nyomorúságos, a hagyományok, költészetségek vonzásában megragadt szülő-

föld helyett a csillogó nagyvilágot, a felnevelő közösség ezer köteléke helyett a szabad lélegzetű, minden felelősségről mentes jövőt, az anyanyelv tudatalatti mélységeket hordozó, sokszor fájdalommal terhelt közege helyett az emlékezéstől mentes, újdontú, az önmegvalósítás korlátlan lehetőségét kínáló világnyelv szavait. A könnyűség ígéréteinek nehéz ellenállni, legszívesebben eldobnánk magunktól mindent, ami nemzeti, ami visszahúz, ami nehéz, ami miatt lenéznek bennünket, s átadnánk magunkat az ígért, mindenben túlröpítő könnyűségnek. A maga korában Kölcsey is szembenézett ezzel a csábítással.

„Volt idő, midőn cosmopolitismus vett körül – emlékezik vissza élete vége felé egykori önmagára –, s ez időben a Magyar hazán nem függék... [de] ...a cosmopolita hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, szükségesen el kellett múltnia. Szerettem anyámat, hazámat, lyánkáimat, szerettem barátaimat – s ez mind egyformán égő szerelem vala.”

Kölcsey példája tizenkilencedik századi példa, de ettől még nem biztos, hogy elavult. Szívesen mondanám, mert ezt remélem, biztosan nem. Az mindenesetre mellette szól, hogy eddig minden – a nemzetköziség szellemében fogant – támadást túlélte. És ez, azt gondolom, nemcsak esztétikai tökéletességének köszönhető, talán nem is elsősorban annak, hanem annak a belső lelki hitelességnek, amely egyszerre rezonált az egyéni sors és a néplelek segélyhívására példamutató kiállására.

Harcedzett erdélyi barátom, aki mint mondta, kamaszkora óta nem ejtett könnyet, pedig nem kevés megpróbáltatás érte, de – és ezt félig szegyenkezve, félig rejtett büszkeséggel vallotta be – ha a Himnuszt hallja, nem tud megálljt parancsolni a könnyeinek. Valamiféle őssírás fakad föl benne. És kitar a Himnuszt mellett, mert annak érvényesnek kell lennie, mondta – Nagy Lászlót idézve – minden időben.

Ez a kitarás, ha másra nem is jó, arra mindenképpen, hogy a jövő nemzedékek is szembenézhesenek ugyanazokkal a kísértésekkel, kétségekkel, amelyekkel nekünk kénytelen-kelletlen szembe kellett néznünk, de legalább módunk volt szembenézni.

ANTAL BALÁZS

Kölcsey, kultúra, fiatalok

A kultúra munkásai időről időre szükségét érzik annak, hogy munkájukat, munkájuk tárgyát és azon keresztül saját magukat vizsgálva föltegyék a kérdést: mi a kultúra és mi a kultúráközvetítő a világ számára – azon része számára, amely nem munkása, de fogyasztója, működtetője, fenntartója a kultúrának. Hogyan látja a világ azt, amit a kultúrmunkás látat a kultúrából – nemritkán kultúraalakító, kultúráközvetítő elődeit.

Amikor a mai Kölcsey-képet vizsgálom, hasonlóan cselekszem magam is – hasonló kérdésekre próbálok válaszolni. Milyen képe van a ma emberének „nemzeti imádságunk” költőjé-

Buday György: Kölcsey Ferenc, grafika, 1971 (Petöfi Irodalmi Múzeum)

ról, a kényszerű földbirtokosi tevékenység miatt röghöz kötött gondolkodóról, a szabadelvűségében jóformán magára maradt politikusról és művéről? És különösképpen milyen képe van a ma fiataljainak Kölcseyről – azoknak a fiataloknak, akik megöröklék az olyan kulturális kezdeményezéseket, intézményeket, mint amilyen a Magyar Kultúra Napja, akik megöröklék Kölcsey művét, s annak gondozását? Melyek a meghatározói e képnek: tettek, gondolatok, írások – vagy értelmezésnek álcázott tanítások, magyarázatok, virtuális képek? A válasz keresésekor azzal is számolni kell, hogy milyen volt akkor, mennyire és mitől lehetett vonzó a mű s a személy, s kiknek a számára – hogy jobban ráláthassunk: mennyire az ma, lehet-e még az egyáltalán, illetve azzá tehető-e? Azzá tehető-e a fiatal, felnövekvő generációk számára – figyelembe véve azt is, hogy a kultúrákövetítő keze ráadásul kötve van: a Kölcseyről s kortársairól sugallt képpel szemben a társadalomnak elvárásai vannak – olyannyira, hogy maga a társadalom sugallja a közismert képet Kölcseyről –, sokszor nem törődve a kutatók és tudósok felhívásaival, ha az nem illik bele az általa teremtet és elvárt értelmezési keretbe.

A felvetés maga azonnal igazolni látszik a klisé, hogy nehezen összehabókítható dolgokat próbálgatunk: hogyan is férnének meg egymás mellett a nemzeti ébredés hőskorának bölcsői, a modern Magyarország alapító atyái, kiknek műve kész, nagyobbrészt feldolgozott, megnyugtatóan tanítanivaló és tanított, velük szemben meg sorra olyan nemzedékek, melyek nem kérnek a tanításból, nem kérnek a bölcsességből, nem kérnek a kész értelmezésből, a világot nem ideák, hanem egzisztenciális realitások alapján szemlélik, s evégett feladnak akár nyelvet és hazát is, amelyért azok nem egy esetben az életüket adták. Nyugalom, megfontoltság, bölcsesség, tapasztaltság – szemben az értetlenséggel.

És hogy is lehetne ez összehabókítható: hiszen könnyen belátható, hogy lezárt értelmezés áll a nyitott személyiség előtt – nem szembenéznek egymással, hanem az egyik, a mai fiatal nézi az előtte járók által beállított nagytőlencsén át a másikat, ahonnan az nem láthat vissza rá. És e lencse bár sokat felfed, sok mindent megmutat a ma fiataljának abból, ami a túlfelén van, de igazából csak azt, amit a lencsét beállító idősebb generáció jó-nak lát megmutatni belőle. Magyarán leg-

alább ugyanannyit elmond a közvetítőről, mint arról, amit az közvetíteni próbál.

A kultúratudományoknak ez persze kiküszöbölhetetlen részük. Azt azonban igenis ki kell küszöbölni – még akkor is, ha a társadalom, a politika, a világ azt mondja, jól van így –, hogy a szemlélőnek olyan érzése legyen: ennyit lehet és kell látnia, tisztelnie és becsülnie, mi már elvégeztük a munkát, lezártuk. Neki csak elfogadnia kell.

Mégpedig azért kell kiküszöbölni, mert a generációváltás elsősorban szemléletváltást jelent: egy új generáció mindig máshonnan jön, mint az előző, akárki akárhogy nevelte is. Ha ugyanazt nézi is, más lát, ha ugyanazt is látja, másképpen mondja el. Ha ugyanazt kérdezi, más válaszol rá, ha ugyanaz a válasz, akkor más a kérdés. Hősei mások, vagy ha ugyanazok, egészen másért. Nem gondolkozhat ugyanúgy világról, kultúráról, magyarságról, mint akik előtte járnak. Igénye nem a közvetített kép megismerése, melyről tudható, hogy a mindenkori társadalom és esetenként a hatalom által manipulált, hanem a saját tapasztalat megszerzése, nem a levont tanulságok tanulmányozása, hanem maga a nyitott tanulmányozás, amelyből ő szeretne levonni a saját maga számára tanulságokat.

És nem éppen ezt tette-e a maga korában Kölcsey s megannyi kortársa? Nem éppen az volt-e a vágyuk, hogy a maguk számára saját szavaikkal fogalmazzák újra a világot? És benne az emberiséget, s *aztán* Magyarországot, s benne önmagukat?

Pedig ha Kölcseyre, vagy egyáltalán, a nemzeti ébredés, a romantika és a reformkor nagyjaira gondolunk, egy olyan „érinthetetlen” szoborcsoportot látunk magunk előtt, melyhez, úgy véljük, napról napra kevesebb közünk van már – a feltétlen, mély tisztelet megadásán túl. Egyenként idegenkedünk a képtől, melyet közösségként, társadalomként magunk hoztunk létre és tartunk fenn, ha másként nem, hát hallgatólagosan. És a távolság egyre nő: már „szent” hevíletük, tisztaságuk is érthetetlen és elérhetetlen számunkra, jelszavaik egészen mást jelentettek, mint amit ma értünk alattuk, ha nagy ritkán kimondjuk is őket. A legkiválóbbjaik által követett eszmény, a nemzeti szabadelvűség, ma, kettéválva, kinek-kinek ízlése szerint mindkét oldal felől szitokszó, egymás lenézésének és megvetésének kifejezése, és mindenképp összehabókíthatetlen ellentétek. Mondataik csak annyiban érdekesek,

hogy pillanatnyi, holnapra felejtendő politikai játszmákban vissza lehet-e élni velük. Ha még csak azt sem lehet, marad a skatudósoknak.

A ma irodalma jóval konkrétabban nyúl vissza az irodalmi hagyományhoz, mint bármelyik korábbi kor literatúrája. Irodalmi művek megidéznék más irodalmi műveket; sorokat, mondatokat, versszakokat, bekezdéseket vesznek át – egy az egyben – korábbi munkákból, tisztelgésüket ilyen módon is jelezve – jelezve, elismerve a kapcsolatot, a hatást, azt, hogy az az irodalmi mű, az az időben régen lezárt korszak nem halott, nagyon is él; mondatai, gondolatai érvényesek a mában, továbbgondolhatók, újrafogalmazhatók, elismérhetőek, és egyáltalán: újra meg újra aktualizálhatók minden jelen korban. De ebből a folyamatból Kölcsey nagyobbrészt kimarad. Hogy csak pár példát mondjak, míg a *Szózat* szerzőjének, Vörösmartynek művei, műcímei ma is forognak, körbejárnak, megtelnek újabb meg újabb tartalommal és értelemmel, Petőfi, Arany egyszerre tisztelgések és tisztelegve szemtelenkedő parodisztikus játékok céltáblái, Csokonai formai játéka mai költők tolláról vissza-visszaköszönnék, addig Kölcsey „érinthetetlennek” tűnik.

De vajon jót tesz-e, jó szolgálat-e az, ha egy életművet „érinthetetlennek” teszünk? Biztosan jó úton járunk, ha így gondoljuk megvédhetőnek?

Egy életmű addig él, amíg kérdéseket lehet feltenni neki, amíg a szemlélőnek szabadságában áll a nézőpont megválasztása és nincs meghatározva számára előre, hogy mit *kell* vagy mit *szabad* látnia. A kérdésektől s az értelmezés, a hozzáérés szabadságától csak akkor kell félnünk, ha az életművet, a hagyományt kikezdhetőnek tartjuk. A jó művek sajátja, hogy leperereg róluk az elhibázott próbálkozás, támadójukat nevetségessé téve megvédik magukat. Óriások hogyan is szoríthatnának parányok védelmére parányok ellen? Rövid távon talán megínylik a támadást – sokszor nem tesz jót műveknek adott pillanatokra való alkalmazásuk, idézésük –, hosszú távon azonban mindez még csak említésre sem igen méltó.

Mindenképp közel kell engedni az új meg új értelmezőket a szabad értelmezéshez, nem szabad félni attól, hogy fiatalabb generációk félreértenek, félremagyaráznak, eltorzítanak jelenségeket, jelentéseket a műben – bár természetesen ez fog történni –, hiszen minden megértés félreértés, minden generációnak és

(Vértesy Jenő: Kölcsey Ferenc, 1790–1838, Budapest, 1906)

minden embernek megvan a maga félreértése, minden értelmezés szükségszerűen torzít; nem biztos, hogy az újabb generációké, a fiataloké jobban, mint az előtűnik járóké. Már csak azért sem, mert Kőlcsey fölöttébb közel állt az ifúsághoz – felfogásban, de még korban is, hiszen ő maga sem számíthatott soha idős embernek. Nem öregedhetett meg. Mai szemmel nézve fiatalember volt egész életében, legfeljebb középkorú – s eszméi a maga korában a legmodernebbek.

Hivatalos nagykorúságának kezdetén, amikor Csekére került, egy művelt és tehetséges fiatalember álmaival, perlekedő rokonok, értetlen parasztek és borvirágos arcú szatmári uraságok társaságával szembesült. Elszakadt barátaitól, mesterétől. Eltemetkezett fiatalon, nem is egészen önként. Sorsa „fölfelvetette” rendre kultúra, irodalom és politika országos színtereire, de csak hogy aztán még fájdalmasabban húzassa vissza onnan. Cseke abban az időben még messzebb esett a kulturális élet fő színtereitől, mint manapság, pedig most sincs közel. Az életető postától Beregszászon, mely íróbarátaival kötötte össze, volt, hogy az ár egy évre is elzárta. Ha meg nem zárta el, hát maga zárta be magát: megírta, hogy volt olyan év, amikor udvaráról sem tette ki a lábát. Még csak az írás sem ment neki a csekei első hat-hét évben, melynek a magány s a kies tájék az életető feltételei – legalábbis a közhiedelem szerint. 1823 szinte az újrakezdés éve a számára. Ő is így tekintett rá.

Még nem töltötte be a krisztusi kort, amikor megírja a *Hymnust*. Ugyanúgy fiatalember nagy szellemi teljesítményének megalkotásakor, mint csaknem földije, Bessenyei a maga korában, vagy, kinek már temetését látta, Csokonai, s aztán később a többiek. Megannyi nyugtalan szellemiségű fiatalember, egy sem amolyan „haza bölcsé”-karakterű alkat. Forrófejűek, lázongóak, ábrándképeket űzők, gyakran megfontolatlanok; a legkevésbé sem mentesek a fiatalokra jellemző emberi esendőségektől.

S Kőlcsey a későbbiekben, pontosan azért, mert megélte a maga teljes intenzitásában a fiatalság teremtoerejét, s így értette, tudta, hogy az mennyit ér, szenvedélyesen fordult a fiatalok felé – s azok viszonzózták rokonszenvét. Megyei feliratai, országgyűlési naplójának lapjai tudósítanak róla, mennyit aggódott, tépelődött, tett, mennyit szeretett és mennyi baráti szeretetet kapott a fiatalabb eszme- és pályatársaktól. Az országgyűlési ifjaknak példaképük lett. Kossuth tudósításai gyászkeretben adtak hírről, mikor megyei követi megbízásának vége szakadt. Miért? Miért éppen az otthonülő, a fényes fogadásokat és vacsorákat, a társasági alkalmakat többnyire kerülő, zárkózott, még a kortársai szemében is „nyomasztó” műveltségű vidéki birtokos uraság lett ilyen népszerű egy dinamikus gondolkodású társaság körében?

Talán mert más volt, mint az apák generációja. Merté máshogy szemlélni ember, ország és világ dolgait, mint ahogy azt a korabeli társadalmi közmegegyezés diktálta, hiszen nem szabad elfelejteni, hogy nemcsak Béccsel állt szemben ő, hanem Nagykarólyal is – mert másképpen gondolkodni és szavai fölött nem fogadott el korlátozást. Odahaza lázongó, emberkerülő re-

metének láthatták, már csak azért is, mert senki sem lehet proféta saját hazájában; szavait nem értették, még Debrecenre is csak panaszkodott, hogy az egész városban nem akad szabadelvű eszmetársa. Az ifjabbakkal érzett egyet, s azok övele. Értették azt is, hogy súlyos felelősséget vállalt magára, testvére megárvult családja s a birtok gondja nyomta vállát, igyekezett megfelelni e kötelességnek, de ezzel együtt mert és tudott másképpen beszélni, mint a kortársai zöme. Odahaza éppen annyira volt, amennyinek az elvesztése tragédia lett volna számára: nem nincstelen, akinek minden mindegy, s nem is dúsgazdag, akit ügysem érhetnek el. És mégsem hunyászokodott meg. Az ifjak látták ezt és nagyra becsülték.

Marton László: Kőlcsey Ferenc, 1973 (Szatmárcseke, foto: Orbán Domonkos)

„[É]n inkább óhajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű s nem ingó férfiak támadjanak [...] E hitben szoktam az ifjúság lelkesebbjeit magam körébe vonni...” – írta barátjának, Szemere Pálnak. E pár sorban benne foglaltatik hite, meggyőződése és bizalmának alapja. Ennek jegyében fogalmazza meg unokaöccse számára intelmeit a *Parainesis*-ben, mellyel etikai tanítást adott az egész magyar ifjúság kezébe, s mely fiatal barátainak köszönhetően nagy visszhangot kapott még Kőlcsey életében. Halála után, mikor Vörösmarty köre gyűjtésbe kezdett egy Kőlcsey-szobor felállításának céljára, a csekei úr fiatal hívei ki akarták adni az intelmeket, s a bevétellel támogatni a kezdeményezést. De ez már csak terv maradt, szép terv.

Ahogy Kőlcsey a másképpen látás, a másképp gondolkodás erejével vonzotta maga köré az ifjakat, új meg új olvasók csakis úgy támadhatnak körülötte, ha nem kapnak zárt, befejezett, kikezdhethetlen koordinátákat a hozzá való közeledés kiindulási pontjához és végcéljához. Nem lehet megmondani senkinek, honnan induljon és hová kell megérkeznie egy művel való

találkozásakor. Idézzük megint csak Kőlcseyt: „Szeretem, ha minden fej a maga saját világa után indúl [sic!] inkább, mint a másé után vakon.”

Kultúránk egészére is jellemző ez: a magyar kultúra soha sincs készen és sosem érhet véget, amíg a földön lesz olyan, ki legalább ezredrészen magyarnak tartja magát, de talán még azután sem. Tartománya felmérhetetlen, beláthatatlan. Sokfélesége erő; még csak az is számbavehetetlen, hogy egy-egy év alatt, mondjuk két Magyar Kultúra Napja közt mennyivel gazdagodott – mindannak dacára, amit gyakran hajlamosak vagyunk ellene való támadásnak felfogni. Irodalom, képzőművészet, komolyzene s a magas kultúra akármely

más területének eredményei nem állnak az érdeklődés középpontjában manapság – ám ez régen sem volt másként, példa rá éppen Kőlcsey vagy akár Bessenyei élete is; azokban a korokban és időkben, mikor az ember szabadon választhat, nem is lesz ez sose másképp. Mégis, ahogy a múltból való gondolkodásunkat a kultúra határozza meg, ez a domináns a saját magunkról alkotott képünkben, s a talmi, amely az adott pillanatokban győzedelmeskedett, elfelejtődött, porrá vált, vagy még annál is kevesebbé – ugyanígy lesz ez mindig a jövőben is, mert erős önvédelmi mechanizmusa van a kultúrának. Egyetlen igazán nagy ellenfelét, az érdektelenséget is legyőzi. Ugyanakkor az sem mérhető fel, senki sem tudja megmondani előre, mikor mi minősül majd át, s kerül a múltandó hívságok közül a maradandó értékek közé. Gondolok itt például arra, hogy a színház, a színházkedés is kicsoda rosszallást váltott ki kezdetekben – ma pedig a magaskultúra elválaszthatatlan részének számít; hány meg hány megvetett, kiközösített művész nevét tudjuk felsorolni, akiket „élsőködőnek”, „semmirekellőnek” vagy egyenesen „ellenségnek” nyilvánítottak ebben a hazában, melynek ma halhatatlanjai – s szinte senkiét azok közül, akik megvetették és lenézték őket.

Amikor a Magyar Kultúra Napját ünnepeljük, nem kőbe vesset képét, emlékművét ünnepeljük, hanem az élő entitást. S ahogyan a kultúra él és lezárhatatlan, ugyanúgy kell tekintenünk minden értékére, minden elemére, így természetesen az elsősk között Kőlcsey művére is. E mű él, nyitott. E műhöz mindenki hozzáérhet – mindenki hozzáillesztheti saját horizontját a *Hymnushoz* annak olvasásakor, hallgatásakor – anélkül, hogy szentségtörést követne el vele. Hiszen ahogy Kőlcsey írta a *Parainesis*-ben: „Sok szépet íranak a bölcsék [...] de [...] csak úgy hatnak ráink, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhez kapcsolódtak, mint esti szélhez a virágillat, melyben megfűdött.”

E művet, ahogyan a magyar kultúrát, együtt alakítjuk, együtt éljük.

E mű, ahogyan a magyar kultúra egésze, mi magunk vagyunk. Öregek és fiatalok – és minden felnövő fiatal ennek részesévé válik, ha hagyjuk, hogy a maga módján tegye.

ANTAL ATTILA

KÖLCSEY

Vesszőfutások egy közösségi
önbecsülés esélyéért
virrasztások roncsolta szívvel
túlérzékeny idegekkel

s aztán mindig ugyanaz a kínzó
veresség-érzet
ugyanaz a bánat a vidéki csönd
kristály-cellájában

így teltek férfiévei
egyetlen főnév
egyetlen – földet s népet átölelő –
szó bűvöletében

megszállott volt? naiv? álmodozó? neve
levetkőzi címkéinket
mint gőgöt a bölcsesség
önámítást a lelkiismeret

Kőlcsey Ferenc mellszobra Almosdon.
A szobor Márton László alkotása (1975).

„Lángelő kevésnek adatik; azon-
ban minden egészséges lélek hosz-
szú szorgalom által más tudó-
mányát, tapasztalását, példáját
magáévá teheti; helyesen ítélni s
pontosan egybehasonlítani meg-
tanulhat; s vizsgálat s gyakor-
latnál fogva a teremtő lelkét ha
el nem érheti, hozzája legalább
közelíthet. Többször mondom: az
élet fő célja – tett; s tenni magá-
ban vagy másokkal együtt senki-
nek nem lehetetlen. Tehát tégy! S
tégy minden jót, ami tőled telik,
s mindenütt, hol alkalom nyílik;
s hogy minél nagyobb sikerrel
tehess, lelkedet eszközökkel gaz-
dagítani szüntelen igyekezzél.”

VI (Kőlcsey Ferenc: *Parainesis*)

ZSILLE GÁBOR

„Ha ők hallgattak, szóljunk mi!” Kőlcsey lengyel szálai

Korántsem meglepő, hogy Kőlcsey Ferenc életművében található néhány lengyel vonatkozás. Hiszen róla gondolkodva a romantika korában járunk, a lelkesült hazafias érzések időszakában, amikor felértékelődtek az olyan fogalmak, mint nemzet, függetlenség, hősiesség, dicső múlt. A történelem fintoraként ugyanerre a századra esett Lengyelország eltörlése Európa térképéről: az 1795-ös három részre darabolás következtében az önálló lengyel állam 123 évre megszűnt létezni. Nem csoda, hogy romantikus irodalmunk kiválóságait foglalkoztatta a lengyel ügy. Arany János balladát írt Nagy Kázmér lengyel király magyarországi látogatásáról (*Zách Klára* címmel); Petőfi fiú hívével rajongott Bem apóért, és érzéseit *Az erdélyi hadsereg* című versében is rögzítette, megalkotva ezzel gyakorlatilag a lengyel–magyar barátság himnuszát; Jókai Mór levelezést folytatott a fájdalmasan fiatalon, 47 évesen elhunyt íróval, Zygmunt Krasinski gróffal. Szörényi László irodalomtörténésznek köszönhetően tudjuk, hogy második himnuszunk, a *Szózat* is tartalmaz lengyel utalást: a 11. és 12. strofában Vörösmarty nem a magyarság, hanem a lengyel állam pusztulásáról ír: a sírban, „hol nemzet súlyed el”, a nagyhatalmak prédájául esett lengyelek nyugszanak, értük csillog gyászkonny „az ember millióinak szemében”.

A romantikus érzékenységet háborús események is fokozták. 1830-ban a lengyel nemesség kikiáltotta a rövid életű Lengyel Királyságot, és kezdetét vette a Novemberi Felkelés a cári Oroszország ellen. Az 1831 szeptemberéig tartott harcban – melynek két kiemelkedő lengyel

hadvezére magyaros átirattal Bem József és Dembinszky Henrik volt – a lengyeleknek nem lehettek végső győzelmi reményeik. A felkelés vérbe fojtása kétségbeesésbe taszította a magyar szellemi élet irányítóit. Az 1832–1836-os pozsonyi rendi országgyűlésen számos beszédet tartottak az eltiport lengyelek megsegítése érdekében, többek között Deák Ferenc is felszólt.

Ebben a légkörben vetette papírra Kőlcsey Ferenc 1831 utolsó napjaiban, szeptemberi félrevonultságában a *Huszt* sorait. A vár ledőlét falainál hat évvel korábban tett kirándulásának emlékei különös erővel törtek föl belőle, időszzerű értelmet nyertek. A romok ormán „epedő kebel” a lengyelek ügyét is sirathatja; „a csarnok elontott oszlopi közt lebegő rémalak” a lengyel nemzet allegorikus képeként int felénk, s figyelmeztet, hogy önmagában mit sem ér a hajdani szabadságot siratni, „régikor árnya felé visszamerengni”. A haza fényre derítésének útja pedig a lengyelek számára is vigasz, jövőbe mutató program.

Kőlcsey országgyűlési képviselőként sem feledkezett meg a nemzetek szolidaritásáról, és lelkesen pártolta azokat az indítványokat, amelyek a lengyelek megsegítését sürgették. Világosan látta a külső és belső erőviszonyokat, ezért tudta, hogy nincs esély fegyveres támogatást nyújtani a lengyel erőknek. Ugyanakkor diplomáciai közbelépést követelt, és szorgalmazta a hazánkba menekült lengyelek szervezett támogatását. 1831 és 1832 fordulóján jelentős számú lengyel keresett otalmat magyar földön, legtöbbször vidéki nemesi portákon kapott szállást.

A pozsonyi országgyűlésen Kőlcsey két nagy hatású beszédet tartott ezzel összefüggésben, mindkét alkalommal *A lengyelek ügyében* címmel, 1833. november 20-án és 23-án. Részletes ismertetésükre és elemzésükre most nincs lehetőség, ám érdemes idézni belőlük néhány

mondatot. November 20-án úgy fogalmazott: „És nem volt-e igazunk felszóllalni a lengyel ügyben, melyet más nagybefolyású népektől oly megfoghatatlan hidegséggel elhagyni szemléltünk? [...] Mik volnánk mi Tek. Rendek, ha érzéketlenül néznők elestőket azoknak, kik sírjok szélén remény s bizodalom tekintetével fordultak felénk? [...] Igenis, Tekintetes Rendek, kérjük a fejedelmet, hogy amit egyes megyéknek megtagadott, azt a nemzet egyesült ohajtásainak tegye meg; s a lengyeleken történt igazságtalanság helyrehozására útát keresen.” Három nappal később pedig e szavakkal fordult a rendi gyűléshez: „Európa hatalmas népei hallgattak a lengyelek felett, vagy ha nem egészen hallgattak is, de nem szóltak oly erőben, s oly sikerrel, mint kellett volna. De ha ők hallgattak, szóljunk mi!”

Zolnay Géza: *Kőlcsey Ferenc*, vázlat (Szeptember, Kőlcsey Ferenc emlékszóba, foto: Orbán Domonkos)